

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI**

HANEFİ MEZHEBİNDE İHTİYAT KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Zuhal PEHLİVAN
H700823008**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Remzi KAYA**

BURSA 2011

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim/Anasanat Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda
..... numaralı Zuhâl Pehlivan'ın hazırladığı "Hanefî Mezhebinde İhtiyat
Kavramı" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20.... günü -
.....saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın
tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna
..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

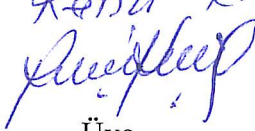
TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim/Anasanat Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda
..... numaralı Zuhal Pehlivan'ın hazırladığı "Hanefi Mezhebinde İhtiyat
Kavramı" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20.... günü -
.....saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın
tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna
..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

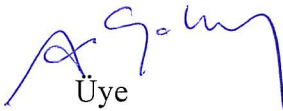
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Kenan KAYA

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah KARAHAN

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Ali KAYA

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Zuhâl PEHLİVAN
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı : İslâm Hukuku
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VIII+103
Mezuniyet Tarihi : / / 2011
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Remzi KAYA

HANEFİ MEZHEBİNDE İHTİYAT KAVRAMI

Her dinde olduğu gibi İslâm dininde de mükelleflerin uymaları gereken bazı emirler ve kaçınmaları gereken birtakım yasaklar vardır. Bunun yanında söz konusu emir ve yasaklar arasında kalan ve hakkında kesin bilgi bulunmayan şüpheli ve belirsiz bazı durumlar da vardır.

Dini hayatı daha tatminkâr düzeyde sürdürmek isteyen mükelleflerin bu gibi belirsiz ve şüpheli durumlarda, sorumluluktan kurtulma, günaha ve harama düşme tehlikesinde korunma adına hassasiyet göstermeleri benimsemeleri gereken bir tutumdur.

Bu noktada ihtiyatı gözetmek, onu uygulamak, Emir Koyucunun amacı doğrultusunda dini bir yaşayış benimsemenin bir yoludur. Zira ihtiyatın gözetilmediği bir ortamda mükellefin şüpheli bir durumda harama düşme ihtimali yadsınamaz bir gerçektir.

Anahtar Sözcükler:

İhtiyat

Şüpheli

Belirsizlik

Mükellef

ABSTRACT

Name and Surname : Zuhal PEHLİVAN
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Islamic Law
Degree Awarded : Master Thesis
Page Number : VIII + 103
Degree Date : / / 2011.
Supervisor (s) : Prof. Dr. Remzi KAYA

THE CONCEPT OF İHTİYAT İN HANAFİ SCHOOL

Like in every religion, in Islam there are some obligations believers must obey and some prohibitions believers must prevent. Moreover, there are some other cases which fall between those obligations and prohibitions.

It is incumbent upon believers that they should be careful in order to maintain the rules of their religion and thus to be saved from falling into committing sin.

In this regard, observing *ihdiyat* is the only way to live the religion according to the purpose of the Law Maker. This is because it is undeniable that a believer can easily commit a sin if he/she does not observe *ihdiyat*.

Keywords:

Ihtiyat

Doubt

Vagueness

Mukallaf

ÖNSÖZ

İslam Hukuk terminolojisinde ihtiyat sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Bu kullanımın fikhın usul dalından ziyade fûrû-ı fıkhıta daha yoğun bir biçimde kullanılıyor olması bizleri bu noktada araştırma yapmaya sevk eden bir sebep oldu.

Hanefi mezhebinin klasik eserlerinde sıklıkla tekrarlanan ve modern hukukta da çeşitli teknik kullanımlarla karşımıza çıkan ihtiyat kavramı, hakkında kesin hüküm bulunmayan şüpheli ve belirsiz meselelerde mükellefin sorumluluktan kurtulmasını sağlayacak şekilde davranmasıdır.

Emirlere uyma ve yasaklardan kaçınma hususunda Şâri' tarafından imtihana tabi tutulan mükellefin bu imtihandan başarıyla çıkabilmesi için şüpheli ve belirsiz durumlarda ihtiyatı gözetmesi gerektiği hassasiyeti ve Hanefi âlimlerinin ihtiyat esasına dayalı pek çok ihtiyatî meseleden yola çıkarak Hanefi mezhebinde ihtiyat kavramını ele aldık. Bu kavramın anlamlarını, önemini ve amacını, ibadet konularındaki uygulamasını araştırarak tezimizi ortaya koymaya çalıştık.

Yetişmemde emekleri geçen ve eğitimimde desteklerini esirgemeyen anne-babama, çalışmalarımı anlayışla karşılayan ve tezimi hazırlamamda bana destek olan ve teşviklerini esirgemeyen eşime teşekkür ediyorum.

Beni bu araştırmaya yönlendiren ve yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ'a ve danışmanın Prof. Dr. Remzi KAYA'ya, çalışmalarımı sunduğum ve değerli düşünce ve görüşlerini paylaştığım Doç. Dr. Ali KAYA'ya ve kıymetli hocam Dr. Abdurrahim KOZALI'ya saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Kuşkusuz her şeyi en iyi bilen yüce Allah'tır. Gayret bizden başarı Allah'tandır.

Zuhal PEHLİVAN
İnegöl / Bursa 2011

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	9
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İHTİYÂT KAVRAMI, SEBEPLERİ, HUKUKÎ DAYANAĞI, ŞARTLARI, AMACI VE MEŞRÛİYETİ

A. İHTİYÂT KAVRAMININ TANIMI	4
1. İhtiyatın Sözlük Anlamı	4
2. İhtiyatın Terim Anlamı	4
B. İHTİYAT İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	9
1. Hilâf	9
2. İlhâm	11
3. Vera' / Zühd/Takva	13
4. Tavakkuf	15
5. Şüphe/Şek	15
6. Zan	17
7. Vehm/Vesvese	17
C. İHTİYÂTA BAŞVURMAYI GEREKTİREN SEBEPLER.....	18
1. Kuvvetli Bir Şüphe	19

2. Teâruz	21
3. Vera'	22
4. Vesvese	22
D. İHTİYÂTIN HUKUKÎ DAYANAĞI	23
1. Kur'ân-ı Kerim Ayetleri	24
2. Sünnet	26
3. Aklî Deliller	29
4. Âlimlerin Görüşleri	30
E. İHTİYATLA AMEL ETMENİN ŞARTLARI	32
1. Kuvvetli bir şüphe	33
2. Naslara Aykırı Olmamalıdır	33
3. Mükellefi sıkıntıya sokacak nitelikte olmamalıdır	35
4. İhtiyatla Gözetilen Amacı Gerçekleştirmelidir.....	36
5. İhtiyat Başkalarının Haklarını İhmal ya da İhlale Yol Açmamalıdır	36
6. İhtiyatların Tearuzu Durumunda En Güçlü Olanı Öncelenmelidir	37
F. İHTİYATLA GÖZETİLEN AMAÇLAR.....	38
1. Hükümlerin Maslahatlarının Korunması:	38
2. Şer'î Delil Yerine Geçmesi.....	39
3. Din ve Şerefin korunması	40
4. Kişinin Mükellef Olduğu Şeyleri Yapma Hususunda Eğitimi:	40
5. Kalbi Tatmin Etme:	41
G. MEŞRUIYETİ AÇISINDAN İHTİYÂT ÇEŞİTLERİ.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

İHTİYATIN FIKHİ KONUMU

I. İHTİYATIN FIKİH USULÜNDEKİ KONUMU	43
A. Emir	43
B. Sünete İlişkin İhtiyatî Tutumlar	46
C. Sahabî Kavli	47
D. Şer'î Hükümler	47
E. Sedd-i Zerayî	49
F. İstihsan	50

G. Teâruz ve Tercih	52
H. Külli Kâideler	54
II. FÜRÛ-I FIKIHTA İHTİYAT PRENSİBİNİN UYGULANIŞI	57
A. Temizlik Konuları.....	58
B. Namaz Konuları	65
C. Oruç Konusu	74
D. Zekât Bahsi	80
E. Hac Konusu	82
SONUÇ	86
KAYNAKLAR.....	89
ÖZGEÇMİŞ	94

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.tz.	Adı geçen tez
b.	Baskı
b.	İbn
bkn.	Bakınız
C.	Cilt
ev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
H.z.	Hazreti
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfaları arası
(sav)	Sallallahu aleyhi ve selem
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
üniv.	Üniversitesi
U.Ü.İ.F.D.	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.	Vefat
vb.	ve benzeri
yay.	Yayınları

GİRİŞ

Son din olarak bütün insanlığa gönderilmiş olan İslam dini, içerdği hükümlerle amel etmek ve kıyamete kadar insanların ihtiyaç duydukları hükümlerden yararlanmaları için gönderilmiştir. Bunun bir sonucu olarak da her dönemde ve her mekânda uygulanmaya müsait bir yapıdadır. Bu nedenle İslam, genel kaideler, önemli kurallar ve prensipleri barındırır. Hayata ilişkin meselelerin birçoğunu da bu genel kaide ve prensiplerden çıkarmaktadır.

Günümüzde, dünya coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslümanların problemleri de her geçen gün yenilenmekte ve çoğalmaktadır. Bu nedenle müçtehitler, İslam dini ile hayat arasındaki bağı kurmak, mevcut bağları güçlendirmek ve toplumun bütün gereksinimlerini karşılamak adına Kuran, sünnet ve aklî delillerden yararlanarak yorum (içtihat) yapmaktadır.¹ İslam'ın bir mucizesi olarak bu problemlerin çözümü, belli bir zamana, mekâna ya da topluluğa kayıtlı kalmaksızın Kur'ân-ı Kerim'de ve onun uygulamaya yönelik bir alanı olan sünnette var olan emir ve yasaklar vasıtasıyla elde edilmektedir. Bunun yanında müçtehitlerin söz konusu problemleri çözme yolunda başvurdukları, İslam hukuk metodunu oluşturan icma, kıyas, istihsan, istishab, örf, zaruret, maslahat gibi kaynak ve prensipler vasıtasıyla da çözüme kavuşulmaktadır.

İslam fikhını oluşturan ve onun evrenselleşmesi noktasında büyük önem arz eden bu metotları ortaya koymak her zaman sanıldığı kadar rahat ve kolay olmamaktadır. Zira bazı konular içerdikleri bazı belirsizlik ve şüphe ile müçtehitleri zor durumda bırakır. Bu nedenle müçtehit, doğruya daha yakın olma ve sorumluluktan ve günaha girmekten kaçınma adına ihtiyatlı olan yolu benimser. Bu tarz konuların sanılandan daha fazla olduğunu, Hanefi mezhebinin klasik metinlerinde ihtiyat kelimesinin sıklıkla kullanıldığını gördüğümüzde daha iyi anladık.

Bu noktada, Hanefi âlimlerinin özellikle ibadet bahislerindeki ihtiyatî hükümlerinden yola çıkarak ihtiyatı bir asıl olarak ya da bir içtihat prensibi olarak kullanıp kullanmadıklarını ortaya koymak adına, bu tezi yazmayı amaçladık.

Buna göre tezimiz, giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Girişte, araştırmanın amacı ve önemi, konuyla ilgili yapılmış araştırmaların değerlendirilmesi şeklinde oluşmuştur.

¹ Yavuz Yunus Vehbi, İslam Hukuk Metodolojisinde İstihsan ve İcma, Feyiz yay, s.16, I. Baskı, 2008.

Birinci bölümde geniş çapta ihtiyat kavramına değinilmiş, ihtiyatın sözlük ve terim anlamları, Hanefî mezhebi âlimleri başta olmak üzere ihtiyat hakkında görüş bildirmiş âlimlerin eserlerinde ihtiyata ilişkin ortaya koydukları tanımlar değerlendirilmiştir. Daha sonra ihtiyatla ilişkili kavramlar ele alınmış, ihtiyata başvurmayı gerektiren sebepler ortaya konmuş, ihtiyatın hukukî dayanakları tespit edilmeye çalışılmış, ihtiyatla amel etmenin şartları, gözetilen amaçlar ve ihtiyatın meşruiyeti ortaya konmaya çalışılmıştır.

İkinci bölüm tezimizin asıl kısmını teşkil etmektedir. Burada da, ihtiyatın İslam hukukundaki konumu incelenmiş, bu noktada fıkıh usulü ve furû-ı fıkhıdaki konumu olmak üzere iki ana başlıkta ele alınmıştır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde ihtiyat, her ne kadar Hanefî mezhebi fıkıh usulü eserlerinde ayrı bir başlık altında değerlendirilmemiş olsa da fıkıh usulü konularından olan lafızlar bahsinde, sünnete ilişkin bazı konularda, teâruz konusunda, külli kâidelerin bazılarında ve ihtiyata dayalı bazı istihsan örneklerinde ihtiyatı görmek hiç de zor olmamaktadır.

Furû-ı fıkhıta ise, özellikle bizim araştırma alanımız olan ibadet bahislerinden temizlik, namaz, oruç, zekât ve hac konularında ihtiyat sıklıkla kullanılmış, adeta ibadetlerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu nedenle Hanefî mezhebi fıkıh metinlerinde verilen ibadet bahislerindeki ihtiyati örnekleri sunmak suretiyle konuyu ortaya koymaya çalıştık.

Sonuç kısmında da çalışma süresince elde ettiğimiz tespitler ve değerlendirmelere yer verdik.

Tezimizi hazırlarken yararlandığımız başlıca kaynaklara değinecek olursak, tezimizin başlığından da anlaşılacağı üzere öncelikle Hanefî mezhebinin önde gelen kaynaklarından olan İmam Serahsî (v. 490/1097)'nin el-Mebsut'u, Kâsânî(v. 587/1191)'nin Bedâiu's'-Sanâi'i, Merginânî(v. 593/ 1197)'nin el-Hidâye'si, İbnü'l-Hümâm (v. 861/1457)'in Fethu'l Kadîr'i ve İbn Âbidin(v. 1252/1836)'in *Reddu'l-Muhtâr*'ı başlıca furû kaynaklarımızdan olmuştur.

Bunun yanında ihtiyatın tanımı delil değeri ile ilgili yaptığımız araştırmalar esnasında yararlandığımız kaynaklar Cessâs(v.370/980)'in *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, Cürçânî'nin et-*Ta'rifât*'ı, her ne kadar Hanefî mezhebinden olmasa da ihtiyatı tanımlama adına sundukları görüşlerinden istifade ettiğimiz İbn Abdisselam(v.660/1262)'in *Kavâ'idu'l-Ahkâm* adlı eseridir.

Bu klasik çalışmaların yanı sıra ihtiyat ile ilgili hazırlanmış bazı çalışmalar vardır.

Tezimizi hazırlama esnasında bu çalışmalar bizlere aynı zamanda kaynaklık da etmiştir. Bu çalışmaların ilki İlyas Belkâ'nın *el-İhtiyât: Hakikatuhû ve Hücciyetuhû ve Ahkâmuhû ve Davâbituhû* isimli eseridir. Bu eser, 2003 yılında Fas'ta yazılmış akademik bir tezdur. Beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk dört bölümünde ihtiyatın şek, şüphe, vera` hilaf gibi kavramlarla ilişkisi açıklanmış, son bölümde ise ihtiyatın mahiyeti ve delil değeri incelenmiştir. Eser, ihtiyatı büyük oranda Malikî mezhebi esaslarına göre ele almıştır.

İhtiyat hakkında elde ettiğimiz bir başka müstakil çalışma Muhammed Ömer Semâî tarafından kaleme alınmıştır. Eserin adı, *Nazariyyetü'l-İhtiyati'l-Fikhî*'dir. 2006 yılında Ürdün'de doktora çalışması olarak yazılmıştır. Bu araştırma dört anan bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ihtiyatın mahiyeti, bazı ihtiyat tezahürleri ve ihtiyatın amacı, ikinci bölümde ihtiyatın sebepleri, ihtiyatı uygulama yolları, üçüncü bölümde ihtiyatın delil değeri, şartları, dördüncü bölümde ise ihtiyatın fikhî etkisi bazı örneklerle ele alınmıştır.

İhtiyatla ilgili yararlandığım ülkemizde hazırlanmış bir başka çalışma, Yunus Apaydın'a aittir. Diyanet İslam ansiklopedisinde ilgili maddeyi hazırlayan Apaydın, bu kavramsal çalışmasıyla ihtiyatı derli toplu ve özet bir biçimde sunmuştur.

Ülkemizde ihtiyatla ilgili müstakil olarak ele alınmış kapsamlı ilk eser 2009 yılında Ankara'da basılmıştır. Yrd. Doç. Dr. Ali İhsan Pala'ya ait bu eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ihtiyatın mahiyeti, meşruiyeti, amacı, kapsamı ve kısımları, ikinci bölümde ihtiyatın fikhî boyutu, üçüncü bölümde ise ihtiyatın delil değeri, sebepleri, şartları ve bağlayıcılığı ele alınmıştır.

Yukarıda sözü geçen eserlerin tamamı tezimiz boyunca bize yardımcı olmuş, her biri ihtiyatın birbirinden farklı boyutlarını değişik şekillerde ele almış eserler olması bakımından oldukça önemlidir.

Çalışmamızı hazırlarken öncelikle Hanefi mezhebinin önde gelen isimlerinden olan İmam Serahsî (v. 490/1097)'nin el-Mebsut'u, Merginânî(v. 593/ 1197)'nin el-Hidâye'si, İbnu'l-Hümâm (v. 861/1457)'in Fethu'l Kadîr'i ve İbn Âbidin(v. 1252/1836)'in *Reddu'l-Muhtâr*'ında geçen ihtiyâtî hükümleri inceledik. Ancak geniş bir çalışma olduğundan sınırlandırmak için eserlerin ibadât bölümünü daha ayrıntılı bir şekilde ele alıp sizlere sunduk. Fıkıh usulü konularını ise ihtiyâtla olan ilişki ve bağlantıları noktasında ele alarak sunmaya çalıştık. Bu meseleleri ele alışımızın amacı ihtiyât konusunun başlı başına usûl eserlerinde ele alınmayıp çeşitli konularla ilişkisi noktasında bahsi geçmiş olmasıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İHTİYÂT KAVRAMI, SEBEPLERİ, HUKUKÎ DAYANAĞI, ŞARTLARI, AMACI VE MEŞRÛİYETİ

A. İHTİYÂT KAVRAMININ TANIMI

1. İhtiyatın Sözlük Anlamı

İhtiyat kelimesi, Arapçada korumak, muhafaza etmek, gözetmek, kollamak, ihata etmek anlamlarına gelen حوط sülâsi kökünden türemiş iftiâl babında mastar bir kelimedir.

İftiâl kalıbına girmekle kelime, kuşatma isteğinde olma, kendisi için en güvenilir olanı alma anlamına gelir.²

Kelimenin ism-i faili حائط /hâit kelimesidir ve sözlükte kendi içinde olanı kuşattığı için duvar anlamına gelmektedir. İsim hali is حيطه veya حوطه şeklindedir.³

Sözlükte herhangi bir konuda ileriye düşünerek ölçülü davranmak, sakınmak, korumak, her duruma, her ihtimale karşı ilerisini düşünerek hareket etmek gibi anlamlara gelir.⁴

Yani ihtiyat, sözlükte en sağlam olana tutunmak, bir şeyi korumak, kollamak, kuşatmak, sarmak, dikkatli ve tedbirli olmak gibi anlamlarda kullanılan bir kelimedir.⁵

2. İhtiyatın Terim Anlamı

İhtiyat konusu kendi başına İslam Hukuk literatüründe bir terim olarak ele alınıp, teknik anlamda bir tarifi bulunmamasından dolayı onunla ilgili müstakil bir tanıma rastlamadık. Bununla birlikte İslam Hukukunun bazı usûl ve furû kitaplarında, müellifler çeşitli hususlardan bahsederken, teknik anlamda olmasa da kelime-i tarif anlamında bazı tanımlamalarda bulunmuşlardır.

² İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., C.VII, s. 279.

³ Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakûp, *el-Kâmûsu'l-Muhîtu*, Muessesetu'r-Risâle, 2. b., Beyrut, 1987, "havata" maddesi, s.256.

⁴ Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1970.

⁵ İbn Manzur, a.g.e.,C. VII, ss. 279-280.

Şimdi bu tanımlamalara tek tek göz atacak olursak; Cessâs(ö.370–980) ihtiyatı şöyle tarif etmiştir;"Kendisi ile cezanın hak edileceğinden emin olunmayan şeyden kaçınmaktır."⁶ Hanefî mezhebinin önemli isimlerinden olan Cessâs'ın ihtiyat tanımındaki ceza kaydı, ihtiyatın gerektiği yerde uygulanmaması durumunda mükellefin günaha girme ve cezayı hak etmesi sonucuna götürür. Esasen herhangi bir konuda hükmün belirsizliği söz konusu olduğu halde ihtiyata uyulmadığı takdirde fiil cezayı gerektiriyor olabileceği gibi mükellefi cezaya ya da günaha sürüklemeyebilir. Zira bu ihtiyatın hangi konuda yapıyor olduğuyla alakalıdır.⁷

İbn Hazm (ö.456/1063)'a göre ihtiyat, teverru'un kendisidir ve o kişinin, kendince haramlığı sabit olmayan ve fakat caiz olmama ihtimali de bulunan şeyden kaçınmasıdır. Ya da kendince onun dışındaki bir başka şeyin ona göre daha hayırlı olduğunu düşünmesinden dolayı o şeyden sakınmasıdır.⁸ Ona göre ihtiyat vera' ile aynı şeydir.

Bu tanımı ile İbn Hazm, ihtiyatı hakkında kesin hüküm bulunmayan bir konu ile ilgili kişinin temkinli davranıp, günaha girmekten sakındıracak daha güvenli başka bir durumu benimsemesi olarak görmüştür. Ve bunu vera` olarak nitelendirmiştir.

Bu tanım her ne kadar bize ihtiyatı anımsatsa da onun küllünü kapsayacak bir tanım olamamıştır.

İbnu'l Hümam(ö.861/1457) 'a göre ihtiyat, iki delilden en kuvvetlisiyle amel etmektir.⁹

İbnu'l Hümam burada ihtiyatı delillerin tearuzu nazarında ele almış ve bu çatışma durumunda hangi delilin tercih edileceği noktasında ihtiyatlı olanın tercihe şayan olduğunu belirtmiştir. Ancak bu tanım ihtiyatı oluşturan en önemli sebeplerden bir olan şüphe unsurunu barındırmadığı için eksik bir tanım olmuştur.

Cüveynî (ö.478/1085), İki nas tearuz ettiğinde, onlar arasında ihtiyata yakın olanının tercih edilmesi gerektiğini söyler.

Cüveynî'ye göre pek çok fakih bu tercihi vera`, selamet ve hikmet nazarından değerlendirerek ihtiyatla amel etmiştir. Ve şüpheli bir konuda ihtiyatla hareket eden kişinin

⁶ Cessâs, Ebu Bekr, Ahmed b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Thk. Muhammed es-Sâdık, Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Ârabî, Beyrut, 1985, C. III, s.75.

⁷ Ali İhsan Pala, *İslam Hukukunda İhtiyât İlkesi*, I.b., Fecr Yayınları, Ankara, 2009, s.21.

⁸ İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Hadîs Kahire, 1984, C. I, ss. 50-51.

⁹ İbnu'l Hümam, Kemâluddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sîvâsî, *Şerhu Feth'il-Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., C.I, s.341.

doğruya daha yakın olduğunu düşünmektedir.¹⁰

Cürcânî (ö.816/1415), “İstılahî anlamda ihtiyat, kişinin nefsinin günah işlemekten korumasıdır”.¹¹

Tek cümlelik bu tanımı ile Cürcânî ihtiyatı net bir şekilde ifade etmiştir. Ancak kişiyi günaha sürükleyecek tek şey ihtiyatlı olmamak değildir. Kişi hakkında kesin hüküm bulunan şeyleri uygulayarak da kendini günaha girmekten sakındırabilir. Dolayısıyla Cürcânî burada ihtiyatı çok genel anlamda tanımlamış ve tanımın içerisine girmemesi gereken unsurları da içerisine alarak gereğinden çok kapsayıcı bir tanım yapmış. Bu nedenle 'ağyarını mâni' bir tanım olamamıştır.

İbn Kudâme(ö.630/1233), “İhtiyat, kendisinde şüphe bulunmayan fiildir.” el-Mugnî'nin yazarı Kudâme'nin yaptığı bu tanım ihtiyatı özlü bir şekilde ifade etmektedir. Zira ihtiyâtı oluşturan en önemli unsur şüphe unsurudur. Kişinin karşısına çıkan iki durumdan içerisinde şüphe olmayanı tercih etmesi ihtiyata da uygun olmaktadır.

İzzuddîn b. Abdisselâm(ö.660/1262) “İhtiyat, mükellefin kendisinde şüphe bulunan şeyi terk edip, şüphe bulunmayan şeye yönelmesidir.”¹²

Bu tanım da Kudâme'nin yukarıda yapmış olduğu tanıma yakın bir tanımdır ve içerisinde ihtiyatın şüphe unsurunu barındırmaktadır. Mükellef karşılaştığı herhangi bir olay karşısında şüpheli olanı terk edip şüphe olmayana yönelmesi durumunda kendini sorumluluk açısından emniyete alarak ihtiyatlı davranmış olur.

Aynı zamanda İbn Abdisselâm'ın bu tanımı bizlere Hz. Peygamber (sav)in 'sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyen şeye bak' hadis-i şerifinden ilham alınarak yapılmış bir tanımlama olacağını da düşündürmektedir ve bu özelliği ile de ihtiyatı belirleyici ve tarif edici sağlam tanımlamalardan biridir diyebiliriz.

Klasik tanımlamalardan sonra ihtiyatla ilgili hazırladıkları çalışmalarını dikkate alarak, günümüz İslam bilginlerinin yaptıkları tanımlara da burada yer vermek istiyoruz.

Bu tanımlardan ilki İlyas Belkâ'nın, el-İhtiyât: Hakikatuhû ve Hücciyatuhû ve Ahkâmuhû ve Davâbituhû isimli eserinde yer almaktadır. Tanıma geçmeden önce ihtiyat hakkında yazılmış müstakil ilk eserlerden olma özelliği taşıması sebebi ile kısaca tanıtmak istiyoruz.

¹⁰ Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdillâh, *el-Burhan fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. Abdulazim ed-Dîb, 2. b., Dâru'l-Ensâr, Kahire, 1980, C. II, s. 779.

¹¹ Cürcanî, Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, thk. İbrahim el-İbyârî, Daru'l-Kitâbi'l-Ârâbî, Beyrut, 1984, s.26.

¹² İbn Abdisselâm, İzzuddîn Abdulazîz b. Abdisselâm, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihî'l-Enâm*, thk. Mahmud b. Et-Telâmîd, Dâru'l-Me'ârif, Beyrut, ts., C.II, s.52.

Bu eser 2003 yılında Fas'ta yapılmış akademik bir tezdur. Beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk dört bölümde ihtiyatın şek, şüphe, vera`, hilaf gibi kavramlarla ilişkisini açıklamış son bölümde ise ihtiyatın mahiyetini ve delil değerini incelemiştir. Ayrıca eser ihtiyatı büyük oranda maliki mezhebine göre ele almıştır.

Eserinde, klasik İslam âlimlerinin ihtiyat hakkındaki tanımlarını verdikten sonra ihtiyatın fiili ihtiyat ve terki ihtiyat olmak üzere ikiye ayrıldığını zikreder. Ona göre fiili ihtiyat bir ameli vacip olma ihtimalinden dolayı yapmaktır. Terki ihtiyat ise bir ameli haram olma ihtimalinden dolayı terk etmektir.¹³

Ancak yazar burada ihtiyatı haram olma ya da vacip olma ihtimalleri ile sınırlı tuttuğu için kapsayıcı bir tanım olamamıştır.

İhtiyat hakkında elde ettiğimiz bir başka müstakil çalışma Muhammed Ömer Semâî tarafından yapılmıştır. Eserin adı Nazariyyetü'l İhtiyâti'l Fıkhîdir.2006 yılında Ürdün'de doktora çalışması olarak yazılmıştır. Eser dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüme ihtiyatın mahiyeti, bazı ihtiyat tezahürleri ve amacı ikinci bölümde, ihtiyatın sebepleri, ihtiyatı uygulama yolları, üçüncü bölümde ihtiyatın delil değeri, şartları dördüncü bölümde ise ihtiyatın fikhî etkisi bazı örneklerle ele alınmıştır.

Semaiye göre ihtiyat, kişinin hükmünü bilmekten aciz olduğu bir konu ile ilgili Şari'nin emrine muhalefet etmekten alıkoyan şer-i bir vazifedir.¹⁴

Bu tanımı ile yazar ihtiyatı şer-i bir vazife, bir görev belki bir zorunluluk olarak görmektedir. Oysa ihtiyat bazen bir zorunluluk sebebi ile yerine getirilirken, bazen bir konu hakkında zorunluluk değil, vera ve takva amacı ile de olabilmektedir. Yani ihtiyatı gerekli kılan her durumda ihtiyatlı davranma zorunluluğu olmayabilir. Bu ihtiyatı uygulayacak kişinin hassasiyetine bağlıdır.

Ülkemizde de ihtiyatla ilgili yapılmış kavramsa bir çalışma Prof. Dr. H.Yunus Apaydın'na aittir. Diyanet vakfı İslam ansiklopedisinde ilgili maddeyi hazırlayan apaydına göre ihtiyat; günahtan ve te'vil şüphesinden en uzak olan vechi almak veya hükümlerin kaynaklarını daha fazla toparlayıcı olanla amel etmektir.¹⁵

Türkiye'de bu konuda Türkçe olarak hazırlanmış kapsamlı ilk eser 2009 yılında Ankara'da basılmıştır. Eserin adı *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesidir*. Yard. Doç. Dr. Ali

¹³ İlyas Belkâ, *el-İhtiyât: Hakikatuhû ve Hücciyetuhû ve Ahkâmuhû ve Davabutihû*, Müessesetu'r-Risâleti Nâşirûn, Beyrut, 2003, s. 353.

¹⁴ Muhammed Ömer Semâî, *Nazariyyetu'l-İhtiyâti'l-Fıkhî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2007, s.28.

¹⁵ Hacı Yunus Apaydın, "ihtiyât" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXI, İstanbul, 2000, s. 577.

İhsan Pala ya ait bu eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ihtiyatın mahiyeti, meşruiyeti, amacı, kapsamı, kısımları; ikinci bölümde ihtiyatın fihhi boyutu, üçüncü bölümde ise ihtiyatın delil değeri sebepleri, şartları ve bağlayıcılığı ele alınmıştır. Palanın ihtiyatla ilgili önerdiği tanım şöyledir: "İştibaha konu olan meselede mükellefin, farz veya mendubun leyhinde, haram veya mekruhunda aleyhinde olmak üzere hükümlerin delillerini kuşatıcı ve sorumluluktan kesin çıkmasını sağlayıcı tarzda, yapmak veya yapmamak şeklinde tutum sergilemesidir"¹⁶

Bu tanımı ile Pala klasik İslam âlimlerinin tanımlarını dikkate alarak onlardaki benzerlik ve farklılıkları ile birlikte kuşatıcı bir tanımlama yapmıştır. Bu tanımda ihtiyatı oluşturan unsurlardan olan şüpheyi belirsizlik durumunu, ihtiyatın amacı olan sorumluluktan kaçma unsurunu da zikrederek kapsayıcı bir tanım olmuştur.

Yapılan bütün tanımlamalara baktığımızda her birinin ihtiyatın birbirinden farklı unsurlarını dikkate alarak yapıldığını gözlemleyebiliriz. Bazı âlimlere göre ihtiyat kendisi ile şüpheyi yok etmeyi mümkün kılacak şeydir. Bazılarına göre karşılaşılan bir problemdeki birden çok delilden en güvenilir olanı ile hüküm verme, bazısına göre kendisinde şüphe olmayan fiildir, bir kısmına göre ise şüphe vereni bırakıp şüphe vermeyeni almaktır

Tespitlerimize göre ihtiyatı tarif eden Hanefî âlimlerinin her biri ihtiyata farklı bir pencereden bakmış ve ihtiyatın farklı bir yönünü ortaya koymuştur. Tanımlar arası böyle bir gruplaşma olmasının nedeni âlimlerin ihtiyatı tanımlarken ele aldıkları konu bağlamında değerlendirmiş olmalarından ötürüdür.

Kudâme ve İbn Abdisselam'ın da aralarında bulunduğu âlimler ihtiyatı şüphe unsuru nazarında ele almışlar ve tanımlamaları da tereddüt ve şüphe merkezli bir ihtiyat tanımı olmuştur.

Başka bir grup âlime göre ise ihtiyat, kişiyi harama ve günaha sevk edecek tehlikeli, korkulu, azabı gerektirecek davranışlardan sakınmadır. İbn Hazm, Cürcânî, İbn Teymiyye gibi âlimlerin de içinde bulunduğu bu grup ihtiyatı koruma ve savunma merkezli ele aldıklarından tanımları da bu yönde olmuştur.

Cessâs'ın da aralarında bulunduğu başka bir grup âlim ise her iki tanımı da kuşatıcı şekilde tanımlama yapmışlardır.

Zira Apaydın da konuyla ilgili hazırlamış olduğu çalışmasında ihtiyatın, İslam

¹⁶ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s. 24.

hukuk literatüründe teknik bir anlamda kullanılmış olmasından ziyade dini emir ve yasaklara uyma noktasında tercih edilen bir ölçüyü ifade ettiğini belirtmektedir.

Tanımlarla ilgili tespitlerimizde dikkatimizi çeken bir diğer husus ise, ihtiyat hakkında elde ettiğimiz ıstılahi tanımların ihtiyatın sözlük anlamlarıyla da uyumlu olduğu ve her iki anlamında birbiri ile örtüşmesidir.

Semâî'ye göre ise ihtiyatın ıstılah anlamı sözlük anlamından daha hastır. Fakihlerin bazıları dil bilimcilerin ihtiyat hakkında yapmış oldukları tanımı kullanmış ve sözlük anlamıyla yetinmiştir. Bazılarıysa ihtiyatın şerî anlamını belirlemek adına onun sözlük anlamıyla da münasip olan bazı bilgiler ilave etmişlerdir.¹⁷

B. İHTİYAT İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

İhtiyatın terim anlamıyla ilgili görüş bildiren âlimlerin düşüncelerine yer verip ihtiyat kavramını açıkladıktan sonra, ihtiyatın da ilişkili olduğu ve onu bizlere anlam olarak çağrıştıran bazı ilgili kavramlara da rastlamaktayız.

Bu kavramlardan bir kısmı ihtiyatla amel etmeyi gerektiren bir şart iken bir kısmı ihtiyata başvurmada gerekli olan bir sebebi oluşturmaktadır. Bazıları ise ihtiyatla eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

Şimdi bu kavramları açıklayacak olursak;

1. Hilâf

Sözlükte “karşı gelmek, aykırı davranmak, muhalefet etmek, zıtlaşmak”¹⁸ gibi anlamlara gelen hilaf “söz ve davranışta birinin tuttuğu yoldan bir başka yolu tutmak, farklı bir tavrı ortaya koymak” anlamıyla aynı kökten türeyen ihtilaf kelimesiyle birleşmektedir.¹⁹

Cürcânî'ye göre ise hilâf, bir gerçeğin ortaya çıkartılması ya da bir batılın geçersiz kılınması için birbirine zıt iki tarafın arasında oluşan bir münâza'adır.²⁰

Muhakkak ki Müslümanlar arasında oluşacak ihtilafı tasvip edilmeyen ve hoş görülmemeyen bir durumdur. Bunlarla birlikte ihtilafın hiç olmamasını beklemek ve düşünmek de imkânsızdır.

¹⁷ Semâî, *Nazariyye*, s.31.

¹⁸ İbn. Manzur, *Lisânu'l-Arab*, C. IX, s.91.

¹⁹ Şükrü Özen, “hilâf” maddesi, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, XXXIX (devam ediyor), İstanbul, C. XVII, ss. 527-538.

²⁰ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s.135.

Hilafın kaçınılmaz olduğu gerçeğinden hareketle, bir vakıa olarak fıkıh ilminde müçtehitlerin bir konu hakkında aykırı görüşlerini gösteren müstakil eserler kaleme almışlardır.²¹

Bu noktada biz, fakihlerin hakkında kesin delil bulunmayan meselelerdeki hilâfları hususuna değinerek, ihtiyatla amel etmeyi gerektirecek hilafın konumuzla ilgisine değineceğiz.

İhtiyat, herhangi bir meselenin hükmündeki belirsizlik ve şüpheden dolayı, harama düşmemek ve gûnahtan sakınmak için daha güvenilir olanı benimsemektir. İşte fikhî konularda âlimler arasında meydana gelen kimi ihtilafların da bir çeşit belirsizlik oluşturması ihtiyat ve hilaf ilişkisini gündeme getirir. Zira söz konusu ihtilaftan kurtulma ancak ihtiyatla gerçekleşir.

Hilafın ihtiyatla ilişkisi fikhî ihtilafları asgariye indirecek ve belki bir anlamda ‘ihtilaflar uzlaşımını’ temin etmeye yönelik âlimlerin benimsedikleri bir kuralla bağlantılı olması yönündedir. Bu kural, müçtehidin kendi görüşü dışındaki görüşleri dikkate almasıdır. Ve bu bağlantının en temel gerekçesi de ihtiyatı gözetmektir.²²

Klasik usul eserlerinde “el-hurûc mine’l-hilâf” olarak geçen ve ihtilaftan kurtulmayı ifade eden bir prensip şeklinde geçmektedir. Bu kaideyi Karafî şöyle açıklamaktadır: “Âlimler bir işin mubah mı haram mı olduğu hususunda ihtilaf ederlerse, vera’ a uygun olan o işin yapılmamasıdır. Şayet ihtilaf o işin vacip mi mubah mı olduğu hususunda ise vera’ a uygun olan o işin yapılmasıdır. Bir şeyin meşru olup olmadığı ihtilaflı ise yine vera’ a uygun olan o işin yapılmasıdır.”²³

Hanefilere göre hacca giden kimse (şayet Medine’den gidiyorsa Zü’l-Huleyfe ve el-Cuhfe gibi) iki mik’at yerinden geçerse en uzak olanından ihrama girmesi gerektiği kabul edilmiş ve bu durum *el-hurûc mine’l-hilâf* gerekçesine dayandırılmıştır.²⁴

Yine hacceden bir kimsenin Kâbe’yi tavaf etmeye Hacerü’l-Esved’in bulunduğu rûkn-i yemânîden başlaması da bu prensiple açıklanmaktadır.²⁵

İhtiyatı gözeterek hilaftan kurtulmak için benimsenecek hükümde şu gibi şartlar aranmaktadır. Kural, icma’ a aykırılık teşkil etmemeli, müçtehit kendi görüşünden tamamen

²¹ Bu konuda yapılmış çalışmalar için bkz. Ebu’l- Vefâ İbn Âkil, *el- Cedel alâ Tarikati’l-Fukaha*, Senûsî, Abdurrahman Muammer, *Murâatu’l-Hilâf*.

²² Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.26.

²³ Karafî, Şihabuddin Ahmed b. İdris, *el-Furûk*, Alemu’l-Kütüb, Beyrut, ts., C. IV, s. 368.

²⁴ İbn Abidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdulazîz, *Reddu’l-Muhtâr ‘ale’d-Durri’l-Muhtâr*, Çev.: Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982, C. II, s. 476.

²⁵ İbnü’l- Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, C.II, s.494.

vazgeçmemeli, görüşlerin arasını birleştirme mümkün olmalı, nasları ruhuna aykırılık teşkil etmemeli, başka bir ihtilafın doğmasına neden olmamalı, karşı görüşün dayanağı da güçlü olmalıdır.²⁶

Hilâf konusuyla ilgili Cüveynî diyor ki; bilmiş ol ki ihtiyat, görüşlerin kendisi hakkında değil; onların delilleri hakkındadır. Nice ihtilaflı mesele vardır ki, o konuda muhalif olanın ihtilafına itibar edilmez. Delillerin zayıflığından dolayı onların görüşleri konusunda bizde herhangi bir şüphe ve kuşku oluşmaz. Fakat bu haberlerin senetleri zayıf olmakla beraber, zayıf kıyasların doğurmadığı şüpheye yol açarlar. Bu tür meselelerde daha fazla ihtiyatlı olunur.²⁷

Hilâf konusunun ihtiyatla olan ilişkisini daha net bir biçimde ortaya koymak adına birkaç örnek vermekte yarar vardır.

Abdestte başı mesh ettikten sonra ellerdeki ıslaklıkla kulakları mesh etmek sünnettir. Şafilere göre ise kulaklar için yeni su alınması gerekir. Bu meselede Hanefîler, şafilere görüşünü dikkate alarak kulakların mesh edilmesi sırasında ellerin yeni su ile ıslatılmasını ihtiyata daha uygun olacağını düşünmüşlerdir. Çünkü bu durumda her iki mezhebin görüşüyle amel edilmiş olunacağından sünnetin yerine gelmiş olmasında hiçbir şüphe kalmaz.²⁸

Oruca niyetle ilgili olarak, Hanefî müçtehitlerinden İmam Züfer'e göre niyet olmasa da yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmakla oruç tutulmuş olur. Bu farklı görüşten dolayı Hanefîler niyetsiz oruç tutup, kefareti gerektiren bir fiil yapan kimseye kefaret gerekmediğini söylemişlerdir.²⁹ Zira farklı görüşün varlığı niyet olmaksızın orucun sahih olabileceği sonucunu doğurduğundan ihtiyata binaen, şüpheli durumda ihtiyatı gerektiren suçun tüm şartlarının gerçekleştiğinden emin olunamamaktadır.³⁰

2. İlhâm

İhtiyatla ilgili kavramların en önemlilerinden biri de ilhamdır. Arapça'da "içmek, bir şeyi birden yutmak" anlamına gelen *شرب* kökünden gelen kelime if'âl kalıbında olup bu anlamıyla bildirmek ve bir şeyin içe doğması anlamına gelmektedir.³¹

²⁶ Semâî, *Nazariyye*, s.174-182.

²⁷ Cüveynî, a.g.e., s.14.

²⁸ İbn Abidin, *Lisânu'l-Arab*, C. I, s.121.

²⁹ Kasânî, Melikü'l-Ulemâ Alâuddin Ebî Bekr b. Su'ûd, *Bedâi'u's-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2.b., Beyrut, 1974, C. II, s. 101.

³⁰ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, C.II, s.403.

³¹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, C. XII, s. 547.

İstılâhî anlamı ise şeytani vesvese yoluyla kötü şeyleri telkin etmesine karşılık Allah'ın ve ya meleklerin hakka ve hayra yönelen bilgileri insanların kalbine ulaştırmasıdır.³²

Gazâlî, insanda rağbeti harekete geçiren fikirlerin onu hayra ve şerre çağıran olmak üzere iki kısma ayrıldığını ve birbirinden farklı iki düşünce olduğunu belirtir. Bunlardan övülen düşüncenin ilham; yerilen düşüncenin ise vesvese olarak adlandırıldığını ifade eder.³³ İlhamın dini yaşama noktasında hassasiyet gösteren insanlara lütfedilen bir nimet olduğu düşünülmektedir. Ancak bu noktada ilhamın kesin bilgi ifade edip etmeyeceği tartışılmış ve çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşleri iki noktada toplamak mümkündür:³⁴

Birinci görüşe göre ilham, Allah ve melek tarafından kalbe ulaştırıldığı için en doğru bilgi olup kesin delil kabul edilir. Sufiler başta olmak üzere Gazâlî, Fahreddin Râzî gibi âlimler bu kanaattedir. Görüşlerini Kur'ân-ı Kerim'de geçen ve Allah'ın takva sahiplerine bilmediklerini öğreteceğini belirttiği çeşitli ayetlere,³⁵ Hz. Peygamber (sav)'in Allah'tan ilham talep etmiş olmasına ve ashabına da bunu öğütlemiş olmasına, vahye dayanan dinin anlaşılabilmesi için Allah'tan gelecek bilgilere ihtiyaç duyulacağına ve vahiy kapısı kapandığından geriye sadece ilham kaldığı yönündeki düşüncelerine dayandırmaktadırlar.

İkinci görüşe göre ise insan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün olmakla beraber bunlar genel geçerliliği olan kesin kaynağı teşkil etmez. Dinî alanda delil olarak kullanılmaz. Onların delilleri ise şöyledir; Kuran'da insanın doğru bilgiye ulaşması için başvurması gereken kaynaklar, duyular, akıl yürütme ve vahiy olmak üzere üç gruptur. Ve İlhami bilgilerin elde edilmesi gerektiğine ilişkin açık bir ayet yokken insanları akıl yürüterek ve gözlemleyerek bilgi üretmeyi emreden ve bu bilgilerin vahiyle örtüştüğünü vurgulayan ayetler zikrederler. Hz. Peygamber (sav)'in Allah'tan rüşdünü ilham etmesini istemesinin özel anlamda değil; genel anlamda bir ilham niteliği taşıdığını düşünmektedirler.

³² Yusuf Şevki Yavuz, "ilham" maddesi, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, İstanbul, C. XXII, s. 98.

³³ Gazâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., C. III, s. 27.

³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, a.g.m., s.99.

³⁵ Bakara 2/282; Enfal 8/29; Talak 65/2-28; Ankebut 69; Hadid 28; Kasas 28/7, Nahl 16/68.

Yine onlara göre ilhamî bilgiler kontrolü mümkün olmayan subjektif nitelik taşımaktadır. Oysa Kur'an, insanı objektif bilgi ölçüsü olan duyu verilerine ve rasyonel bilgilere yönlendirmektedir.

Bizce de ilhamın dini alanda kullanılabilir keskin bilgi kaynağı olmadığını ve uyulması zorunlu bir hükmün delilini oluşturmayacağını savunan görüş tercih edilmelidir. Zira konuyla ilgili naslar ve akıl bunu öngörmektedir.

İlham ile ihtiyat arasındaki ilişkiye gelecek olursak; başkalarına aktarılamayan duyularla ve rasyonel bilgilerle kontrol edilemeyen bu tür tecrübelerle bir hüküm ortaya koymak kişiyi doğruya götürebileceği gibi yanlışta da sevk edebilir. İşte bu noktada ihtiyatlı davranmak gerekmektedir.

Ancak burada da ilhamın mutlak surette değil; belli başlı şartlar altında ihtiyata dayandırılması gerektiği söylenmiştir. Bu şartlar şöyledir:³⁶

- İlhamı dayalı hüküm, herkes için genelleştirilmemelidir.
- Kur'an-ı Kerim ve sünnet gibi şer'î kaidelere muhalefet etmemelidir.
- İlham, içine ilham gelen kişinin kalbinde onun doğru olduğuna ilişkin rahatlık vermelidir. Bu, doğru olanı yanlıştan ayırt etmenin de bir yoludur.
- İlhamı alan kişi, dini konularda belli bir alt yapısı olan ve kavrama yeteneğine sahip fakih olmalıdır.

Buraya kadar ilhamla ilgili sunduğumuz bilgiler ve onu hükümlere uygulama ile ilgili ortaya konan şartlar ışığında ilhamın, mükellefin ihtiyatlı davranması gerektiği hususlarda ancak doğru ve güvenilir olduğuna emin olduktan sonra başvurulacak bir delil olduğunu söyleyebiliriz.³⁷

3. Vera'/ Zühd/Takva

İhtiyat dendiğinde aklımızda çağrıştırdığımız en önemli kavramlar vera', zühd ve takvadır. Bu kelimeler, her ne kadar özel anlamda birbirinden farklılık arz etse de genel olarak benzer durumları ifade ederler. Hatta çoğu kez birbirlerinin yerine bile kullanılabilirler. Şimdi bu terimleri kısaca açıklayarak ihtiyatla olan bağlantılarını ortaya koymaya çalışalım.

³⁶ Semâî, *Nazariyye*, s.142-148.

³⁷ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s. 44.

Vera' kelimesi, Arapçada ورع kökünden türemiş bir isimdir. Sözlükte dikkatli olmak, çekingen ve ürkek olmak, sakınmak, geri durmak gibi anlamlara gelir.³⁸ İstilahta ise, haram şeylerden kaçınmak ve sakınmaktır. Zaman içerisinde mecazi anlam kazanarak helal ve mübah olan şeylerden kaçınma anlamında kullanılmıştır.³⁹

Takva ise ister yaparak, ister terk ederek olsun kişiyi günaha düşürecek her türlü davranıştan uzak durmaktır. Zühd ise vera'dan daha özel anlamda olup şüpheli şeylerden ve haramlardan kaçınmakla ilgili her türlü durumu kapsamaktadır ve bu konuda zâhid kimse vera' sahibi kimseden daha hassastır.

İbn Kayyim'e göre ise zühd, ahirette faydası dokunmayacak şeyleri terk etmektir. Vera' ise ahirette zararı dokunacağından korkulan şeyden uzak durmaktır.⁴⁰

Kavramların ihtiyat ile olan ilişkisine gelince, âlimlerin ihtiyat hakkındaki tanımlarında gördük ki, İbn Hazm, ihtiyatı vera' ile eşanlamlı ele almış, İbn Abdisselam da ihtiyat ve vera'ı kişiyi şüpheye düşüren şeyi bırakıp, şüpheye düşürmeyen şeye yönelmesi olarak görmüştür. Yani ihtiyatlı davranmak pek çok yerde vera' sahibi olmakla aynı anlamda kullanılmıştır.

Apaydın'a göre ise vera' kelimesi harama düşmemek için şüpheli şeylerden uzak durma anlamında ele alınınca ihtiyat ile aynı anlamda ve ihtiyatın bir nevi pratik boyutu olarak değerlendirilmektedir.⁴¹

Aynı konuda rivayetleri bulunan râvîler arasında tearuz oluştuğunda öncelikli kriterlerin eşit olması durumunda dini sorumluluk açısından duyarlılığın bir göstergesi olan vera' sahibi kimse, rivayet ettiği haberde gerçeğe uyma hususunda daha titiz davranacağından onun rivayeti esas alınır. Bu usul eserlerinde geçen bir tercih sebebidir. Bunun gerekçesi olarak da ihtiyat zikredilir.⁴²

Yine namazda imamlıkla ilgili olarak, iki kişinin öncelikli vasıfları eşit olursa vera' sahibi kimsenin tercih edilmesi gerektiği⁴³ bizlere vera'nın önemini, dinde övülen ve tavsiye edilen bir davranış olduğunu göstermektedir.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C.VIII, s. 388.

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C.VIII, s. 388.

⁴⁰ İbn Kayyim el-CEVZÎYYE Şemsuddîn ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *Medâricu's-Sâlikîn Beyne Menâzili 'iyyâke ne'budu ve iyyâke neste'in*, Thk.: Muhammed Hâmid el-Fakî, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2.b., Beyrut, 1973, s. 118.

⁴¹ H. Yunus Apaydın, a.g.m., ss. 578-579.

⁴² Kâsânî, *Bedâiyî*, C.VI, s. 304.

⁴³ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, 1.b., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1980, C. I, ss. 40-41.

Yaptığımız açıklama ve verdiğimiz örneklerden hareketle ihtiyatın vera', zühd ve takvayla yakından ilişkili olduğunu, ihtiyatlı davranan kimsenin vera'; vera' yapan kimsenin de ihtiyatlı davranmış olacağını söyleyebiliriz. Bu noktada zühd ve takva ise bu iki kavramı daha çok kuşatıcı ve müslümanın bu gibi şüpheli durumlarda daha hassas olduğunu ifade eder. Zühd ve takvayı gözeten kimse de ihtiyatı gerektiren durumlarda zaten gereğini yerine getirir.

4. Tavakkuf

Sözlükte durmak, duruş anlamlarına gelen توقف kökünden türemiştir. Kelime tefa`ul babına girmekle kişinin kendiliğinde ya da kendi öz iradesiyle durması, duruşu beklemesi anlamına gelir.⁴⁴ Kendinden sonra kullanılan harf-i cerle farklı anlamlar kazanan kelimenin konumuz açısından önemi فى harf-i ceri kullanılarak kazandığı anlamındadır. Bu anlama göre bir şey hakkında tevakkuf etmek, o şey hakkında durmak ve daha ötesine gitmemek demektir.⁴⁵

İslam hukuk literatüründe ise görünüşte birbirine zıt görüşler arasında tercih yapma gücünün bulunmaması ve sorunu giderecek bir durum ortaya çıkıncaya kadar görüşler arasındaki zıtlığın devamına teslim olunması ya da kabul edilmesidir.⁴⁶

Bu bağlamda tevakkufun ihtiyatla ilişkisi şu şekilde gerçekleşmektedir. İhtiyat, hükmü hakkında şüphenin ya da belirsizliğin bulunduğu durumlarda kendini gösterir. Bunun gibi, helal ya da haramlığının belirsizliği hususunda kişi önce tevakkuf eder. Yani mükellefin bir şekilde karar verip amel etmesini sağlayacak bir gerekçe ortaya çıkıncaya kadar beklenir. Beklenirken de araştırma sürdürülür. Sonuç itibariyle yine bir kesinliğe ve sonuca ulaşılamazsa mükellef harama düşme ve günaha girme endişesinden kurtulma adına ihtiyatlı davranır.⁴⁷

Öyleyse tevakkuf etmek bir nevi ihtiyat göstermektir.

5. Şüphe/Şek

Şüphe Arapçada شبه şibh veya şebah kökünden gelir ve benzemek, benzeşmek, denk olmak anlamlarına gelir.⁴⁸

⁴⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, C. IX, s. 359.

⁴⁵ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, C. XII, s. 496.

⁴⁶ Sano, Kutb Mustafa, *Mu'cemu Mustalahâti Usuli'l-Fıkıh*, 3.b., Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, Beyrut-Dâru'l-fıkr, Dımaşk, 2006, s. 152.

⁴⁷ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.58.

⁴⁸ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, C. IX, s. 359.

İslam hukuk literatüründe ise şüphe, şer'î bir hüküm, konu yada durumla ilgili kesin bilgi ve kanaate varamamaktan dolayı tereddüt ve kararsızlığı ifade etmek üzere kullanılır.⁴⁹ İsfehâni'ye göre şüphe, aralarındaki benzerlikten dolayı iki şeyden birinin diğerinden ayırt edilmemesi durumudur. Bu benzerlik ister şekil yönünden ister manevi yönden olsun fark etmez.⁵⁰

Şek ise, Arapçada شكک kökünden türemiş bir isimdir ve kesin bilginin zıddını ifade eder.⁵¹ Terim olarak ise, insanda birbirine zıt iki şeyin aynı dengede ve eşit seviyede bulunmasıdır. Bu da ya bu iki zıt şeyde iki eşit emarenin bulunmasından ya da bulunmamasından kaynaklanabilir.⁵²

Şüphe ve şek kavramlarının ihtiyatla olan ilgilerine gelince tanımlarından da anlaşılacağı üzere şekte de şüphede de bir belirsizlik söz konusudur. Bu belirsizlikten dolayı bir hüküm ortaya koymada kararsızlık zuhur etmektedir. İşte mükellefi ihtiyatlı olmaya sevk ettiren sebep de bu belirsizlik halidir. Zira ihtiyat kişinin şüpheli olanı bırakıp şüpheli olmayana yönelmesidir. Bu nedenle şüphe ve şek, ihtiyatın oluşmasına sebep olan en önemli gerekçelerden biridir diyebiliriz.

Kâsânî'ye göre de şüphe durumunda ihtiyat ile amel edilmelidir. Örneğin diz ve baldırın avretten sayılıp sayılmayacağı ile ilgili şüphe sebebiyle ihtiyat ile hareket etmek gerektiği dolayısıyla avretten sayılacağını söylemiştir.⁵³

Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da şüphenin kapsamının çok geniş olduğu ve hangi şüphenin ihtiyat sebebi olup, hangisinin olmayacağıdır. İtibar edilmesi gereken şüphe ile vesvese, boş kuruntular ve bir delile dayanmayan şüphe ile karıştırılmamalıdır.

Şek ve şüphe ihtiyata başvurmayı gerektiren en önemli kavramlardan biri olduğundan ileride bu konuya daha tafsilatlı bir şekilde ele alacağız.

Yukarıda ihtiyatla ilgili olduğunu düşündüğümüz bazı kavramları açıklamaya çalıştık. Bu kavramlar ihtiyatla davranmayı gerektiren ve ihtiyatla iç içe birebir bağlantısı olduğunu düşündüğümüz kavramlardır. Ancak bunların yanında ihtiyatla birebir ilişkisi

⁴⁹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, C. XII, s. 496.

⁵⁰ İsfehâni, er-Râğıb el-Hüseyn b. el-Mufaddal, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, Thk.: Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem-Dımaşk ve ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrut, 1992, s. 443.

⁵¹ İbn Manzur, a.g.e., C. X, s. 451.

⁵² İsfehâni, a.g.e., s.461.

⁵³ Kasânî, *Bedâyi*, C. VI, s. 497.

olmayan ve fakat bağlantısının da olduğu başka kavramlar da vardır. Şimdi de bu kavramlara değinerek ihtiyatla olan ilgilerinde söz edelim.

6. Zan

Arap dilinde birbirine zıt anlamlara delalet eden kelimelerden biridir. Tüm İslamî ilimlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Hem yakın anlamına hem de yakın ifade etmeyen şek/şüphe anlamına gelmektedir.⁵⁴

Cürcânî'ye göre ise zan, zıttın bulunması ihtimali olmakla beraber râcih olana inanmaktır.⁵⁵

Zanla ilgili olarak âlimler zannın belirgin iki mertebesini ön plana çıkarırlar. İki taraftan birinin ağır basma durumu zayıf veya orta ise buna sadece “zan” eğer güçlü ise buna da “gâlib-i zan” derler.⁵⁶

Zannın ihtiyatla ilişkisine gelince, ihtiyat hükmü belli olmayan bir konuda iki durumdan hangisinin daha güvenilir ve tercih edilebilir olduğuna karar vererek davranmak olduğuna göre durum kişide oluşacak zann-ı galibe göre olacaktır. Bu noktada zannın kuvveti de verilecek hükmün doğruluk kuvvetini oluşturacak ve ihtiyatlı davranan mükellefin sorumluluğu da bu noktada gelişecektir.

Taharrî; gerçeğe vakıf olmanın imkânsız olduğu durumda zann-ı galibe göre davranmaktır. Bu noktada ibadetlere bağlı hükümlerin belirsizliği noktasında kullanılan ve onları eda etmeye götürecek kavrama yollarından biridir.⁵⁷ Abdulaziz el-Buhârî de “taharrî ihtiyattır” diyerek iki kavram arası bağı ortaya koymuştur.⁵⁸

7. Vehm/Vesvese

İhtiyat ile ilgili kavramlardan bir diğeri de vehim ve vesvesedir. Vehim gerçek olmayan, ama kişinin var zannettiği ya da hayalinde tasavvur ettiği şeyi gerçek sanması durumudur. Dini hayatta kişiler bazen günah işlemek, hata etmek vehmine kapılarak ihtiyatlı davranmaya çalışırlar. Ancak bu her zaman olumlu sonuç ortaya koymayabilir. Bu nedenle böyle ihtimaller dikkate alınarak hüküm verilemez. Zira bu durumda sayısız

⁵⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, C. XIII, s.272.

⁵⁵ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s.187.

⁵⁶ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.66.

⁵⁷ Serahsî, *Mebsût*, C. X, s. 186.

⁵⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. II, s. 352.

ihtimallerin bulunduğu hayattaki eylemlerin doğru ve düzgün yürütülmesi mümkün değildir. Bu nedenle külli kaide olarak da bildiğimiz “tevehhüme itibar yoktur.”⁵⁹

Vesvesede tıpkı vehim gibi mükellefin dini görevlerini yerine getirirken sorumluluğu tam yerine getirmek amacı ile gereksiz külfet ve abartıya kaçmasıdır. Ancak dinde bu hoş görülmemiş ve kınanmıştır. Böyle bir davranış ihtiyatı geçersiz kılmaktadır. Zira ihtiyat aşırıya kaçmadan, haddi aşmadan sünneti, Rasulullah (sav)’ın ve ashabının gösterdiği yolu izleme hususunda mübalağa etmektir. Vesvese ve vehim kaynaklı bir ihtiyat ise meşru olmaz. Zira abdest alırken uzuvlarını üçten fazla yıkayan kimse suyu israf etmiş olur. Dinde ve sünnette bunun yeri yoktur.

C. İHTİYÂTA BAŞVURMAYI GEREKTİREN SEBEPLER

Her dinde olduğu gibi İslam dininde de insanların uymaları gereken bazı emirler ve kaçınmaları gereken yasaklar vardır. bir de bu emir ve yasaklar arasında kalan ve hakkında kesin hüküm bulunmayan bazı şüpheli durumlar vardır.

Hz. Peygamber (sav)’in konu ile ilgili hadis-i şerifinde belirttiği gibi ““Helal olan şeyler bellidir. Haram olanlar da bellidir. Fakat helal ile haram arasında birtakım şüpheli şeyler de vardır ki insanların çoğu onları bilmezler. Her kim kendince şüpheli olan bir şeyi terk ederse, o; haramlığı apaçık olan şeyi daha çok terk edici olmuştur. Her kim de günah olması şüpheli olan şeye cüret ederse, bu da haramlığı apaçık olan şeylere yaklaşmıştır. Tıpkı koruluk etrafında güderken koruluğun içinde otlatmak üzere olan çoban gibidir. Allah’ın koruluğu da haramlarıdır. Her kim sürüsünü korunmuş arazi etrafında otlatırsa, koruluğa düşmesi yakın olur.”⁶⁰

İşte mükellefi ihtiyatlı davranmaya yönlendiren nedenlerin başında helalliği ya da haramlığı hususunda şüphe bulunan konularda günaha düşmekten korunma amacı yatmaktadır.

Bununla birlikte, yukarıda ihtiyatla ilgili yapılmış tanımlarda onun ana gövdesini oluşturan şeylerin bir konudaki belirsizlik, şüphe olduğunu ve mükellefin dindarlık belirtisi olan vera’ ile eşanlımlı kullanıldığını gördük.

O halde bu unsurları ihtiyatla amel etmeyi gerektiren sebepler arasında zikredebiliriz. Yani mükellef hakkında kesin hüküm bulunmayan bir durumla

⁵⁹ Ali Haydar, Hoca Eminefendizâde, *Dürrü’l Hukkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul, 1319, C. I, s. 158.

⁶⁰ Müslim, Sahîhu Müslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1330, Musâkât, VIII/ 108 nolu hadis; Buharî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, Kahire, 1958, Buyû’, IV/5 nolu hadis.

karşılaştığında ihtiyata ihtiyaç duyuyorsa onu gerektiren sebepler arasında şunları zikredebiliriz:

1. Kuvvetli Bir Şüphe

İhtiyata sebep olacak nedenlerin başında şüphe gelir. İbn Abdisselam da ihtiyatı, mükellefin kendisinde şüphe bulunan şeyi terk edip şüphe bulunmayana yönelmesi olarak tanımlamıştı.

Şüphe İslam hukukunda, şer'î bir hüküm, konu ya da durumla ilgili kesin bilgi ve kanaate varamamaktan doğan tereddüt ve kararsızlığı ifade etmek üzere yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.⁶¹

İşte şüphenin kapsadığı bu belirsizlik ve kararsızlık anlamından yola çıkarak onun ihtiyatla olan ilişkisini anlayabiliriz. Zira söz konusu belirsizlik nedeniyle mükellef ihtiyata yönelmektedir.

Kâsânî'ye göre de şüphe, ihtiyat durumunda hakikatin yerini alır. Örneğin kadının iddet beklemesini gerektiren durumlardan birisi de fâsit nikâh ile veya sehven kendisinden başkası ile zifafa girmesidir. Burada ihtiyata binaen hukukî nikâh olmuş gibi kabul edilir ve şüphe hakikat yerine geçer.⁶²

Semâî de eserinde ihtiyatı gerektiren sebeplerin başında gelen şüphe ile ilgili bazı tespitler sunmuştur⁶³. Ona göre şüphe ya hükmün delilinde, ya hükmün kendisinde ya da hükmün sonucunda bulunabilir.

a)Hükmün Delilindeki Şüphe: Müçtehit ile ilgili bir durumdur. Müçtehidin konuya vakıf olamamasında kaynaklanabilir. Konuyla ilgili delil yok değildir. Ancak müçtehitte göre delil yok gibidir. Bu nedenle şüphe ortaya çıkar ve bu şüphe de onu⁶⁴ ihtiyata yöneltir.

Delilde şüpheyi oluşturan bir başka sebep ise delildeki asıl maksadın anlaşılmasına mani olacak tarzda bir kapalılığın bulunması yani lafzın mücmel olmasıdır.⁶⁵ Bu da delilin lafızlarının muhtemel anlamlar taşımaya yol açar. Böylece müçtehit, ihtiyatlı davranmak durumunda kalır.

⁶¹ Hacı Mehmet Günay, “şüphe” maddesi, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX (devam ediyor), İstanbul, 2010, ss.263-265 .

⁶² Kâsânî, *Bedâî*, C. IV, s. 417.

⁶³ Semâî, *Nazariyyetü'l- İhtiyât*, s.91.

⁶⁴ Semâî, *Nazariyyetü'l- İhtiyât*, s. 92.

⁶⁵ Semâî, *Nazariyyetü'l- İhtiyât*, s. 94.

Hükmün delilindeki şüphe bazen de deliller arası tearuzdur.⁶⁶ Yani delilin aynı konudaki bir başka delille çatışır gibi görünmesidir. Bu da şüpheyeye neden olur ve ihtiyata sebebiyet verir.

b)Hükmün Kendisinde Vakî Olan Şüphe: Hükümdeki şüphe şer'î hükmün gereğini yapma noktasında, mükellefin belirsizlik ve şüphe içerisinde kalmasıyla kendini gösterir.⁶⁷ Yani delildeki şüphe müctehidi ilgilendiren bir durumken; hükmün kendisinde var olan şüphe mükellefle ilgilidir.

Bu durum da mükellefi bir eylemi yapma ya da terk etme noktasında kararsız bırakarak şüpheyeye düşürmektedir. Böylece mükellef daha güvenilir olanı benimsemişse yoluna giderek ihtiyatlı olanı seçebilmektedir.

Bu duruma örnek teşkil edecek konulardan biri helal ve haramın çatışması ya da bir araya gelme mevzuudur. Aynı konuda bir delil hükmün haramlığını gösterirken; diğer bir delil ise o hükmün helal olduğunu gösterir. Bu gibi durumlarda İslam hukuk bilginleri arasında haram kılıcı nitelikteki delilin öncelenmesi gerektiği ciheti kabul edilmektedir.

Böylece mükellef, haram işleyerek muhtemel günaha düşme tehlikesinden kendini korumuş olur. Burada da ihtiyatın olduğu açıktır.⁶⁸

c)Hükmün Neticesinde Vakî Olan Şüphe: Bir hüküm sonuç itibariyle iyi ya da kötü netice doğurabilir. Bu ihtimalli durum da mükellefi şüpheyeye düşürür. Bu nedenle mükellef, muhtemel olumsuz durumdan uzak durma adına ihtiyatlı davranmak durumunda kalır.

Hükmün sonucunda var olan şüphe ve onun doğuracağı muhtemel olumsuz durumla ilgili konunun ihtiyatla olan bağlantısını da ortaya koyma adına İbnu's-Subkî, babasından naklen şunları bildirmektedir: "İhtiyat, kötü sonuca götürmeyeceği kesin belli olduğu halde, o sonuca götürecek olanla karışır; kapının kapatılması ve harama götürmeyeceği kesin olan nedir durumunun, çoğu kere harama götüren duruma ilhak edilmesidir."⁶⁹

Ancak belirtilmesi gerekir ki, ihtiyatı gerektiren sebeplerin başında yer alan şüphe unsuru her zaman ihtiyatı gerektirmeyebilir. Bu durumla ilgili Cüveynî şöyle söylemektedir:" Kesin bilgidен sonra şüphe arız olursa, ona dair açık veya gizliden bir

⁶⁶ Semâi, *Nazariyyetü'l- İhtiyât*, s. 98.

⁶⁷ Semâi, *Nazariyyetü'l- İhtiyât*, s.103.

⁶⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 75.

⁶⁹ İbnu's-Subkî, Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Thk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Avad, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, C. I, s. 120.

alamet bulunmazsa; o takdirde din önceki kesin hükme bağlı kalmayı öngörür. Bu sahih bir istishabtır. Sebebi ise alametlerin ortadan kalkmasıdır.”⁷⁰

“Kesin bilgi şüphe ile zail olmaz” külli kaidesiyle de ifade edilen bu durum şu örnekle daha iyi netlik kazanmaktadır. Abdestli olduğundan emin olan bir kimse, sonradan abdestli olup olmadığıyla ilgili şüpheye düşse; abdestli sayılır.⁷¹

2. Teâruz

Teâruz; birbirine eşit iki delilden biri, diğerinin gerektirdiğinin aksini gerektirecek şekilde karşı karşıya gelmesidir.⁷² Bir diğer deyişle, fıkhıta delil değeri taşıyan hüküm ya da delillerdeki çatışma ya da belirsizlik halidir. Bu durumda müctehidin deliller arasındaki tearuzu gidermeye, yani birini diğerine tercih etmeye yönelik kullandığı yöntemlerden biri de ihtiyattır.

İki delil arası tearuz ortaya çıktığında bunlardan ihtiyat bakımından tercih edilmeye en elverişli olanı tercih edilir.⁷³

Örneğin, haber-i vahidlerden biri hadlerin ve kısasın uygulanmamasını, diğeri uygulanmasını; biri ibadetin fesadını diğeri cevazını, biri vacibin devam etmesini diğeri düşmesini gerektiriyorsa, bu üç durumdan hangisi ihtiyatın ruhuna uygunsa o tercih edilir.⁷⁴

Rivayetleri çakışan raviler arasında bir tercih yapmak gerektiğinde, şayet raviler cerh ve ta’dil yönünden eşit iseler, ihtiyata önem veren ravinin rivayeti esas alınır.⁷⁵ Eğer, tearuz rivayete konu olan metinler arasında yada iki kıyasın illetleri arasında olursa ihtiyatın ruhuna uygun olan tercih edilir.⁷⁶

Şayet müctehit, birbiriyle çakışan iki delilden birini diğerine tercih edecek bir unsur bulamazsa kendini şüpheye düşürmeyen ve kalbini tatmin eden delili esas almalıdır.⁷⁷

⁷⁰ Cüveynî, *Burhân*, C. II, s. 738.

⁷¹ İbn Nüceym, Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1980, s.75.

⁷² Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Usulu’s-Serahsî*, Thk.: Ebu’l-Vefâ el-Efğânî, Daru’l-Ma’rife, Beyrut, ts., C. I, s. 12.

⁷³ Cüveynî, *Burhân*, C. II, s.779.

⁷⁴ Semerkandî, Alauddin Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Mizân fî Usûli’l-Fıkh*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., C. II, ss. 1020-1028.

⁷⁵ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.156.

⁷⁶ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.157.

⁷⁷ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s. 157.

3. Vera'

Vera', harama düşürür endişesiyle şüpheli şeylerden kaçınmaktır.⁷⁸ Fıkıh terminolojisindeki ihtiyat tanımlarını sunarken onun bir tür vera' olduğunu ve hatta ihtiyatı vera' ile eşanlamlı gören âlimlerin olduğunu görmüştük. Bu tanımlar bizlere ihtiyat ile vera' arasındaki ilişkiyi belirgin bir biçimde göstermektedir.

İbn Abdisselam, vera' ve ihtiyat arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir: "Vera' maslahat olduğu vehmedilen şeyi yapma, mefsedet olduğu vehmedilen şeyi de terk etme hususunda güvenilir olanı yapmak ve ihtiyat göstermektir. Bu durumda maslahatı gerektiren fiil, ya vacip, ya mendup, ya da mubahtır. Fiil vacip ile mendup ya da vacip ile mubah arasında muhtemel ise vacibin maslahatını elde etmek için o fiilin vacip olduğuna hükmedilir. Mendup ile mubah arasında ise mendup olduğuna hükmedilir.

Mefsedete sevk edecek her fiil, ya haram, ya mekruh ya da cehalet, gaflet unutma gibi sebeplerle affedilmiştir. Bir fiil, haram ile mekruh, haram ile mubah ya da mekruh ile mubah arasında ihtimalli olursa haramın muhtemel kötülüğünü bertaraf etmek için vera'a uygun olan esas alınır."⁷⁹

Vera' rivayetlerin kabulünde de ihtiyatlı olmanın nedenlerinden bir başkasıdır. Bu nedenle ihtiyatlı davranma da bir tür vera' dır.

4. Vesvese

İhtiyatın temelinde yatan ve ona sebebiyet veren unsurları yukarıda zikrettikten sonra şimdi de ihtiyatı gerektirmeyen ve onu geçersiz kılan unsurlardan biri olan vesveseden söz edelim.

Bazı kimseler dinî görevlerini yerine getirirken daha hassas davranma adına abartıya düşerler ve bunu ihtiyat adına yapmış olduklarını düşünürler. Örneğin kişi abdest alırken bir uzvu gereğinden fazla yıkayarak mübalağaya düşer ve bu durum zamanla vesveseye dönüşür. Oysa bu dinde hoş karşılanmayan ve doğru bulunmayan bir davranıştır.

İbn Kayyım bu durumla ilgili şunları söylemektedir: "ihtiyat, aşırılığa kaçmadan, haddi aşmadan ve noksanlık yapmadan sünneti ve Ha. Peygamber (sav)'in ve ashabının

⁷⁸ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s.325.

⁷⁹ İbn Abdisselam, Sultânu'l-Ulemâ İzuuddîn Abdulazîz b. Abdusselâm, *Şeceretu'l-Me'ârifî ve'l-Ahvâli ve Sâlihi'l-A'mâli ve'l-Akvâl*, thk., Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s.320.

yolunu izleme hususunda mübalağa göstermektir. İşte Allah'ın ve Resulü(sav)'nün razı olduğu ihtiyat budur.

Vesvese ise meşru' olanı elde etmek ve tam olarak yapma imkânı bulacağı düşüncesiyle, sünnette olmayan Resulullah (sav)'in ve ashabının hiçbir şekilde yapmadığı bir "bid'at" icat etmektir. Abdestte azaları üçten fazla yıkayan kimsenin durumu böyledir."⁸⁰

İbn Kayyım'ın sözlerinden de açıkça anlamaktayız ki vesvese ve vehme dayanan bir ihtiyattan bahsetmek imkânsızdır. Dolayısıyla vesvese ve vehim ihtiyata sebebiyet vermeyeceği gibi onu geçersiz kılacak etkenler arasındadır.

İhtiyatın geçersiz olduğu durumlarla ilgili Hanefî âlimlerinden Kerhî şunları söylemektedir: "ihtiyat Allah haklarında ve kul haklarında olmak üzere ikiye ayrılır. Allah haklarında ihtiyatla amel etmek caiz iken, kul haklarında yapılacak ihtiyat caiz değildir. Örneğin bir meselede tazmin yükümlülüğü olma ihtimali varsa sırf ihtiyat gereği mükellefe tazminat yüklenmez. Çünkü tazminatın sabit olup olmamasında şüpheyle hareket edilmez."⁸¹

D. İHTİYÂTIN HUKUKÎ DAYANAĞI

İhtiyat konusu ile ilgili yaptığımız İslam hukuku okumalarını değerlendirdiğimizde ihtiyatın furû-u fıkıhta sıklıkla kullanıldığını buna rağmen usul ilminde usulcüler tarafından kıyas, istihsan, istishab gibi İslam hukuk kaynağı olarak ele alınıp delilleri ortaya konmamıştır.

Fıkıhın pratik yönünü oluşturan furû-u fıkıhta kullanılmakta olan ve gerekçesinin ihtiyat olduğu pek çok fetva verilen bu konunun fıkıh usulünde başlı başına yer almamış olması dikkat çekicidir.

Bu nedenle ihtiyatın delil değerini ortaya koymak adına önce Kur'an-ı Kerim'den sonra Hz. Peygamber(sav)'in sünnetinden konuya ilişkin ayet ve hadis örnekleri sunarak ve sonrasında İslam Hukuk âlimlerinin konuyla ilgili tespitlerine yer vereceğiz.

Kuran ve sünnet gibi İslam Hukuku'nun ana kaynaklarında ihtiyatın hüccet oluşuna dair müstakil olarak zikredilen bir delil bulmak mümkün değildir. Bunun yanında kesinliği

⁸⁰ İbn Kayyım, el-CEVZÎYYE Şemsuddîn ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *er-Rûh*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1975, C. I, s. 256.

⁸¹ Kerhî, Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Elhüseyn b. Dellâl, *el-Usûl*, (Debûsî'nin Te'sisu'n-Nazar, Mektebetü'l-Hancî, 2.b., Kahire, 1994'i içinde), s. 166.

sabit olmamış durumlarda ihtiyatlı davranmanın gerekliliğini ima eden ayetler ve şüpheli durumlarda temkinli olmayı öğütleyen pek çok hadis görmek mümkündür.

1. Kur'ân-ı Kerim Ayetleri

Şimdi ihtiyatın hukukî dayanaklarını öncelikle İslam Hukuku'nun birinci kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'den vereceğimiz ayet örneklerinde görelim:

a) Bakara Sûresi 104. ayetinde şöyle buyrulmaktadır:

“Ey iman edenler! (Peygambere) ‘râinâ’ demeyin; ‘unzurnâ’ deyin. Ve ona kulak verin. Çünkü hakikati inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır.”

Ayet-i Kerime'nin sebep-i nuzülü ile ilgili verilmiş rivayetlere göre Müslümanlar Hz. Peygamber(sav)'e olan sevgi ve ilgilerinden ötürü ona iltifat olarak ‘bizi dinle’ anlamına gelen ‘râinâ’ diyorlardı. Bu sözün de Yahudiler dilinde sövme anlamına gelen kaba bir kullanımı vardı. Müslümanların bu kullanımlarını duyan Yahudiler kendi aralarında art niyetle Hz. Peygamber(sav)'e bu şekilde hitap etmeye başladılar. Bunun üzerine ayet indi.⁸²

Ayet-i Kerime'den açıkça anlamaktayız ki, her ne kadar ‘râinâ’ kelimesinin kullanımı mübah bir kullanım olsa da Allah Teâlâ Müslümanlara hitaben, Yahudiler arasında bu kötü kullanıma işaret ederek, söz konusu kelimeyi kullanmaktan men ediyor. Ve alternatif olarak Yahudilerce kötü bir anlamı çağrıştırmayacak, farklı bir kullanımla hitap etmelerini istiyor.

Dikkatle incelendiğinde bu emirde Şârî'nin kullarını daha tedbirli ve ihtiyatlı olmaya yönlendirdiğini fark edebiliriz. Zira ayet Yahudilerin bu kullanımlarını Hz. Peygamber'e karşı bir istismar unsuru olma ihtimalinin önünü kapatmaktadır.

b) Hucurât Suresi 12. ayette;

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır.”

Ayet-i Kerime'nin mefhumundan zannın kesinlik ifade etmeyeceği, kişiyi doğruya götürme ihtimali olduğu kadar yanlışla saptırma ihtimalini de gözden kaçırmayarak günaha girmekten kaçınmanın ve ihtiyatlı hareket etmenin gerekliliğini anlamaktayız.

⁸² Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kurân*, Thk.: Ahmed el-Berdûnî-İbrâhim Atfîş, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2.b., Kahire, 1964, C. II, s. 40.

İbnu's-Subkî, bu ayet-i kerime ile ilgili olarak 'zannın birçoğundan sakının' ifadesinin ihtiyata delil olabileceğini söylemiştir. Zira ayet günah olan bazı şeyleri işleme korkusundan dolayı, günah olmayan şeylerden kaçınmayı öngörmektedir.⁸³

Yine ayette, "zannın birçoğundan sakının" ifadesindeki nehyin sebebini ihtiyat olarak ifade edebiliriz.

c) Hucurat Suresi 6. ayette geçen;

"Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz."

İhtiyatın hukukî dayanağıyla ilgili güçlü delillerden bir diğeri de bu ayettir. Zira Müslümanları ihtiyat yoluna sevk edecek apaçık bir emri içermektedir. Ve yoruma ihtiyaç göstermeyecek derecede kişiyi ihtiyatlı olmaya sevk etmektedir.

Bilindiği gibi fâsık kimse dini yaşantısına özen göstermeyen, içki içmek, zina etmek vb. gibi büyük günah işleyen ve küçük günahlara da devam eden kişidir.⁸⁴

Dolayısıyla fâsık kimseden gelecek haberin doğru olma ihtimalinin yanında yanlış olma ihtimali de vardır. İhtiyat da ihtimalli ve şüpheli konularda en güvenilir olanı benimsemek olduğuna göre bu habere uyma noktasında da şüphe oluşacağından müminler uyarılmakta ihtiyatlı ve tedbirli olmaya çağırılmaktadır.

d)Konumuza delil teşkil edecek ayetlerden bir diğeri de Enam Suresi 108. ayette geçen; "Allah'tan başkasına tapanlara sövmeyin. Sonra onlar da düşmanca ve bilgisizce Allah'a söverler." ayetidir.

Muhatabı Müslümanlar olan bu ayette, gayr-ı müslimlerin Allah'a sövmeleri ihtimaline binaen, Müslümanların da onların ilahlarına sövmemeleri emredilmektedir.

Kötülüğe götüren yolların kapatılması anlamına gelen sedd-i zerayinin de izlerinin görüldüğü bu ayet, şüpheyi ortadan kaldırmayı da hedeflemesi yönünden ihtiyatın delalet yoluna işaret etmektedir.⁸⁵

f), "Ey iman edenler! Vadeli bir şekilde birbirinize borç verdiğiniz vakit; (borçlarınızı) yazı ile kayıt altına alınız." ile başlayan Bakara Suresi 282. ayette de Allah Teâlâ'nın kullarını tedbirli ve ihtiyatlı davranmaya sevk ettiğini söyleyebiliriz.

⁸³ İbnu's-Subkî, *el-Eşbâh*, C.I, s. 126.

⁸⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "fâsık" maddesi, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX (devam ediyor), İstanbul, 1995, C. XII, ss.202-205

⁸⁵ İbnu'l- Hümâm, *Fethu'l- Kadîr*, C. II, s. 150.

Zira unutkanlık sebebiyle taraflardan biri bu borcu kabul etmeyebilir ya da borcu ödemeyi geciktirebilir. Taraflar arası husumet ve tartışmayı engellemek adına Şâri kullarının borçlarını kayıt altına almayı ya da borçla ilgili şahit tutmalarını emretmektedir.⁸⁶ Bu da ayette ihtiyatın öngörüldüğünün apaçık göstergesidir.

Âlimlerin ihtiyatla ilişkilendirdikleri ve ihtiyata delil ettiğini düşündüğümüz ayetler bunlarla sınırlı değildir. Bunların yanında ihtiyatın meşruiyetini gösteren başka ayetler de vardır.⁸⁷ Örneğin Kur'an-ı Kerim'de "yaklaşmayın" ⁸⁸ ifadesinin yer aldığı ayetler, zan ve ihtimal ifade eden durumlarda neler yapmamız gerektiğini öğütleyen pek çok ayet ve "endişelenirseniz" gibi ifadelerin geçtiği ayetler,⁸⁹ insanları doğrudan ve dolaylı olarak ihtiyatlı olmaya sevk eden ayetlerdir.⁹⁰

2. Sünnet

Yukarıda Kur'an-ı Kerim'de ihtiyata delil teşkil edecek olan ayetleri zikrettikten sonra, İslam Hukuku'nun ikinci teşrî'i kaynağı olan Hz. Peygamber(sav)'in hadis ve uygulamalarını incelediğimizde görmekteyiz ki sünnet içerisinde de ihtiyat, teşvik edilen ve Müslümanların uymaları gereken bir tavidir.

Şimdi ihtiyatın delil yönünü bizlere açık ve net olarak izah eden hadislerden birkaç örnek verelim:

a) Numan b. Beşir'in Hz. Peygamber(sav)'den naklettiğine göre, o şöyle buyurmuştur: "Helal olan şeyler bellidir. Haram olanlar da bellidir. Fakat helal ile haram arasında birtakım şüpheli şeyler de vardır ki insanların çoğu onları bilmezler. Her kim kendince şüpheli olan bir şeyi terk ederse, o; haramlığı apaçık olan şeyi daha çok terk edici olmuştur. Herkim de günah olması şüpheli olan şeye cüret ederse, bu da haramlığı apaçık olan şeylere yaklaşmıştır. Tıpkı koruluk etrafında güderken koruluğun içinde otlatmak üzere olan çoban gibidir. Allah'ın koruluğu da haramlarıdır. Her kim sürüsünü korunmuş arazi etrafında otlatırsa, koruluğa düşmesi yakın olur."⁹¹

Yukarıdaki hadisten anlaşılacağı üzere dinde, yapılması gereken ve istenen helaller, kaçınılması gereken haramlar vardır. Bunlarla birlikte helal ve haram dairesi arasında

⁸⁶ Razî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, C. VII, s. 119.

⁸⁷ Bakara 2/204, 229; Nisa 4/100-101; Enfal 58; Hucurat 49/2,6; Zilzal 7-8.

⁸⁸ Nisa suresi 4/43; Enam suresi 6/151; İsrâ suresi 17/32-34,

⁸⁹ Bakara suresi 2/230; Nisa suresi 4/3, 35,101; Tevbe suresi 9/28.

⁹⁰ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.214.

⁹¹ Sahih-i Müslim, *Musâkât*, VIII/108 nolu hadis; Buhârî, *Buyû'*, IV/5 nolu hadis.

kalmış, durumundaki belirsizlik ve şüpheden ötürü bu iki sınıfa da dâhil olamamış hükümler vardır.

İşte hadis-i şerifin de ihtiyatlı davranmayı öngördüğü hüküm üçüncü grupta yer alan hükümlerdendir. Kişinin şüphelerden uzak olması durumunda eğer o şey gerçekte haram ise onu terk ederek vebalden ve cezadan kurtulur. Yok, eğer helal kategorisinde ise o takdirde de ‘günah işlememe’ niyetiyle o fiili yapmamış olacağından sevabı hak eder.⁹²

Şüpheli şeylerden uzak durmanın yolu da kişinin ihtiyatlı davranmasıdır. Hadis-i şerif bizlere göstermektedir ki şüpheli şeylerden sakınmak din selameti, sakınmamak ise kişiyi harama düşme tehlikesiyle karşı karşıya bırakacağından daha temkinli ve güvenilir yolu tutarak ihtiyatı elden bırakmamak gerekir.

b) İhtiyatın hukukî dayanağı olarak zikredeceğimiz bir diğer hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber(sav) şöyle buyurmuştur:”Seni şüpheye düşürecek şeyi bırak, şüpheye düşürmeyene bak.”⁹³

İhtiyat hakkında yapılmış tanımları sunarken onlardan birinin de günaha düşmemek için şüpheli şeylerden uzak durmak olduğunu söylemiştik. Yukarıdaki hadisle benzer anlam ifade eden hadis, kişiyi karşılaştığı bir durum karşısında şüpheli olanı terk etmesini öğütlemekte, bunun yerine şüphe vermeyene ve daha güvenilir olana sevk etmektedir. Böylece mükellef sorumluluk anlamında kendini emniyete almış olur. Bu da ancak ihtiyatla gerçekleşir.

Buradan anlaşılmaktadır ki hadisin ihtiyata delil teşkil etmesinde son derece netlik bulunmaktadır. Ve pek çok İslam Hukuk âlimi ihtiyatı tanımlarken ve gerekçelendirirken bu hadis-i şerifi delil göstermiştir.

Şatıbî bu hadis-i şerifle ilgili şu yorumda bulunmaktadır; “Bu hadisin zahirinden anlaşılmaktadır ki, birçok şer’î hükümde kalbin tatmin olduğu karara dönmek gerekir. Bir meselede kalp mutmain olduğunda o işi yapmaya teşebbüs etmek sahihtir. Kalp o konuda tevakkuf ederse ya da şüphelenirse o zaman da o işi yapmaya kalkmak sakıncalıdır.”⁹⁴

c) Bir başka hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kul sakıncalı olandan sakınmak için sakıncasız olanı terk etmedikçe muttakiler zümresine erişemez.”⁹⁵

⁹² İbn Hacer, Ahmed b. ali Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk.: Muhammed Fuad Abdulbaki- muhibbuddin el-Hatîb, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1959, C. IV, s.291.

⁹³ Müslim, *Musâkât*, C. VIII, 108 nolu hadis, Buhârî, *Buyu`*, C. IV, 5 nolu hadis.

⁹⁴ Şatıbî, *el-İtisâm*, C. II, s. 154.

⁹⁵ Tirmizî, Sünen, C. IV, s. 634, 2451 nolu hadis.

Bu hadis-i şerifte de Resulullah (sav), kul için, sakıncaya sevk etme ihtimalinden dolayı mubah olan şeylerin kullanımında dahi ihtiyatlı davranmak gerektiğini öğütlemetedir. Zira müttakiler zümresine ulaşmanın bir şartı da harama düşürme tehlikesinden dolayı mubah olan eylemlerden de uzak durmaktır. Böyle bir tavır da Müslüman kimsenin manevi hayatının daha da güzelleşmesi yolunda bir ihtiyattır.

d)İhtiyatın delil oluşuna mesnet teşkil edecek bir diğer hadis-i şerif şöyledir: Vâbısa b. Ma'bed Hz. Peygamber (sav)'e “bana hakkımda helal ve haram olan şeyleri bildirir misin?” diye sormuş. Resulullah (sav) de minbere çıkmış ve bakışlarını ona yönelterek şu cevabı vermiştir: “iyilik, kendisiyle nefsin teskin olduğu ve kalbin tatmin olduğu şeydir. Günah ise insanlar fetva verseler dahi nefsi teskin etmeyen ve kalbi tatmin etmeyen şeydir.” buyurmuşlardır.⁹⁶

Semâi'ye göre de, mükellefin iyiyi gûnahtan ve helali haramdan ayırt etmede kendisine yol gösterecek en önemli işaret, nefsin o şey hakkında teskin olması ve kalbin onunla tatmin olmasıdır⁹⁷.

Yani bu hadis-i şeriften de anlaşılmalıdır ki, iyiliği kötülükten ve helali haramdan ayırt etme mercii kalptir. Kişi bir konuda iyiyi mi yoksa kötüyü mü yaptığını anlamak istiyorsa kalbine danışmalıdır. Ancak bu salim, hassas ve ihtiyatla davranan bir kalp olmalıdır. Zira ihtiyatı benimserse kişi, endişelerden kurtulur, sıkıntı, şüphe ve vesveseleri bertaraf eder.

Hükmün müşkül olduğu durumlarda ihtiyatı benimsemek ve onunla amel etmenin önemi bu hadis-i şerifle kendini göstermektedir. Yine Hz. Peygamber(sav)'in, hükmün müşkül olduğu durumlarda kişinin şüpheleri ve tereddütleri yok etme adına ve kalbinde oluşacak vesveselerden kurtulup müttakiler sınıfına erişebilmesi için, ihtiyatı benimsemesi ve onunla amel etmesi gerekir.

Hz. Peygamber(sav)'in, dinde ihtiyat uygulamalarını gösteren ve öğütleyen hadisleri bunlarla da sınırlı değildir. Literatürü incelediğimizde konuyla ilgili pek çok hadis ve uygulama bulmak mümkündür. Ancak biz bu kadar örneğin konuyu temellendirme adına yeterli olacağını düşünüyoruz.

Hz. Peygamber(sav)'in yukarıda zikrettiğimiz hadislerinin yanında, şüpheli durumlarda mükellefi ihtiyatlı olmaya sevk ettiği ve teşvik ettiği uygulamaları da mevcuttur. Bu uygulamasına bir örnek Buhari'de şöyle nakledilmektedir:

⁹⁶ Hanbel, *Müsned*, C. XXIX, ss. 528-533.

⁹⁷ Semâi, *Nazariyetü'l-İhtiyât*, s.219.

“Rasulullah (sav), evinde, nereden geldiğini bilmediği hurmalardan yemek istemiş, fakat yememiştir. Bunun sebebinin de “zekâtlık hurmalardan olabileceğinden korkmasaydım mutlaka ondan yerdim.” şeklinde açıklamıştır.⁹⁸ Onun bu tavrı şüpheli durumlarda ihtiyatı gözettiğini açıkça ifade etmektedir.

Yine Hz. Peygamber(sav) ile birlikte olma, vahyin nüzulüne ve hadislerin vüruduna şahit olmalarından dolayı sahabenin de ihtiyat ile ilgili tavır ve tutumlarına göz atacak olursak karşımıza pek çok tablo çıkabilir. Örneğin, Hz. Ömer(ra)’ın Sa’d bin ebi Vakkas (ra)’ı görevden azletmesiyle ilgili gerekçelerinden birinin ihtiyat olduğu⁹⁹, Ebu Musa el-Eşârî(ra)’nin küçük abdestini bozarken üzerine sıçramaması hususunda çok ihtiyatlı davranması¹⁰⁰ gibi rivayetler onların günlük yaşantıların da dahi ihtiyatı gözettiklerini bizlere göstermektedir.

3. Akli Deliller

İhtiyat kapsamında değerlendirilen, tedbirli olma, şüpheli ve belirsiz durumlarda ihtiyatlı davranma durumu bizlere göstermektedir ki; ihtiyat sadece dini konularda değil; kişinin günlük yaşantısı içerisinde de uyması gereken fitrî bir duygu, fitrî bir güdüdür.

Zira modern hukukta da kullanılmakta olan *ihtiyat akçesi*, *ihtiyatî tedbirler*, *ihtiyatî haciz*, *İhtiyatî hapis* gibi kavramlar da bizlere ihtiyatın sadece İslam Hukuk literatüründe değil; modern hukuk literatürü ve hatta hayatın pek çok alanında kullanılmakta olan ve uygulanan bir kavram olduğunu göstermektedir.

Akılla harekete geçen bu fitrî yapı da bizlere ihtiyatın gerekli olduğunu gösterir. Konuyla ilgili olarak Cessâs şöyle söylemiştir: “Kendisine ‘yolda yırtıcı bir hayvan veya hırsız var’ denen bir kimsenin, kesin olanı esas alması ve tam emin olmadan yola çıkmaması gerekir.¹⁰¹

İnsanın tereddüt ve şüphelerini ihtiyatla gidereceği gerçeğini akıl bizlere fitrî olarak bildirmektedir. Yine akıl, güvenilir olan ve güvenilir olmayan arasında bir tercih yapmak durumunda kaldığında güvenilir olanı tercih eder.¹⁰²

Yukarıda ihtiyatın hukukî dayanağını ortaya koyacağını düşündüğümüz akli gerekçelin yanında konuyla ilgili Semâî’nin tespitleri de şu şekildedir:

⁹⁸ Buhari, *Sahih*, Lukata-6, Hd. No.2299,2300, C.II, s.857.

⁹⁹ Aynî, Bedruddîn Mahmut b. Ahmed, *Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Dârul-Ma’rife, Beyrut, ts., C. VI, s.9.

¹⁰⁰ Aynî, *Umdetü’l-Karî*, C. III, s.138.

¹⁰¹ Cessas, *el-Fusûl*, C.II, s. 99.

¹⁰² Pala, *İhtiyât İlkesi*, s. 263.

a) Akıl sayesinde insan kendisine faydalı olan şeyleri yaparken zararlı olan şeylerden uzak durur.¹⁰³ Bu da tedbirli olmak ve temkinli davranmakla gerçekleşir. Tıpkı etrafındaki nesnelere yeni öğrenmekte olan küçük bir çocuğun ateşin yakıcı bir şey olduğunu ve kendisine zarar vereceğini fark ettikten sonra, ona yaklaşmaması ya da ona karşı tedbirli olması gibi.

b) Bir konunun hükmünün vacip olması ya da onun dışında bir başka hükme sahip olması hususunda şüphe bulunması halinde hüküm; vacip ise onun terk edilmesi dinî açıdan zarara yol açıp, cezayı gerektirir. Şayet vacip dışında bir hüküm ise onu yapmakla mükellef herhangi bir zarara uğramaz ve mükellefi mükâfata sevk eder. Bu davranış maslahata da uygundur.¹⁰⁴

c) Hükmünde şüphe bulunan bir konuyu araştırma yapmaksızın hükme bağlamak, Allah'a karşı olan görevleri yerine getirmede bir kusurdur. Bu gibi durumlarda akıl, araştırma yapmak gerektiğini idrak eder ve araştırma yapmayanın da cezayı hak edebileceğine hükmeder.¹⁰⁵

Net bir şekilde ifade etmek gerekirse, akl-ı selim ve sağlam bir fitrat ihtiyatın riskli ve şüpheli durumlarda gerekli bir önlem olduğunu kabul eder.

4. Âlimlerin Görüşleri

İhtiyatın dindeki yerini ve hukukî konumunu belirlemek adına başta Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve Hz. Peygamber(sav)'in sünnetinden örnekler sunmaya çalıştık. Bununla birlikte selim bir akıl ve fitratın da kişiyi ihtiyatlı olmaya sevk ettiğini bazı gerekçelerle ortaya koyduktan sonra âlimlerin ihtiyatla ilgili ortaya koydukları düşüncelerine yer vermek istiyoruz.

Yaptığımız okuma ve araştırmalar, Hanefî âlimlerin ihtiyatı fıkıh usul eserlerinde bir nazariye olarak ele almamış olsalar da bazı usul meselelerini temellendirme bağlamında kullandıklarını ve pek çok furû konularında ona dair hükümler ortaya koyduklarını göstermiştir.

Cessâs'a göre ihtiyata itibar etmek ve şüpheli durumlarda güvenilir olanı almak, fıkıh usulünde büyük bir asıldır ve bütün âlimler onu kullanmışlardır.¹⁰⁶

¹⁰³ Semâî, *Nazariyyetü'l- İhtiyat*, s. 236.

¹⁰⁴ Semâî, *Nazariyyetü'l- İhtiyat*, s.236

¹⁰⁵ Semâî, *Nazariyyetü'l- İhtiyat*, s. 237.

¹⁰⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 99.

Serahsî'ye göre şeriatte ihtiyatlı olanı tercih etmek bir asıldır.¹⁰⁷ Serahsî'nin naklettiğine göre Ebu Hanife "İbadetlerde ihtiyatlı olmak bir asıldır." demiştir.¹⁰⁸

Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usul* adlı eserinde İslam hukuk kaynaklarından bahsederken şöyle söylemiştir:"Deliller dört tanedir. Bunlar, kitap, sünnet, icma ve kıyastır. Bu şöyle izah edilir. Delil ya vahiydir ya da onun dışındaki şeydir. Vahiy ya metludur ki o da kitaptır ya da gayrı metludur ki o da sünnettir. Vahyin dışındaki deliller ise şayet bir asırdaki müçtehitlerin tamamı ise bu icmadır. Değil ise bu da kıyastır. Şer'u men kablenâ ise ya Kurana ya da sünnete dâhildir. Örf icma ile amel etmektir. İstishab, taharrî ise yukarıdaki dört delilden biri ile amel etmektir. Zahir ile amel etmek istishab ile amel etmektir. İhtiyatı esas almak ise Rasulullah (sav)'in "Sana şüphe vereni bırak şüphe vermeyene bak."hadisi ile amel etmektir."¹⁰⁹ diyerek ihtiyata Hz. Peygamber(sav)'in hadisine atfetmiş ve İslam hukuk kaynakları arasına dahil etmiştir.

İbn Nüceym'e göre bir mani olmadıkça din işlerinde ihtiyatı gözetmek bir asıldır.¹¹⁰

Hanefî âlimleri dışında bazı âlimler de ihtiyat ile ilgili görüş bildirmiş ve ihtiyatı bir delil olarak zikretmişlerdir. Örneğin Şatibi;"Şeriat; ihtiyat, kesinlik ve mefsedete yol açma ihtimali olan şeylerden sakınma üzerine bina edilmiştir."diyerek ihtiyatı dini oluşturan unsurlar arasında görmüştür.¹¹¹

İhtiyatla ilgili farklı bir bakış açısı İbn Hazm'dan gelmiştir. İbn Hazm el-İhkâm adlı eserinde ihtiyat ile ilgili uzun uzadıya görüş bildirmektedir.

Yukarıda ihtiyatın delil olduğunu kabul eden âlimlerin konu ile ilişkilendirdikleri ayet ve hadislere temkinli yaklaşan İbn Hazm, Hz. Peygamber(sav)'in "Helal bellidir" hadisi ve "şüpheye düşüreni bırak şüphe vermeyene bak" hadisleri vaciplik gerektirmeyip vera'a teşvik amaçlı söylenmiş olduğunu düşünmektedir.

Ona göre ihtiyat, kişinin ancak Allahın haram kıldığını haram sayması ve ancak O'nun helal kıldığını helal saymasıdır.

İbn Hazmın ihtiyat tanımında onu vera' ile eş anlamlı gördüğünü belirtmiştik. Ona göre dinde Allahın izin vermediği bir fazlalığa, eksikliğe ya da değişikliğe yol açan her

¹⁰⁷ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, C. I, s. 21.

¹⁰⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, C.I, s. 246.

¹⁰⁹ Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz, *Mir'âtü'l-Usûl ilâ Mirkâti'l-Vusûl*, Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Âmire, İstanbul, 1282, s. 15.

¹¹⁰ İbn Nüceym, Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., C. I, s. 143.

¹¹¹ Şatibî, *el-Muvâfakât*, C.2, s.364.

ihtiyat, ihtiyat değildir. Onda bir hayır yoktur. Aksine o bir helak, sapıklık ve din koymaktır. Gerçek ihtiyat Kuran ve sünnete bağlı kalmaktır.¹¹²

İhtiyat ile hüküm vermek zan ile hüküm vermektir. Zan ile hüküm vermek ise yalan ve batıl ile hükmetmektir ki buda helal değildir.

Bu ifadeler bizlere İbn Hazm'ın ihtiyat ile amel etmenin caiz olmadığı görüşünde olduğunu düşündürüyor. Oysa İbn Hazm'ın ihtiyat ile ilgili görüş ve düşüncelerini incelemiş bazı âlimler¹¹³ onun ihtiyata teorik anlamda karşı çıkıyor görünse de pratik anlamda farklı adlandırmalarla kullandığını ifade etmişlerdir.

Örneğin o, bir yandan şüpheli şeylerin kesin haramlar kategorisinde olmadığını bu sebeple de onları bilmeyen kimselerin harama düşmüş sayılamayacağını söylerken; diğer taraftan harama düşme endişesinden dolayı şüpheli şeyleri terk etmenin vera'a uygun bir davranış olduğunun belirtmektedir.¹¹⁴ Onun önerdiği bu vera'a ise ihtiyatın ta kendisidir. Zira ihtiyatı tanımlarken de bu ifadeyi kullanmıştır.

Yine İbn Hazm, ihtiyatın aslen meşruiyetine karşı çıkmamakta, aksine onun zorunlu bir delil kabul edilmesine ve ona dayanarak insanları bağlayıcı hükümle tesis edilmesine karşı çıkmaktadır¹¹⁵ Dolayısı ile onun dinde vera göstermek anlamında, teşvik edilmiş bir tutum olarak ihtiyatı kabul ettiğini söyleyebiliriz.

E. İHTİYATLA AMEL ETMENİN ŞARTLARI

Hükümü belli olmayan şüpheli bir mesele ile ilgili harama düşmemek ve günaha girmemek adına ihtiyatı gözeterek davranmak gerektiğini belirttik. Peki, ihtiyatın gerektiğinde hükümlere dayanak teşkil edebilmesi için ne gibi şartlar taşıması gerekir?

Mükellefin ihtiyat adı altında yaptığı, vesveseye ve vehme dayanan, kimi zaman kendini zorlayacak ve sıkıntıya sokacak her davranışın ihtiyat sayılamayacağını söyledikten sonra konuyu rayına oturtmak adına ihtiyatı meşru kılacak ve onunla amel etmeyi gerektirecek şartları da ortaya koymakta fayda vardır.

Ancak İslam hukukçuları ihtiyatı bir usul kaidesi şeklinde ele almadıklarından onun şartlarını belirlemek de pek kolay olmamaktadır. Bu nedenle ihtiyatla ilgili yapılmış çalışmaları incelediğimizde ihtiyatın şartlarıyla ilgili bazı tespitlere rastlayabiliriz. Semâî

¹¹² İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1984, C. 5, s. 6.

¹¹³ İlyas Belka, *el-İhtiyat*, s.401; Semâî, *Nazariyyetü'l-İhtiyât*, s. 202-203; Pala *İhtiyât İlkesi*, s.226-229.

¹¹⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm*, C. IV, s. 126.

¹¹⁵ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s. 235.

ve Pala, konuyla ilgili çalışmalarında ihtiyatın şartlarına ilişkin bazı tespitlerde bulunmuştur.¹¹⁶

Biz de yazarların bu tespitlerinden yararlanarak, kendi değerlendirmelerimizle birlikte ihtiyatla amel etmeyi gerektiren şartları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kuvvetli bir şüphe

İhtiyata başvurmayı gerektiren sebepleri belirtirken onun sebeplerinden birinin de kuvvetli bir şüphe olduğunu belirtmiştik. Zira şüphe ihtiyatı oluşturan, ona başvurmayı gerektiren bir sebep ve aynı zamanda onunla amel etmenin de bir şartıdır.

Ancak başlıkta da belirtildiği gibi her şüphe ihtiyatla amel etmeyi gerektirmez; şüphenin kuvvetli ve kayda değer olması gerekir. Nitekim mükellefin zihninde oluşacak her şüpheyi nazar-ı dikkate alması işi içinden çıkılmaz bir hale getirir.

İbn Teymiyye'nin ifadesiyle ihtiyat mücerret bir şüpheyle sabit olamaz. Örneğin sularla ilgili konularda zayıf bir necaset ihtimalinden dolayı onu kullanmaktan kaçınmayı gereksiz görmüştür. Bunun için güçlü bir delile ihtiyaç duymuştur. Zira Hz. Peygamber(sav), sahabe ve tabiûn hayızlı kadınlar ve küçük çocuklarla necaset ihtimalin olmasına rağmen aynı kaptan ve kovadan su içmiş, abdest almış ve gusletmiştir.¹¹⁷

İbn Abdisselam da ihtimalin uzak olduğu durumlarda ihtiyatla amel etmeyi vesvese olarak nitelemiştir. Yine ona göre bazen vera'(ihtiyat), mefsedet ve maslahatların ortaya çıkması ihtimali sırasında zanna göre hareket etmeyi terk etmek şeklinde olabilir. Ona itibar edilmesi halinde, maslahatları engelleyecek her ihtimal reddedilmiştir.¹¹⁸

2. Naslara Aykırı Olmamalıdır

İhtiyatla amel etmeyi gerektiren şartlardan bir diğeri ihtiyatın şer'î naslara muhalefet etmemesidir. Bu kural sadece ihtiyatı bağlayıcı nitelikte değildir. İslam hukuk kaynaklarının tamamı, başta Kuran-ı Kerim olmak üzere sünnet naslarına da aykırılık teşkil etmemelidir ki meşru ve geçerli olabilsin.

İbn Kayyim bu şart ile ilgili şöyle söylemektedir:”Bilinmesi gerekir ki kişiye fayda veren, onu yapmak ile Allah'ın mükafatlandıracağı ihtiyat, sünnete uygun olan ve ona

¹¹⁶ Semai, *Nazariyyet'ül-İhtiyât*, ss. 240-261, Pala, *İhtiyât İlkesi*, ss. 243-257.

¹¹⁷ İbn Teymiyye, *Mecmu'ul Fetâvâ*, C. XXV, s.125.

¹¹⁸ İbn Abdisselam, *Şeceretü'l-Meârif*, s.309.

aykırı olanı terk etmekle olandır. İşte ihtiyatın tamamı budur. Zira kişi sünnetten çıkararak ihtiyat yapmaz bilakis gerçek ihtiyatı terk etmiş olur.¹¹⁹

Bazen Kuran ve sünnetteki hükümler mükellefin karşılaşacağı her durumu net bir şekilde açıklamayabilir. Böyle bir açıklama olmadığı takdirde ihtiyata başvurulur. Şüpheli bir durumda mükellefin nasıl davranması gerektiği naslarda yer alıyorsa ve mükellef buna rağmen ihtiyat ile davranmaya devam ediyorsa nassa aykırı davranmış olur. Bu aykırılık ya Şari'nin hakkında hükmü belli olmayan konularla ilgili olarak istishaba uygun hareket etmekle ilgili emrine uymamak şeklinde ya da görünürdeki duruma göre hareket etmek gerektiği şeklindeki emrine uymamakla olabilir.¹²⁰ Örneğin hâkim bir mesele karşısında masum olanı temize çıkarmak için şahitlerin görünürdeki durumlarına (zahire) bakarak hüküm verir. Sadece ihtiyatı gözeterek onların şahitliklerini reddetmez. Zira Hz. Peygamber(sav) “bana uzlaşmadığınız bir konu ile geldiğinizde bazılarınız delillerini ortaya koymada bazılarınızdan daha mahir olabilir. Bu durumda ben de durumu daha iyi ortaya koyanın lehine hüküm veririm. Şayet böyle olur da ben ona kardeşinin hakkından bir parça veririm sakın ola onu almasın. Zira o, ateşten bir parça almıştır.” Hadis-i şerifinden yola çıkarak hakimin bir husumet karşısında onu sona erdirmek adına duyduğuna göre hüküm vermesi gerektiği ve bu konuda yanlış düşme ihtimali var olmasına rağmen sadece ihtiyatı gözeterek onların şahitliklerini reddetmesinin doğru olmadığını anlamaktayız.

Bu konuyla ilgili bir başka örnek, abdestli olduğundan emin olan kimsede sonradan oluşan hades şüphesine itibar edilmeyeceğidir. Dolayısıyla ihtiyat gereği abdestini iade etmesi gerekmez. Zira Hz. Peygamber(sav) bir ses işitmedikçe ya da bir koku duymadıkça şüpheye düşülmemesini emretmiştir. Bu hadise rağmen ihtiyat yapmak, açıkça nassa aykırılık teşkil etmemektir.¹²¹

İhtiyatın naslara aykırılık teşkil etmemesi gerektiği hususuyla ilgili alınması gereken bir diğer husus ruhsatlar hususudur. Bazı insanlar ruhsatlardan feragat etmenin dindarlık ve takva adına ihtiyata daha uygun olacağını düşünmektedir. Bu durum, yer zaman ve şartlara göre değişebilir. Öyle ki, bazen azimet, ruhsattan daha efdal iken; bazen ruhsat azimetten üstün olabilir.¹²²

¹¹⁹ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-Lehfân*, C. II, s.162.

¹²⁰ Semai, *Nazariyyetü'l-İhtiyât*, s. 236.

¹²¹ Semai, *Nazariyyetü'l-İhtiyât*, s.236.

¹²² İbn Abdisselam, *Fevâid*, s.116.

Bizim üzerinde durduğumuz ve konumuzla bağlantılı olan ruhsat, açıkça emredildiği ve yapılması zorunlu olan ruhsattır. Bu ruhsatları ihtiyatı gözetmek suretiyle yerine getirmemek de açıkça nassa aykırılık etmektir. Örneğin açlıktan dolayı hayati tehlikeye maruz kalan kimsenin ihtiyatlı olmak adına yenilmesi aslen haram kılınmış bir şeyi yememesi nassa aykırı bir ihtiyat örneğidir.¹²³ Zira naslarda zaruret miktarınca bazı haramların mübah olması bunu açıkça göstermektedir.

3. Mükellefi sıkıntıya sokacak nitelikte olmamalıdır

İhtiyatla amel etmenin şartlarından bir diğeri de onun mükellefi zorlayıcı ve sıkıntıya götürücü nitelikte olmamasıdır. Zira Hac suresinde “din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi.” Ve Hz. Peygamber(sav)’in de dinde zorlamayı yasaklayıp kolaylığı emredici nitelikteki pek çok hadisi bizlere İslam dininin kulları sıkıntı ve zora sürükleyecek her türlü külfetten muaf tuttuğunu göstermektedir. Bu noktada ihtiyat da mükellefi sıkıntıya ve zarara götüreceği her durumdan uzak olmalıdır.

İşte ihtiyatın en kaygan olduğu zeminlerden biri de bu dengenin kurulamamasıdır.¹²⁴ Öyleki insanlardan bazıları ihtiyatlı davranmak adına hayatı içinden çıkılmaz hale getirirken, bazıları da ifrat ve tefrit noktasında helal ve haram sınırını zorlayıcı davranışlarda bulunmaktadır. İslam’ın hedeflerinden biri hayatı bu aşırı uçlarından alıp insanları orta yola, sırat-ı müstakime sevk etmektir. Konuyla ilgili Şatıbî şöyle düşünmektedir: “şeriat, kendi muktezasıyla teklif konusunda vasat ve en dengeli yolu izlemekte bir tarafa meyiletmeyen bir ayarda, her iki taraftan da olan kula sıkıntı vermeyecek ve çözülmeye sebep olmayacak şekilde onun gücü dâhilinde olan bir mükellefiyet öngörmektedir.”¹²⁵

Burada bahsettiğimiz sıkıntı kişinin takatini aşan boyuttaki sıkıntıdır. Bu türden sıkıntı ve meşakkatlere maruz kalan mükelleften ihtiyat talep edilmez.

İslam hukukunda bu şartın en belirgin örneğini helal ve haramın sınır ve miktarının tespit edilemeyecek tarzda karışmış olmasında buluyoruz. Örneğin haramın sınırlı helalin yaygın olduğu durumlarla ilgili olarak bir kimsenin yaşadığı şehirde süt kardeşinin kim olduğu belirsiz olursa, o şehirde kendisine nikah düşen kadınlarla evlenmekten sakınmak

¹²³ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.246.

¹²⁴ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.248.

¹²⁵ Şatıbî, *el-Muvâfakât*, C. II, s.163.

zorunda değildir. Zira burada ihtiyat mükellefi son derece meşakkat ve zahmete sokabilir. Bu nedenle bu gibi durumlarda ihtiyatın gözetmesi gerekmez.¹²⁶

İhtiyatın vesvese ve vehme dayanarak yapıyor olması mükellefi sıkıntıya düşürecek nedenlerden biridir. Oysa vesvese ihtiyatı geçersiz kılar. Ve dinde aşırılığa kaçmaya neden olur.

4. İhtiyatla Gözetilen Amacı Gerçekleştirmelidir

İhtiyatın amaçlarını açıklarken, maddeler halinde; hükümlerin maslahatlarının korunması, hükmü açıkça belli olmayan durumlarda şer'î hüküm yerine geçmesi, kalbi tatmin etmesi, din ve şeref selameti gibi amaçlara hizmet ettiğini söyledik.

Saydığımız bu amaçları da kapsayan şemsiye amaç da diyebileceğimiz bir amaç da vardır ki, bu aynı zamanda dinin de amacıdır. Mükellefin hükmü belirsiz olan şüpheli konularda kendini sorumluluktan kurtarma adına zararı def etmesi ve yararı elde etmesidir.

Örneğin beş vakit namazdan birini unutarak kılmamış olan bir kimse, kılmadığı bu namazın hangi vakit olduğu hususunda şüpheye düşerse, farz olan namaz sorumluluğundan kesin kurtulmak için, ihtiyat gereği beş vaktin tamamını kaza etmesi gerekir. Eğer birkaçını kılar da diğerlerini bırakırsa bu gerçek bir ihtiyat olmaz.¹²⁷ Mükellef, ihtiyatla gözetilen amaca aykırı davranmış olur.

5. İhtiyat Başkalarının Haklarını İhmal ya da İhlale Yol Açmamalıdır

Mükellef, ihtiyatı gözetmek niyetiyle başkalarının hakkını ihlal ederse, yapılacaksa bu ihtiyat geçerli olmaz. Burada Hanefî fakihlerinden Kerhî'nin, ihtiyatla ilgili tespitini tekrar hatırlatmak yerinde olacaktır. Kerhî, ihtiyatı hukukullah ve hukuku'l-ibâd şeklinde sistemli olarak ikiye ayırır. İhtiyatın Allah haklarında caiz ve fakat kul haklarında caiz olmadığını belirtir. Bir namazın sahih veya fasit olma ihtimali varsa "vacip olmayan" bir şeyi eda etmek vacibi terk etmekten evlâdır gerekçesiyle bu namazı ihtiyaten kılmak gerektiğini; diğer taraftan bir meselede tazmin yükümlülüğünün bulunup bulunmaması ihtimali varsa ihtiyata dayandırarak kişiyi tazminle yükümlü kılmanın caiz olmadığını belirtmiştir.¹²⁸

Bir başka örnek Bilmen'de şu şekilde geçmektedir. Gebe bir kadın, korkutularak ya da başına, arkasına, karnına veya bir uzvuna vurulmak suretiyle başında karnında taşıdığı

¹²⁶ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.125

¹²⁷ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.351.

¹²⁸ Kerhî, *Usûl*, s.166.

cenini düşürse ve ardından kendisi de bu sebeple vefat etse bakılır; eğer düşen cenin ölü ise caninin bir gurre ve bir tam diyet ödemesi gerekir. Cenin canlı doğup da ardından vefat ederse caninin iki diyet ödemesi gerekir.

Şayet kadın önce ölse ve ardından taşıdığı cenin düşse bakılır; eğer cenin canlı olarak düşüp de cenin ölü olarak düşerse sonradan ölse caninin iki tam diyet ödemesi gerekir. Zira iki hayat sahibi insanı öldürmüş olur. Fakat cenin ölü olarak düşerse bundan dolayı gurre ve kefaret gerekmez. Yalnız o kadından dolayı cani üzerine bir diyet ve bir kefaret gerekir. Çünkü bu takdirde cenin annesine tabidir. Ceninin hayatı, teneffüsü, annesinin hayatı ve teneffüsüyle kaimdir. Ve ceninin bu şekilde ölü olarak düşmesi, gerçekleşen darptan mı, yoksa annesinin vefatından mı olduğu şüphelidir. Bu yüzden şüphe sebebiyle ihtiyaten cenin için de diyet ödemekle mükellef tutulamaz. Zira şüphe ile kul hakkı sabit olmaz.¹²⁹

6. İhtiyatların Tearuzu Durumunda En Güçlü Olanı Öncelenmelidir

Şüpheli bir durum karşısında ihtiyatla davranmak isteyen kişinin önünde birbiriyle tearuz halinde birden fazla ihtiyatî durum olabilir. Bu gibi durumlarda mükellefi sorumlulukta kurtaracak en güçlü ihtiyatî tutum hangisi ise onunla amel etmek gerekir.¹³⁰

Örneğin adet günlerini unutmuş ya da şaşırmış ve kendisinde istihaza kanı gelen bir kadının, adet günleri dışında namazı nasıl kılacağı hususunda ihtilaf vardır. çünkü adet günlerini şaşırmıştır ve kendisinden kan gelmektedir. Gelen bu kanın adet kanı olması ihtimali de olduğundan burada nasıl bir ihtiyatî tutum sergilemelidir. İhtiyat, söz konusu günlerde namazı kılması mıdır yoksa kılmaması mı? Burada farz olan namazı kılma maslahatıyla, adetli iken namaz kılmış olma mefsetetini yok etme ihtiyatı arasında tearuz ortaya çıkmaktadır. Bu durumda hangi ihtiyat güçlü ise ona göre hareket edilmelidir.¹³¹

İbn Abdisselam, ihtiyatların tearuzu durumunda öncelenmesi gereken ihtiyatları belirtirken, bu konudaki kuralın maslahat esaslarına uygun olan ihtiyatın seçilmesi gerektiğini söyler ve “ihtiyat, muhtatun leh ile değerlendirilir. Bu durumda canla ilgili ihtiyat, malla ilgili ihtiyattan önce gelir. Beden ile ilgili ihtiyat, organlarla ilgili ihtiyattan daha faziletlidir. Kıymetli eşyalarla ilgili ihtiyat, kıymetli olmayanlardan önce gelir. Eğer tamamını muhafaza etmenin mümkün olmadığı yetimin ya da bakmakla yükümlü olduğu

¹²⁹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istılâhâtü Fıkhiyye Kâmûsu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1985, C. III, s. 150.

¹³⁰ Semai, *Nazarıyyetü'l-İhtiyât*, s.255.

¹³¹ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.255.

bir kimsenin malı varsa, önce en kıymetli olan ve sonra daha az kıymetli olan korunmalıdır.” demiştir.¹³²

F. İHTİYÂTLA GÖZETİLEN AMAÇLAR

İhtiyatın amacıyla ilgili yapmış olduğumuz okumalardan anlamaktayız ki, ihtiyatın amacını dinin amacından ayırmak mümkün değildir. Yani dinin amacı neyse ihtiyatın amacı da odur.

Âlimler tarafından iki cümleyle ifade edilmiş olan dinin amacı da maslahatın elde edilmesi ve mefsedetın de yok edilmesidir. Konuyla ilgili İbnus-Subkî şöyle söylemektedir: "ihtiyat kimi zaman yararın elde edilmesi için kimi zaman ise zararın yok edilmesi için gerçekleşebilir."¹³³

Bu durum bizlere aynı zamanda din ile aynı amaca hizmet etmekte olan ihtiyatın önemini de göstermektedir.

Bunun yanı sıra ihtiyatın amaçlarından bir diğeri de harama ve kötülöklere sevk edecek yolların kapatılmasıdır. Genel ifade ile sedd-i zerayi denilen bu durum caiz olan bile eylemin caiz olmayan eyleme sürüklemesi neticesinde oluşacak olumsuz sonucu önünü kesmek demektir.¹³⁴ Bu da ancak ihtiyatla gerçekleşebilir.

İhtiyatla ilgili yukarıda zikrettiğimiz amaçların yanı sıra Semâî'nin de kitabında belirttiğı ihtiyatın mükelleflere sağladığı bazı yararlar da bulunmaktadır. Bu yararlar şöyledir:¹³⁵

1. Hükümlerin maslahatlarının korunması:

Şer-i hükümlerin kullar için dünya ve ahirette bir takım yararlar sağlayacağı kaçınılmaz bir gerçektir. Bu yarar bazen, bir maslahatın elde edilmesi bazen ise bir zararın yok edilmesi şeklinde gerçekleşebilir. İşte hükümlerde bu maslahatı korumanın bir yolu da ihtiyatı gözetmektir çünkü ihtiyat, hakkında kesin bir delil bulunmayan hükümlerde gerçekleşeceğinden ihtiyatı gözeterek hareket ettiğinde kişi sorumluluktan kurtulabilir.

İzzeddin b.Abdisselam'ın ihtiyatı maslahatın celbi, mefsedetın def'i nazarından ele almasıdır ve ihtiyat ile maslahatı mendup ve vacip olmak üzere ikiye ayırması dikkat çekicidir.

¹³² İbn Abdisselam, *Şeceretü'l-Mearif*, s.207.

¹³³ Subkî, *Eşbah*, C. I, s. 111.

¹³⁴ Şatıbî, *el-İ'tisam*, C. I, s.104.

¹³⁵ Semâî, *Nazarıyyetü'l-İhtiyât*, s. 62-75.

Mendup olan ihtiyat, kişinin kendini şüpheye düşüren şeyi bırakıp şüpheye düşürmeyi uygulamadır. Akdin rükün yada şartlarından birinin gerçekleşip gerçekleşmemesi hususunda şüpheye düşen birinin yada ibadetleri ifa esnasında rükün veya şartları hususunda sonradan şüpheye düşen birinin onu yeniden iade etmesi gerektiği mendup olan ihtiyat örneklerindedir.

Din, mendubun ve vacibin maslahatını elde etme adına ihtiyat yaptığı gibi, mefsedeti yok etme adına da ihtiyat yapar.

Herhangi bir mesele hakkında bir kimse o işin vacip ya da mendup olmasıyla ilgili şüpheye düşerse onun vacip olduğuna kanaat getirilir. Zira söz konusu iş zaten vacip ise amaca ulaşılmıştır. Yok, eğer mendup ise mendup sevabı kazanılmış olur. Bu mantıktan hareketle bir meselenin haram mı yoksa mekruh mu olduğu hususunda şüpheye düşüldüğünde meselenin haram olduğuna hükmedilir.¹³⁶

Böylece hükümlerin maslahatları ihtiyatı gözetmek suretiyle teminat altına alınmış olur.

2. Şer'î Delil Yerine Geçmesi

Gerek Kuran'da ve sünnette ve gerek diğer teşrî kaynaklarında açıklanmış sarîh konu ve hükümler olduğu gibi, üzerinde fazla durulmamış ya da hiç belirtilmemiş konular da vardır. Açıklanmış konuların ise çoğu kez istenilen açıklıkta olmaması sebebiyle bir belirsizlik söz konusu olmaktadır.

Bu bağlamda fakihler ihtiyaç duydukları çözümleri icthad yoluna başvurma suretiyle dinin ruhuna uygun sonuçlar elde etmektedirler. Ancak kimi zaman olaydaki farklılık ve belirsizlikler müctehidin murad-ı ilahiyi tam tespit etmesini engeller ve bu sonuç da yorumlarda farklılaşma ve belirsizliğe yol açar.¹³⁷

Böyle bir durumda müctehit, meseleyi daha temkinli ve güvenilir bir sonuca bağlamak için ihtiyat yolunu benimsemek durumunda kalır ve böylece ihtiyat şer'î delil yerine geçer.

Ancak bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus da şudur; ihtiyat doğrudan bir delil değil ve fakat şer-i delillerin tükendiği noktada devreye giren ihtiyaca binaen kendisine başvuru bir delil değeri taşımaktadır.¹³⁸

¹³⁶ İbn Abdisselâm, *Kavâidu'l Ahkâm*, C. II, ss. 14-20.

¹³⁷ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.3.

¹³⁸ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.72.

3. Din ve Şerefin korunması

Hz. Peygamber(sav)'in; "helal bellidir, haram bellidir. Bu ikisinin arasında insanların pek çoğunun bilmediği bazı şüpheli durumlar vardır. Kim bu şüpheli şeylerden kaçınırsa dini ve namusu hakkında tedbirli davranmış olur." hadis-i şerifinden açıkça anlaşılmaktadır ki ihtiyatın önemli amaçlarından biri de dinin ve şerefin korunmasıdır.

Burada din ve şerefin birlikte zikrediliyor olması bizlere kişinin toplumsal yaşantısında, dini yaşayışına önem veren biri olarak tanınmış olması onu halk nazarında da itibarlı hale getirmektedir. Çünkü müslüman kimliğiyle tanınmış bir kimse sakıncalı ve şüpheli konular hakkında gerekli önemi ve hassasiyeti göstermediği ve insanları zan ve töhmet altında bırakacak davranışlarda bulunduğu sürece, toplum nazarında çeşitli dedikodulara sebebiyet verebilir. Bu da onun itibarını zedeler.

Yani kişinin din ve selametini ayakta tutmanın bir yolu da onun ihtiyatı gözetmesidir.

4. Kişinin Mükellef Olduğu Şeyleri Yapma Hususunda Eğitimi:

Hz. Peygamber(sav) 'in ihtiyatla ilgili hadis-i şeriflerinden anlamaktayız ki şüpheli durumların varlığı ve onları yapan kişinin harama düşebilme ihtimalinin olması bizlere şüphenin kişiyi harama düşürücü bir vasfının da olduğunu göstermektedir.

Bu noktada ihtiyat kendini göstermekte ve harama giden yolları kapatıcı amacıyla karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu mükellefin söz konusu eylemi yapıp yapmama konusunda göstereceği hassasiyetle doğru orantılıdır.

Birtakım küçük şüpheler hususunda hassas davranmayan kişi zamanla büyük şüphelerde de hassas davranamaz hale gelebilir. İhtiyatlı davranılarak şüpheli şeylerden uzak durma düşüncesinde titizlik gösterilirse, kişi harama düşme tehlikesinden emin olur.

Allah Teâlâ, Bakara Suresi 187. ayette kullarına hitaben; " Bunlar Allahın sınırlarıdır. Onlara yaklaşmayınız." buyurmaktadır. Yine başka ayetlerde 'umulur ki sakınırlar' ifadeleriyle Allah kullarını uyarmakta ve ihtiyata sevk etmektedir.

Apaydın, ihtiyatın amacının hukukta objektif bir ölçü getirmekten ziyade tek tek fertlerin tercih ve davranışlarına ilişkin olduğu ve sonuç itibariyle ferdi dinî hayatı daha tatminkâr bir derinliğe ve huzur ortamına çekmeyi amaçladığını ifade ederek mükellefin bu hususta kendini eğitmesinin önemini vurgulamaktadır.¹³⁹

¹³⁹ Apaydın, a.g.m., *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*.

5. Kalbi Tatmin Etme:

Dinî görevleri mümkün olan en mükemmel seviyede yerine getirmek müslüman kişinin arzu ettiği bir şeydir. Bu noktada ihtiyatın bir başka amacı da ihtiyatlı davranarak Allahın muradının dışına çıkmamaya özen göstermek ve kalbi bu yönde mutmain hale getirmektir.

Zira şeytan da kişiye verdiği vesveselerle onu davranışları amelleri hususunda şüpheyeye sevk eder. Bu gibi durumlarda da insan amellerinden emin olma ve inanç açısından rahatlama adına en güvenilir olan yolu benimsemeli yani ihtiyatlı davranmalıdır. Böylece ihtiyat kişiyi psikolojik rahatlığa kavuşturur.¹⁴⁰

İhtiyat insanın içinde kalan sıkıntı ve vesveselerin bertaraf edilmesine yardımcı olur. Yani şüpheli durumlarda ihtiyatlı davranmak mükellefin kalben tatmin olmasını da sağlar.

G. MEŞRUIYETİ AÇISINDAN İHTİYAT TÜRLERİ

İhtiyat hakkında görüş bildiren İslam hukuk âlimleri, ihtiyatın meşruiyeti ile ilgili onu sistemli bir şekilde ele alıp, sınıflandırmamışlardır. Çünkü ihtiyat, bir İslam hukuk kaidesi olarak ele alınmadığından bazı meselelerde yeri geldikçe değinilmiş dolayısıyla ona dayandırılarak verilen hükümler eserlerinde dağınık bir şekilde yer almıştır. Ancak ele aldığımız kitaplarda ihtiyatla ilgili verdikleri hükümlerin, bazı durumlarda vacip, bazen mendup ve bazen de mekruh olduğunu zikretmişlerdir.

Çünkü ihtiyat, karşılaşılan şüpheli durumlarda kimi zaman mükellefi zorunluluğa itse de, kimi zaman sadece teşvik edilen bir davranış olabilmekte ve hatta bazen de mükellefi meşru olmayan durumlara sevk edebilmektedir.

İhtiyatın meşruiyetiyle ilgili Pala, dini uygulanmasına izin verdiği ve naslarda bir dayanağı olan meşru ihtiyat ve bunun tam karşısında yer alan meşru olmayan ihtiyat olmak üzere iki kısımda incelemiştir.¹⁴¹

Meşru olan ve olmayan ihtiyatı şer'i hüküm konularına göre ele alacak olursak;

Vacip ihtiyat: aslen haram ya da aslen farz olan bir konuda ihtiyatlı davranmak vaciptir.¹⁴² Kâsânî'ye göre, şüpheli durumlarda ihtiyat ile hareket etmek vacip iken¹⁴³;

¹⁴⁰ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.73.

¹⁴¹ Pala, *İhtiyât İlkesi*, ss.78-82.

¹⁴² Pezdevî, Fâhrü'l-İslâm Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed, *Kenzu'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl*, Matba'atu Câvid Beris, Karaçi, ts., s.261; Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, C. II, s.164.

¹⁴³ Kâsânî, *Bedayi*, C. I, s. 236.

Serahsî'ye göre ibadetlerin tam anlamıyla eda edilebilmesi için, ibadetlerde ihtiyatlı olan ile amel etmek vaciptir.¹⁴⁴

İhtiyatın vacip kabul edildiği bir başka alan da haramlardır.¹⁴⁵ Kesin haram olduğu bilinen konularda şüpheden dolayı bir belirsizlik olduğu takdirde, mükellefin ihtiyatlı davranması gerekir.

Mendup ihtiyat; dini bakımdan bir zorunluluk olmayan ve fakat ihtiyatın gözetilmesi durumunda mükellefi kulluk sorumluluğundan kurtaran, zühd, vera' ve takvaya uygun olan ihtiyattır. İbadet konuları dışında kalan ihtiyata dair hükümlerin çoğunluğu mendup ihtiyat örnekleridir.

Örneğin ibadeti vaktin ilk anında ifa etmek mendup olan ihtiyattandır. Bu nedenle vaktin sonuna ertelenmesi durumunda mükellefe dini açıdan bir külfet yüklememektedir.

Mekruh ihtiyat; yapılan ihtiyat mükellefi mekruh bir fiile sevk edecekse, yapılacak ihtiyat da mekruh olacaktır. Örneğin abdest azalarını üçten fazla yıkayan kimse, mekruh olan ihtiyat yapmış olur.

¹⁴⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, C. II, s. 112.

¹⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XXX, s. 221.

İKİNCİ BÖLÜM

İHTİYATIN FIKHİ KONUMU

I. İHTİYATIN FIKİH USULÜNDEKİ KONUMU

İhtiyât kavramı, fıkıhın hem usul hem de fûrû bölümlerinde bahsi geçmiş, ele alınmış bir kavramdır. Ancak onun fûrû-ı fıkıhtaki kullanımı, fıkıh usulündeki kullanıma oranla daha fazladır. Fıkıh usulündeki kullanımları ise müstakil biçimde ihtiyattan söz edilmesi şeklinde değil, bazı usul konularının tartışılmasında belirsiz ve şüpheli durumların varlığı noktasında ihtiyâta başvurulması şeklinde olmuştur.

Bu nedenle biz de ihtiyâtın fıkıh usulündeki konumunu, usulde ihtiyâttan en çok söz edilen konuları ele alarak ve aralarındaki bağlantıyı ortaya koyarak ele almaya çalıştık.

A. Emir

Fıkıh usulünde Kuran ve sünnetteki emir kiplerinin ve bu anlama gelebilecek diğer ifade şekillerinin manaya delaleti ve bunlardan hüküm çıkarılması hususu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.¹⁴⁶

Bu anlamda naslardaki emirlerin yorumu incelenmekte, çeşitli ifade kalıplarının emre delalet edip etmediği ele alınmaktadır. Usul bilginleri, emre ilişkin bazı konularla ilgili olarak emin olamadıkları durumlarda ihtiyata başvurmuşlardır. Emrin ihtiyatla ilişkisi noktasında üzerinde durulan konular emrin mucibi, umumât konusu, emrin fevriyete dalaleti ve emrin tekrara dalaletidir.

Emrin mucibi konusunda, bir emir siygası mutlak olarak ifade edildiğinde ilk akla gelen şey onun vücub ifade ettiği ve emirle istenen şeyi yapmanın bir zorunluluk olduğudur. Genel yaklaşım bu olmakla birlikte bazı âlimlere göre de emir siygasının birden çok anlamda kullanılıyor olması ihtilafa neden olmuştur.

Konumuz ile ilgili olarak emir siygasının vücuba dalaleti ettiğini düşünen bazı usul bilginleri, bu görüşlerini çeşitli görüşlerle savunmuşlardır. Bu gerekçelerden biride ihtiyattır.

¹⁴⁶Ali İhsan Pala, *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehyin Yorumu*, (yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2003, s.135.

Örneğin Cessâs'a göre Hz. Peygamberin (sav) 'Helal bellidir' hadisi şerifi ile 'Sana şüphe vereni bırak' hadisini dayanak göstermekte ve Rasulullah (sav)'in iki ihtimal taşıyan durumlarda ihtiyatlı olmayı ve sağlam olana tutunmayı emrettiğini söylemesi mükellefin ihtiyata başvurmasını gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte emir siygası hem vücuda hem de mendupluğa dalalet etmeye elverişli olduğuna göre, ihtiyaten onun vaciplik gerektirdiğine karar vermek daha doğrudur.¹⁴⁷

Palaya göre ise emrin mucibini belirlemede ihtiyata başvurmak gereksizdir ve uygun değildir. Zira siygada şüphe ve belirsizlik yoktur. Dalalet ettiği anlam açıktır ve bu da 'yap' emridir. Bununda vücuda mı yoksa nedbe mi hamlolacağını ortaya koyacak şey siygayı kuşatan karinelerdir. Karineler de siygadaki talebi açıklığa kavuşturacağından belirsizlik kalmayacaktır.

Ancak siygayı çevreleyen karineler birden çok olursa ve bunlardan bazıları siyganın vücutuna ve bazıları da mendupluğuna delalet edecek şekilde olursa ihtiyata başvurulmalı ve emrin vücuda delalet ettiği söylenmelidir.¹⁴⁸

Dinî naslardaki lafızlarla ilgili konulardan bir diğeri de naslardaki genel ifadelerden bahseden umumât konusudur. Umumîlik, birden fazla anlam taşıma ihtimali bulunan bazı lafızların bu anlamların hepsine yüklenip yüklenemeyeceği bağlamında ele alınır ve usul ilminin önemli konularından biridir.¹⁴⁹

Hanefî mezhebindeki genel kabule göre, has lafzın delaletinin katılığı gibi 'âmm lafzın da delaleti kat'îdir.¹⁵⁰ Hanefî usulcülerin 'âmm lafzın delaletinin katılığı konusundaki genel yaklaşımları, onları 'âmm lafzın amel bakımından umumîliğe hamledilmesi gerektiği kanaatine götürmüştür. Ve bunun gerekçesi de ihtiyattır.

Örneğin kocası ölmüş hamile bir kadının iddetinin ne zaman sona ereceği konusuyla ilgili olarak, Kuran-ı Kerim'de geçen iki ayet vardır. Bunlardan biri kocası ölen bir kadının iddetinin süresinin dört ay on gün olarak bildirir.¹⁵¹ Diğer ayet ise hamile bir kadının iddet süresinin sona erme zamanını bildirir ve bu da doğumun gerçekleşme

¹⁴⁷ Cessas, *el-Fusûl*, C. II, ss. 100-101

¹⁴⁸ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.101

¹⁴⁹ Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, İSAM yay., İstanbul, 1996, s. 94.

¹⁵⁰ Debusî, Ebu Zeyd Abdullah b. Ömer, *Takvîmu'l-Edilleti fî Usûli'l-Fıkh*, thk., Halil Muhyiddîn el-Mîs, Dâru'l-Kutubi'-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 96.

¹⁵¹ Bakara Suresi, 2/234.

zamanıdır.¹⁵² Buna göre kocası ölmüş hamile kadının iddet süresi bu iki ayetten hangisine göre belirlenecektir.

Bu durumla ilgili Hz. Ali, belirtilen bu iki süreden uzun olanının tercihe şayan olacağını bildirir. Yani en son hangi süre tahakkuk ederse ona itibar edilir. Burada Hz. Ali, ilgili ayetleri umuma hamlederek, ihtiyatı esas almıştır. Ve ihtiyatın umumiliğe hamletmeyi gerekli kıldığı ifade edilmiştir.¹⁵³

Burada âmm lafzın umumiliğe hamledilmesi konusunda ihtiyatî düşüncenin hedefi, mükellefi sorumluluktan kesin bir şekilde kurtarmaktır. Zira delilsiz bir şekilde lafız hususiliğe hamledilirse, Şari'nin de lafızla umumiliği kastetme ihtimalinde dolayı âmm lafzın gereğince amel edilmiş olmaz ve mükellef sorumluluk altında kalır.¹⁵⁴

Emir konusunda ihtilaf edilen hususlardan biride emrin fevriyet mi yoksa terahiyet mi gerektireceğidir. Hanefi hukukçularına göre emir bu anlamda dalalet taşımaz. Bu durum emir siygasının dışında kalan kayıt ve karinelere anlaşılar. Bu nedenle emir fevriyeti gerektireceği gibi terahiliği de gerektirebilir. Dolayısıyla ihtiyatı gözetmek bu noktada elden bırakılmamalıdır.¹⁵⁵

Emir siygasının tekrarı gerektirip gerektirmeyeceği de fevriyet konusu gibidir. Hanefi usulcülere göre mutlak emir kural olarak bir işin tekrarını gerektirmez. Ancak o işin tekrarına da delalet etme ihtimalide vardır. Bu da emrin dışındaki karinelere anlaşılar. Örneğin emredilen şey, sebep veya illet kabul edilebilecek bir şarta bağlanmış veya bir sıfatla kayıtlanmışsa bu durumda söz konusu emir, şartların tekrar edilmesi ile tekrar edilmelidir. Bu bağlamda mükellef sorumluluktan kurtulma adına ihtiyatı gözeterek hareket etmelidir.

İslam hukuk konularından ihtiyatla olan ilişkisine binaen lafızlarla ilgili ele alacağımız bir diğer konu ihtilafli olan bir meselede söylenenin en azını ya da en ağır olanını almak anlamına gelen el-Ahzu bi ekseri (Eskali) ma kile ' dir¹⁵⁶

Bu konuyu bir örnek üzerinde açıklayacak olursak Hanefi mezhebinde imameyne göre kurban bayramında teşrik tekbirleri arefe günü sabah namazında başlar ve bayramın dördüncü günü ikindi namazında son bulur. Ebu Hanife'ye göre ise arefe günü sabah namazında başlar ve bayramın birinci günü ikindi namazında sona erer. Mezhep içerisinde

¹⁵² Talak Suresi, 4.

¹⁵³ Serahsî, *Usulu'Serahsî*, C.I. ss. 135-136.

¹⁵⁴ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s.104.

¹⁵⁵ Salim Ögüt, "emir" maddesi, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, İstanbul, 1995, C.XI, ss.119-121.

¹⁵⁶ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 149.

fetva İmameynin görüşü üzerinedir. Hanefi fakihler, bu konunun Sahabe arasında ihtilafı olması hasebiyle, İmameyn'in görüşünün *müftâbih* kabul edilmesini bu kurala göre açıklamış ve bunu ihtiyatla gerekçelendirmişlerdir. Kâsânîye göre 'El-Ahzu bi ekseri (Eskali) ma kîle' ihtiyat babındandır.¹⁵⁷

B. Sünnete İlişkin İhtiyatî Tutumlar

İslam Hukukunun temel kaynaklarından ikincisi de sünnettir. Hz. Peygamber(sav)'in vefatından sonra ona ait söz ve fiiller bizlere rivayet yoluyla aktarılmıştır. Bu aktarım bizlere genel itibariyle şifahi olarak gelmiş, yazılı aktarım ona nispetle daha az olmuştur. Bu nedenle Hz. Peygamber(sav)'den nakledilen hadislerin kesinliği ile ilgilenen ve ayrı bir ilim dalı olan hadis usulü disiplini oluşmuş ve Hz. Peygamber(sav)'e nispet edilen hadisler belli başlı bazı kurallar çerçevesinde eleştiriye tabi tutularak, Hz. Peygamber(sav)'e ait olanlar güvenilirlik derecesine göre belirlenmiştir.

Bu bağlamda sünnete ait birikim, rivayetlerin kabulüyle ilgili durumlarda âlimler arasında ihtilafa yol açmıştır.¹⁵⁸

Durumunda şüphe bulunan ravilerin rivayetlerinin kabul edilip edilmemesiyle ilgili Hz. Ebubekir(r.a) ve Hz. Ömer(r.a)'in tutumu hadis rivayetinde bulunan kişilerden şahit getirmelerini istemeleri, Hz. Ali(r.a)'nin de yemin verdirme yöntemine başvurması, Hz. Peygamber(sav)'e nispet edilen sözlerin kabulünde ihtiyatlı olmalarından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁹

Yine rivayetlerin kabulüyle ilgili olarak Serahsî'ye göre icazet alanların rivayet ederken "falanca kimse bana icazet verdi" demesi ihtiyat bakımından en uygun olandır.¹⁶⁰

Hanefî âlimlerinden Pezdevî'ye göre de Ebu Hanife'nin bu davranışı sünnetin korunması açısından ihtiyata daha uygundur.¹⁶¹

Yine Hanefî usul bilginlerine göre, hadislerin naklediş şekliyle ilgili olarak onların lafız ve siyaklarıyla rivayet edilmesi ihtiyat açısından daha doğrudur.¹⁶²

¹⁵⁷ Kâsânî, *Bedâyî*, C. I, s. 196.

¹⁵⁸ Pala, *İhtiyat İlkesi*, s. 112.

¹⁵⁹ Serahsî, *Usûlu's-Serâhsî*, C. I, s. 333.

¹⁶⁰ Serahsî, *Usûlu's-Serâhsî*, C. I, s. 377.

¹⁶¹ Pezdevî, *el-Kenz*, s.185.

¹⁶² Pezdevî, *el-Kenz*, s.191.

C. Sahâbî Kavli

Sahâbî, iman etmiş olarak örfen arkadaş denebilecek ölçüde Hz. Peygamber(sav) ile birlikte bulunmuş kimseye denir.¹⁶³ Bu noktada sahâbî kavlinden maksadımız da fıkıh bilgisine sahip ve istinbat ehliyetini haiz olan, görüşünün delil olabileceği sahâbîdir.¹⁶⁴

Hanefî mezhebinde bu konu “taklidü’s-sahâbî” adı altında ele alınır. Sahabe görüşünün delil değeri, yani herhangi bir meselede sahabeyi taklit etmenin caiz olup olmadığı hususu usulcüler arasında tartışılmıştır. Hanefilere göre kıyasla bilinemeyecek meselelerde sahabe sözünün hüccet olduğu konusunda tam bir görüş birliği vardır. Hatta hücciyeti kabul edildiği takdirde sahabe sözü varken kıyasa başvurulmaması gerekir. Zira sahâbî sözü, fıkhen bir delil değeri taşımaktadır.¹⁶⁵ Bunun en önemli gerekçesi, sahâbenin Hz. Peygamber(sav) ile birlikte olması, vahyin nüzulüne ve hadislerin vüruduna şahit olmalarından dolayı, benimsedikleri görüşlere dair Rasulullah(sav)’den bir bilgiye sahip olma ya da ondan bir şey işitmiş olma ihtimallerinden dolayıdır.

Bununla birlikte sahâbî sözü Hz. Peygamber(sav)’den duyma şeklinde olmayıp da bir içtihat şeklinde dahi olsa yine onların görüşleri delil teşkil eder. Zira onların içtihatlarının sonraki âlimlerin yapacağı imtihandan üstün olduğu kabul edilmektedir. Çünkü onların Hz. Peygamber(sav) ile birlikte yaşadıkları meziyetler daha sonraki nesillerin müçtehitleri için söz konusu olamayacaktır.¹⁶⁶ Sahâbenin faziletlerine ilişkin ayet ve hadisler ile dini nakletmede ve uygulamada onların gösterdiği titizliğin onlardan sonra gelen nesillerdekinden daha fazla oluşu, sahâbî sözünün delil değeri oluşuyla ilgili ihtiyatın haklı bir nedene bağlı olduğunu gösterir.¹⁶⁷

D. Şer’î Hükümler

Fıkıh usûlünde şer’î hükümler vacip, mendup, haram, mekruh ve mübah olmak üzere beş gruba ayrılır. Usul terminolojisinde bir meselenin hükmü hakkında hangi gruba tabi olacağı yani hangi hüküm kapsamına gireceği ile ilgili bir şüphe ve belirsizlik zuhur edebilir ya da iki hüküm arasında tearuz meydana gelebilir. Bu tearuz ya helal ile haram

¹⁶³ H. Yunus Apaydın, “*Sahâbî kavli*” maddesi, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, XXXIX (devam ediyor), İstanbul, C. XXXV.

¹⁶⁴ H. Yunus Apaydın “*Sahabi Sözünün Hukukî Değeri*”, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(Bahaddin Ögel’e Armağan), S.4, 1990, Kayseri, s.324.

¹⁶⁵ Pezdevi, *el-Kenz*, s. 234.

¹⁶⁶ H. Yunus Apaydın, “İhtiyât” maddesi, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, XXXIX (devam ediyor).

¹⁶⁷ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.137.

arasında, ya vacip ile haram arasında, ya vacip ile mendup/mekruh arasında ya da mendup ile mekruh arasında gerçekleşebilir.

Böyle bir durumda nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiği ile ilgili âlimler çeşitli görüşler öne sürmüştür. Bu görüşlerin gerekçelerinden bazıları ihtiyat ile açıklanmıştır. Şimdi bu durumu örnekler üzerinde daha ayrıntılı bir biçimde görelim:

Helal-Haram: Bir meselenin hükmü hakkında helal ile haramın birleşmesi ya da başka bir ifade ile çatışması durumunda Hanefi âlimleri haramın tercih edilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁶⁸ Hatta bu genel kabul haram ile mendup ve haram ile mekruhun çatışması durumunda da geçerli olup, bu gibi durumlarda da haramın tercih edilmesi gerektiği söylenmiştir. Bu kuralın gerekçesi de ihtiyata dayandırılmıştır.¹⁶⁹

Konuyla ilgili, hadis-i şerife dayanan külli kaide de bu görüşü destekleyici niteliktedir: “helal ve haram bir araya gelirse haram galip gelir.”¹⁷⁰

Birbirinden farklı hükmü ortaya koyan iki şer`i meselenin bir araya gelmesi hususuyla ilgili Cessâs, yasak ile mübah birleştiğinde sebepleri eşit olursa yasak olanın tercih edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Yine ona göre iki ayet haram ile mübahın hükmünde eşit olursa yasak olanı yapmanın cezayı gerektireceğini, mübahı terk etmekten dolayı herhangi bir sorumluluğun yüklenmeyeceğini bildirmektedir.¹⁷¹ Yani, zarara sebebiyet verebilecek eylem, yarar verecek eylemden önceliklidir. Zaten Cessâs’ın tanımladığı ihtiyat, kendisi sebebiyle cezayı gerektireceğinden emin olunmayan şeydir.

Helal ile haramın çatışması/karışması durumunda ihtiyat devreye girmekte ve o mükellef için günaha girme riskinden korunma vasıtası olmaktadır.

Bir başka örnek av hayvanlarının usulüne uygun olarak kesilip yenilmesiyle ilgili bir hadis-i şeriftir. Resulullah(sav)’e “Ya Rasulallah, köpeğimi besmele çekip, ava gönderiyorum. Düzlukte beraberinde besmele çekilmeyen başka bir köpek daha görüyorum. Avı ise hangisinin yakaladığını kestiremiyorum.” diye soru soran bir sahabiye şöyle cevap vermiştir: “O avı yeme! Sen sadece kendi köpeğine besmele çektin, ötekine çekmedin!”

¹⁶⁸ İbni Nüceym, *Eşbâh*, s.134.

¹⁶⁹ Cessas, *el-Fusûl*, C. II, s.198.

¹⁷⁰ İbn Nüceym, a.g.e., s.134.

¹⁷¹ Cessas, *el-Fusul*, C. II, s. 300.

Hz. Peygamber (sav), bu hadis-i şerifiyle helal ve haramın karışması durumunda haramın sakıncalarından korunmak amacıyla ihtiyatî bir tutum takınarak haram olan yönünün esas alınması gerektiğini anlamaktayız.¹⁷²

Bir şeyi vacip kılan delil ile onu mendup ya da mubah veya mekruh kılan delil arasında tearuz olduğunda vacipliğe delalet eden delil esas alınmalıdır. Bunun gerekçesi de ihtiyattır.¹⁷³ Çünkü vacip tercih edildiği vakit, mendup ile mubah zaten kapsam içinde olacağından, bir sakınca bulunmayacaktır ve mükellef mekruhun riskinden de kurtulmuş olacaktır.¹⁷⁴ Bu nedenle ihtiyata uygun olan da vacipliğe delalet eden delilin esas alınmasıdır.

Bunun gibi mendup ile mekruh tearuz ettiğinde mekruhun, mendup ile mubah tearuz ettiğinde mendubun, haram ile mekruh tearuz ettiği vakit ise haramlığa delalet eden delilin esas alınması mükellefi günaha girme riskinden koruması ve daha güvenilir olanı benimsemesi yönüyle ihtiyata daha uygundur.

E. Sedd-i Zerayî

İslam hukuk kaynaklarından bir diğeri de sedd-i zerayidir. Sedd kelimesi, sözlükte iki şey arasındaki engel, bir şeyi durdurmak, engel olmak anlamlarına gelir.¹⁷⁵ Zerayi ise, bizatihi men edilmemiş ancak onun işlenmesi halinde men edilmiş bir şeye düşmekten korkulan iştir. Zerîa, kelimesinin çoğuludur ve bir şeye ulaştıran sebep anlamındadır.¹⁷⁶ Buna göre sedd-i zerayi, fıkıh usul terminolojisinde harama ve kötülöklere götüren vasıtaların kapatılması yani yasaklanması anlamına gelir.¹⁷⁷ Bu noktada ihtiyat, kötölöğe götüren yolların kapatılmasına ve engellenmesine sebep olmakta başlıca rol oynar.

Nitekim İlyas Belka da aynı isimli eserinde ihtiyat ve sedd-i zerayi arasındaki bağlantıdan bahsetmekte ve hatta sedd-i zerayiyi bir çeşit ihtiyat olarak görmektedir.¹⁷⁸

Ancak sedd-i zerayi, kötölöğe yol açma kuvvetine göre sonuca kesin olarak götüren vesileler, sonuca götüreceği kesin olmayan vesileler, sonuca götürme ihtimali yüksek olan

¹⁷² Buharî, *Sahîh*, Vudû, bâb 32, hadis no 173, C.I, s.76.

¹⁷³ İbnu'l- Hümmam, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsî, *et-Tahrîr*, Matba'atu'l-Halebî, Kahire, 1932, s.371.

¹⁷⁴ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s.131.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. III, s. 207.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. VIII, s. 93.

¹⁷⁷ Zekiyyuddîn Şa'ban, *Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 2.b., Dârü'l-Kutub, Beyrût, Lübnân, 1971, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, İslam Hukuk İlminin Esasları, s.202.

¹⁷⁸ İlyas Belkâ, *el- İhtiyât*, s.365.

vesileler ve sonuca götürme ihtimali yüksek ama baskın özellikte olmayan vesileler olmak üzere dört kısımda incelenir.¹⁷⁹

Konumuzla ilgisi olan yani ihtiyata dayandırılarak engellenmeye çalışılan kısım sonuca götürme ihtimali kesin olmayan vesilelerdir. Şayet bu türden vesileler sonuca götürme ihtimali yüksek olan vesilelerle karıştırılır da bir belirsizlik oluşturursa ihtiyatlı davranıp onları engellemek gerekir.¹⁸⁰

Örneğin Hanefiler, sedd-i zerâyide harama götürme iradesi gösteren vesilelerin kuvvetli olmasını şart koşarlar. Ölüm döşeginde olan bir kimsenin karısını boşamasını, karısını miras hakkından yoksun bırakma amacıyla yapmış olduğu ihtimalinin yüksek olması sebebiyle karısının söz konusu mirastan pay alabileceğini savunurlar. Kadını mirastan mahrum etme gibi meşru olmayan bir yolu kapatma adına ihtiyatı gözeterek hareket ederler ve söz konusu kötülüğün önüne geçerler. Burada da sedd-i zerâyî bir çeşit ihtiyat işlevi görmektedir.¹⁸¹

Zaten ihtiyata dayandırılarak verilen hükümlerin pek çoğunda mükellefi harama ve günaha düşme tehlikesinden uzak tutma, sakındırma olduğunu düşünürsek bu amacın sedd-i zerâyî ile aynı amacı güttüğünü söyleyebiliriz.

F. İstihsan

İslam hukuk kaynaklarından bir diğeri de istihsandır. İstihsan, müctehidin, bir meselede icma, zaruret, örf, maslahat gizli kıyas gibi özel ve daha kuvvetli gibi görünen bir delile dayanarak o meselenin benzerlerinde izlenen genel kuraldan ve ilk hatıra gelen çözümden vazgeçmesi ve hukukun amacına daha uygun bulduğu bir başka hüküm vermesidir.¹⁸²

Serahsi'ye göre istihsan, üzerinde iyice düşünülmeden hemen hatıra geliveren açık kıyasa aykırı bir delildir. Olayın hükmü ve bunun genel kurallardan benzerleri üzerinde iyice düşünüldükten sonra bu aykırı delilin daha kuvvetli olduğu ortaya çıkar ve onunla amel etmek gerekir.¹⁸³

¹⁷⁹ Burhânî, Muhammed Hişâm, *Seddu'z-Zerâyî' fi'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye*, Matba'atu'r-Reyhânî, Beyrut, 1985, ss. 175-199.

¹⁸⁰ İbnu's-Subkî, *el-Eşbâh*, C. I, s. 120.

¹⁸¹ Zekiyyuddîn Şa'ban, a.g.e., s.205.

¹⁸² Ali Bardakoğlu, "İstihsan" maddesi, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX (devam ediyor), İstanbul, 2001, C. XXIII, ss. 339-347.

¹⁸³ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, C. II ss.199-200.

Hanefi âlimlerinden imam Kerhî istihsanı şöyle tarif etmiştir: “daha kuvvetli ve üstün bir delil dolayısıyla daha zayıf bir delilden vazgeçmektir.”¹⁸⁴

İstihsanın dayandırıldığı ve kıyastan vazgeçmeyi gerektiren kuvvetli delil bazen Kitab’a, bazen sünnete, bazen örf, adet ve geleneklere, bazen aklî esaslara ve bazen de ihtiyatla amel etmeye dayandırılmıştır.¹⁸⁵

Bu bağlamda ihtiyatla amel esasına dayanan çözümler, istihsan örnekleri olup, bunlar mükellefe kimi zaman kolaylık yerine meşakkat ve sıkıntı verebilir.

İhtiyatın şüphe ve belirsizlik durumlarında ortaya çıktığı gerçeğinden hareketle konunun istihsanla ilişkisi bağlamında, istihsana temel teşkil eden ihtiyatın şüpheli konularda hata yapmamak ve günaha düşmemek için benimsenen en güvenli yol olduğunu söyleyebiliriz.¹⁸⁶

Şimdi ihtiyatın istihsanla ilişkisini gösteren birkaç örnek verelim:

- a) Kıyasa göre sefih olan kimse hac ferizasını yerine getirmek istediğinde buna engel olunmaz fakat umre yapmak istediğinde kendisine yol masrafları verilmez. Çünkü hac farz, umre ise nafilidir. Fakat burada kıyas terk edilerek istihsana göre hüküm verilmiş, umre yapmak istediğinde de masraflarının karşılanacağı öngörülmüştür.¹⁸⁷ Buradaki istihsanın sebebi de ihtiyattır. Zira haccın farzıyetinde bir tereddüt yoktur. Ancak umre Hanefilere göre sünnet iken, onun farz olduğunu düşünen mezhepler de vardır. Durumdaki ihtilaftan dolayı umrenin de farz olabilme ihtimaline karşı ihtiyaten sefih olan kimseyi engellemek uygun değildir.
- b) Hanefi mezhebine göre cenaze namazının binek üzerinde kılınması genel kıyas kuralına göre caiz olmalıdır. Çünkü o rükû ve secdesi olmayan dua yönlü bir namazdır. Fakat burada kıyastan vazgeçilerek binek üzerinde cenaze namazı kılmaya cevaz verilmemiştir. Bu vazgeçişin nedeni istihsan ve onun gerekçesi de ihtiyattır.¹⁸⁸ Zira cenaze namazı rükû ve secdesi olmayan dua yönlü bir namaz olsa da namazın en önemli rükünlerinden olan iftitah tekbiri bulunduğundan Allah katında normal namazın hükmüne tabi tutulma ihtimalinden dolayı ihtiyatlı olmak gerekir.

¹⁸⁴ Serahsi, *Usûlu’s-Serahsî*, II/201.

¹⁸⁵ Yunus Vehbi Yavuz, *Hanefî Mezhebinde İctihat Felsefesi*, İşaret Yay., İstanbul, 1992, ss. 313-321.

¹⁸⁶ Recep Cici, “*Kolaylık Prensibinin Hukuka Yansıma Biçimleri: Hanefî Mezhebi Örneği*” Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XIV, Sy.:1, Bursa, 2005, s.82.

¹⁸⁷ Serahsî, *Mebûât*, C. XIV, s.172.

¹⁸⁸ Serahsî, *Mebûât*, C. II, s.69.

- c) Bir kimse emsalleri bakımından cinsî münasebet yapılamayacak küçük bir kız çocuğuyla cinsî münasebette bulunsa, Ebu Hanife(ra) ve İmam Muhammed(ra)'e göre o kızın annesi o kimseye haram olmaz. Ebu Yusuf(ra)'a göre ise istihsanen haram olur. Gerekçesi de şudur; hürmet-i musaharanın illeti iki cinsel organın gerçek anlamda birleşmesidir. Bu meselede de bu gerçekleşmiştir. Ayrıca helallik ve haramlık konuları ihtiyatlı olunması gereken konulardır. Bu yüzden Serahsî, ebubYusuf(ra)'un bu meselede ihtiyattan dolayı istihsan yaptığını söylemiştir.¹⁸⁹
- d) Ebu Hanife(ra) ve İmam Muhammed(ra)'ın kıyasa göre verdikleri hükme karşılık, Ebu Yusuf(ra)'ın istihsana dayanarak görüş beyan ettiği bir mesele de şöyledir; satıcı malın bedelini aldığını ikrar ettikten sonra onu kabzetmediğini söyleyerek müşteriden yemin etmesini isterse, Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre satıcının böyle bir hakkı yoktur. Ebu Yusuf'a göre ise istihsanen onun bu sözü doğru kabul edilerek yemin ettirilir. Serahsî, buradaki istihsanın, satıcının hakkı lehinde ihtiyata dayandığını belirtmektedir.¹⁹⁰

İstihsanın ihtiyata dayandığı örnekler bunlarla sınırlı değildir. Konuyla ilgili örneklerle çeşitli kaynaklardan ulaşabilirsiniz.¹⁹¹

G. Teâruz ve Tercih

Teâruz sözlükte, engellemek, araya girmek, ortaya çıkmak, karşı karşıya gelmek, denk olmak gibi anlamlara gelir.¹⁹² Istilâhî anlamda ise birbirine eşit iki delilin biri, diğerinin gerektirdiğinin aksini gerektirecek şekilde karşı karşıya gelmesidir.¹⁹³ Bir şey hakkında iki delil bulunup da bunlardan birinin o şeyin haramlığını diğerinin ise mubahlığını gerektirmesi gibi.

Hanefîler, deliller arasında bulunan tearuzu giderme işini müçtehidin bir faaliyeti olarak görürler.¹⁹⁴ Hanefî müçtehitlerine göre tearuz ya naslar arasında ya da nasların dışındaki deliller arasında gerçekleşir.

Delillerin zaman bakımından hangisinin önce olduğu hakkında kesin bilginin bulunmamasından kaynaklanmaktadır.¹⁹⁵ Naslar arasındaki tearuzu gidermenin yolu,

¹⁸⁹ Serahsî, *Mebûsât*, C. IX, s. 76.

¹⁹⁰ Serahsî, *Mebûsât*, C. XVIII, s. 6.

¹⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C. II, s. 72, Serahsî, *Mebûsât*, C. VI, s. 28, Kasânî, *Bedâiu's-Sanâyi*, C. III, s.62.

¹⁹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. VII, s. 165.

¹⁹³ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, C. II, s. 12.

¹⁹⁴ Pala, *İhtiyât İlkesi*, s. 154.

naslardan hangisinin önce ya da sonra indirildiğinin bilinmesiyle çözülür. Buna göre sonra gelen önce geleni nesheder. Şayet tearuz eden iki nassın geliş tarihini tespit edemezse, birini diğerine tercih etme yönüne gider.¹⁹⁶

Tercih ise, tearuza sebep olacak güçteki iki delilden birinin aralarındaki çatışmayı giderme adına güçlü yönünü ortaya çıkarmaktır.¹⁹⁷ Örneğin, muhkemi müfessere, müfesseri nassa veya zahire, ibareyi işarete, işareti nassın delaletine veya iktizaya tercih eder. Aynı şekilde haram kılmaya delalet eden nassı, mubah kılmaya delalet eden nassa tercih eder.¹⁹⁸ Çünkü haramdan uzak durmak, ihtiyat açısından mubahı işlemekten daha üstündür.

İhtiyatın hükümler arasındaki belirsizlik ve şüphe durumunda ortaya çıktığı gerçeğinden hareketle, deliller arasındaki çatışmadan kaynaklanan belirsizlik(tearuz) durumunda da tearuzu giderme adına yapılan tercihin gerekçeleri arasında da ihtiyatı görebiliriz.

Şer'î hükümler arasındaki tercihte olduğu gibi iki illetten biri yasağı diğeri de mubahlığı içeriyorsa, ihtiyata uygun olarak yasaklığı içeren illetin tercih edilmesi gerekir. Aynı şekilde biri fesadı diğeri cevazı gerektiriyorsa ihtiyaten fesadı gerektirenin tercih edilmesi gerekmektedir.¹⁹⁹

Teşrik tekbirlerinin bitme vakti konusunda sahabenin ihtilaf etmesi sebebiyle, ihtiyat ile hareket etmek gerektiğini dile getiren imameyn'e nispetle Kasânî "çoğunluğu esas almak ihtiyattandır, delillerin tearuzunda ihtiyat ile hareket edilir ve racih olan ile amel etmek evlâdır" diyerek ihtiyaten teşrik tekbirlerinin kurban bayramının dördüncü günü ikindi namazında bitmesi gerektiğini söylemiştir.²⁰⁰

Mubah ile haramın tearuzu durumunda ihtiyaten haramın mubaha tercih edilmesi gerektiğini bildiren Kasânî, sırtlan etinin helal olduğunu söyleyen İmam Şafi(ra)'ye onun azı dişleri ile avını yakalayıp parçalayan hayvanlar grubuna girmesi sebebiyle, bu konuda rivayet edilen meşhur hadisın kapsamına girdiğini dolayısıyla haram olduğunu söylemiştir. Ayrıca onun esas aldığı hadisın mübahlık ifade ettiğini, kendilerinin esas aldıkları hadisın

¹⁹⁵ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, C. II, s. 12.

¹⁹⁶ Zeküyyiddîn Şa'ban, a.g.e., s.420.

¹⁹⁷ Semerkandî, *el-Mizân*, s.301.

¹⁹⁸ Zekiyyüddîn Şa'ban, a.g.e., s. 421.

¹⁹⁹ Semerkandî, *el-Mizân*, s.303.

²⁰⁰ Kasânî, *Bedâyi*, C. V, s. 58.

ise haramlık ifade ettiğini ve tearuz durumunda da haramın tercih edilmesi gerektiğini düşünmektedir.²⁰¹

H. Külli Kâideler

Külli kâideler İslam hukukunun hemen her alanına uygulanabilen ve hukukun temel ilkelerini yansıtan özlü ve kuşatıcı ifadelerdir. Fer'i meselelerin hükümlerini tamamen ya da büyük oranda kuşatan tümel önermelere denir.²⁰²

Her ne kadar ihtiyat fıkıh usulünde mutlak bir delil olarak değerlendirilmemiş ve İslam hukuk literatüründe özel bir başlık altında ele alınmamış olsa da pek çok usul prensibi ve külli kaidede ihtiyat düşüncesinin izleri görülür. Bu kaidelerden bazıları üzerinde duracak olursak;

- Haram ile helal bir araya geldiğinde haram ağır basar.

Biri hükmün tahrirliğine diğeri de hükmün mubahlığına delalet eden iki delil tearuz ettiğinde ihtiyaten haramlığa delalet eden öncelenir.²⁰³

Kasânî'ye göre de bir işte helal ve haram bir arada bulunursa haram healale galip gelir. Örneğin vurduğu avın attığı bir şey sonucunda mı yoksa başka bir sebepten ötürü mü telef olduğunu bilmeyen bir kimsenin ihtiyaten bu atın etinden yememesi gerekir.

²⁰⁴

- Zararın def'i yararın celbinden öncedir.

Kötü ve zararlı şeylerin giderilmesi, yararlı şeylerin elde edilmesinden daha önemlidir. Bir konuda yarar ile zarar çatıştığı vakit öncelikle zararın giderilmesi gerekmektedir. Örneğin kendisine gusletmek vacip olan bir kadın, etrafındaki erkekler sebebiyle bir sütre bulamazsa, guslünü geciktirir. Oysa kendisine gusül gereken bir erkek, etrafındaki erkekler sebebiyle bir sütre bulamazsa guslünü geciktirmeyip, gusleder. Bu konuda erkeğin erkekler arasındaki durumu kadının kadınlar arasındaki durumu gibidir.²⁰⁵

Bu külli kaidede ihtiyatın gözetildiği açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü ihtiyat, mükellefe yararı olacağı ihtilafli olan şeyleri yapması, zararı olacağı ihtilafli olan kötülükleri terk etmesiyle olur.

²⁰¹ Kasânî, *Bedâyî*, C. V, s. 39.

²⁰² Mustafa Bakır, "Kâide", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX (devam ediyor), C.XXIV, İstanbul, ss. 205-210.

²⁰³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh* s.134.

²⁰⁴ Kasânî, *Bedâyî*, C. V, s.58.

²⁰⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s.113.

Yine beş vakit namazdan birini unutarak kılmayan bir kimsenin, kılmadığı namazın hangi vakit olduğunu hatırlamaması durumunda ihtiyaten beş vakti de kaza etmesi gerekir.²⁰⁶ Zira beş vaktin tümünü kılmayıp da bir kısmını kılmaması halinde kazaya kalan namazının kılmadığı namazlar arasında olma ihtimali de vardır. bu nedenle ihtiyat gözetilmelidir.

- Yakîn şek ile zâil olmaz.

Var olduğu yakînen bilinen bir şeyin aksine kesin delil bulunmadıkça, sonradan meydana gelen bir şüphe ve tereddüitten dolayı onun yokluğuna hükmedilmez.²⁰⁷

Örneğin abdestli bir kişi abdestinin bozulup bozulmadığı ile ilgili bir şüpheye düşse abdestinin bozulduğuna dair kesin bir karine bulamadığı sürece söz konusu şüpheye itibar etmez ve abdestli sayılır, bu abdestle kıldığı namazlar da sahih kabul edilir.

Bu kaideyi ihtiyatla ilişkilendirerek burada zikretmemizin amacı ihtiyatın kuvvetli şüphe olduğu durumlarda uyulması gereken bir kural olduğu, kesin bir bilginin yanında zayıf bir şüphe ve vehimden dolayı gözetilecek ihtiyatın geçersiz olacağını belirtmek içindir. Bu noktada ihtiyat, mükellefi sıkıntıya ve meşakkate sokacak nitelikte olmamalı, ihtiyatı daha iyi kavramak için dinde kolaylık ve ne gibi şüphe durumunda ihtiyatın gözetilmesi gerektiği hususu iyi benimsenmelidir.

Hanefî mezhebinin önde gelen isimlerinden Kasânî'nin *Bedâyî* adlı eserinde geçen küllî kaidelerle ilgili yüksek lisans tezi hazırlayan Kızılkaya'nın tespit ettiği ihtiyatla ilgili bazı kaideleri de burada zikretmek yerinde olacaktır.²⁰⁸

- Sebep, sonucun yerine ikame edilir.

Bu kaide fıkıhın diğer alanlarına da hâkim olmakla beraber, daha çok ibadetler, aile hukuku, helaller ve haramlar ile ilgili meselelerde ihtiyat sebebiyle çokça zikredilen bir kaidedir. Nitekim Kasânî, öncelikle ihtiyatlı olunması gereken durumlarda, sebebin sonucun yerine ikame edilmesinin şeriatta meşhur bir yol olduğunu belirtir.²⁰⁹

- *Şüphe durumunda ihtiyat ile hareket etmek vaciptir.*

Bir kimse tükürdüğünde tükürüğü ile birlikte kan çıkarsa bakılır; eğer kan fazla ise abdest bozulur, tükürük fazla ise abdest bozulmaz. Kan ve tükürük eşit ise genel kurallara göre bu kan hades değildir dolayısıyla abdest bozulmaz. Çünkü kanın kendiliğinden

²⁰⁶ Kasânî, *Bedâyî*, C. I, s. 133.

²⁰⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, s.75.

²⁰⁸ Necmettin Kızılkaya, *Kâsânî'nin Bedâyî' İsimli Eserinde Kavâid'in Yeri*, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi, (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2005.

²⁰⁹ Kasânî, *Bedâyî*, C. I, s. 30.

veya tükürüğün şiddetinden dolayı çıkmış olma ihtimali vardır. Burada da şüphe bulunması sebebiyle çıkan kan, bu şüpheye binaen hades kabul edilmez. Ancak istihsanen bu kanın hades olduğu kabul edilir ve abdest de bozulur.²¹⁰

- *Vücûb ve yokluk ihtimali bulunduğu, ihtiyaten vücûba hükmetmek evlâdır.*

Bir kimseden meni şehvet ile infisal etse fakat şehvetsiz bir şekilde çıksa Tarafeyn'e göre gusletmesi gerekir. Çünkü bu tür durumlarda ihtiyatla hareket etmek gerektiği için "*vücûb ve yokluk ihtimali bulunduğu, ihtiyaten vücûba hükmetmek evlâdır*"²¹¹

- *Çoğunluğu esas almak ihtiyattandır.*

Delillerin tearuzunda ihtiyat ile hareket edilir.

Râcih olan ile amel etmek daha evlâdır.

Teşrik tekbirlerinin bitme vakti hususunda sahabenin ihtilaf etmesi sebebiyle, ihtiyat ile hareket etmek gerektiğini dile getiren imâmeyn'e nisbetle bu üç kâideyi zikretmiştir.²¹²

- *İbadette ihtiyat sebebiyle, teâruz halinde haramlık hükmü helallik hükmüne tercih edilir.*

Kazaya kalan namazların mekruh olan vakitlerde de kılınabileceğini söyleyen İmam Şafî'nin (v. 204/820) bu görüşüne karşılık, kılınamayacağını söylerken bu kâideyi delil olarak getirmiştir.²¹³

- *Özellikle ihtiyatlı olunması gereken hükümlerin çoğunda, çoğunluğa bütünüün hükmü uygulanır.*

İmam Ebu Yusuf'a (v. 182/798) göre bir kimse yılın çoğunluğunu akli dengesi yerinde geçirirse zekât mükellefi olur.²¹⁴

- *İhtiyata uygun olan ile amel etmek daha evladır.*

Ebu Hanife'nin (v. 150/767), ticaret mallarının zekâtında verilecek paranın cinsi belirlenirken, fakirlere en faydalısının seçilmesi hususundaki görüşünü izah ederken bu kaideyi zikretmiştir.²¹⁵

- *Kul haklarında ihtiyat geçerli olmaz.*

²¹⁰ Kasânî, *Bedâyî*, C. I, s.27.

²¹¹ Kasânî, *Bedâyî*, C. I, s. 37.

²¹² Kasânî, *Bedâyî*, C. I, s.196.

²¹³ Kasânî, *Bedâyî*, C. I, s. 246.

²¹⁴ Kâsânî, *Bedâyî*, C. II, s. 5.

²¹⁵ Kasânî, *Bedâyî*, C. II, s.21.

Kul hakları ile Allah hakları arasındaki farklılık sebebiyle Allah haklarında ihtiyat ile hareket etmenin caiz olduğunu, ancak kul haklarında caiz olmadığını ifade ederken bu kaideyi zikretmiştir.²¹⁶

- *Mübah ile haram çelişince, ihtiyaten haram mübaha tercih edilir.*

Sırtlan etinin helal olduğunu söyleyen İmam Şafiî'ye (v. 204/820), onun azı dişleri ile avını yakalayıp parçalayan hayvanlar grubuna girmesi sebebiyle, bu konuda rivayet edilen meşhur hadisin kapsamına girdiğini, dolayısıyla haram olduğunu söylemiştir. Ayrıca onun esas aldığı hadisin mübahlık ifade ettiğini, kendilerinin esas aldıkları hadisin ise haramlık ifade ettiğini ve tenakuz durumunda haramın tercih edileceğini belirtmiştir.²¹⁷

- *Bir şeyde helal ile haram bir arada bulunursa, haram, helale galip gelir.*

Vurduğu avın, attığı bir şey sonucunda mı yoksa başka bir sebepten ötürü mü telef olduğunu bilmeyen bir kimsenin, ihtiyaten bu avın etinden yememesi gerekir.²¹⁸

- *Hadisler zahiren çelişirse/ihtilaf ederse, ihtiyatlı olan ile amel etmek gerekir.*

Sığıra yedi kişinin ortak olabileceği hususunda rivayet edilen hadislerde ittifak bulunmasına karşılık deveye on kişinin ortak olabileceğine dair rivayet edilen hadis, her ne kadar aklen mantıklı olsa da burada ihtiyat ile hareket etmek gerekmektedir.²¹⁹

II. FURÛ-I FIKIHTA İHTİYAT PRENSİBİNİN UYGULANIŞI

İslam hukuk usulünde ihtiyatın sıklıkla kullanıldığı alanları sunduktan sonra ibadetler konusunda ortaya konmuş ihtiyatî örneklerle de yer vermek gerekir.

İbadetler, mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin bir sonucu olarak O'nun rızasına uygun davranma çabasını ve bu şekilde yapılan iradî davranışları ifade eder. Bunun bir sonucu olarak da tamamen dinî olan görevlerden başka kişilerin Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak amacı ile yaptığı her fiil de ibadet olarak nitelendirilir ve ödüllendirilir.²²⁰

²¹⁶ Kasânî, *Bedâyi*, C. III, s.62.

²¹⁷ Kasânî, *Bedâyi*, C. IV, s. 39.

²¹⁸ Kasânî, *Bedâyi*, C. V, s. 58.

²¹⁹ Kasânî, *Bedâyi*, C. V, s. 71.

²²⁰ Ferhat Koca, "*İbâdet*" maddesi, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXIX (devam ediyor), C. XIX, İstanbul, ss. 241-247.

Din, en yalın haliyle Allah'a inanma ve O'na ibadet etme olduğundan inanç ve ibadet sistemleri dinin asli unsurlarını meydana getirir. Bu nedenle ibadetleri ifa ile ilgili mükellefte oluşacak en ufak bir şüpheye ihtiyata başvurularak işin sağlama alınması âlimler tarafından da benimsenmiş ve bu düşünceden hareketle pek çok ihtiyati hüküm ortaya konmuştur.

Her ne kadar ihtiyat fıkıh usulünde mutlak bir delil olarak değerlendirilmemiş ve literal anlamda özel bir başlık altında ele alınmamış olsa da birçok usul prensibi, külli kaide ve fikhî meselede ihtiyat düşüncesinin izleri görülmektedir.

Biz bu bölümde, Hanefî mezhebindeki fûru-ı fikhın ibadet muamelat ukubat şeklindeki üç ana bölümü içinde ilk sırayı alan ibadetler konusunda geçen ihtiyati içtihat örneklerini incelemeye çalıştık. Bu bağlamda temizlik başta olmak üzere namaz, oruç, zekat ve hac konularındaki ihtiyati hükümleri ortaya koyduk. Şimdi bu hükümleri tek tek ortaya koyalım.

A. Temizlik Konuları

Temizlik konularıyla ilgili Hanefî âlimlerinin ihtiyat yapılmasını uygun gördükleri bazı icthad örnekleri şöyledir:

1) İçerisinde ölü fare bulunan su kuyusundan, farkında olmadan biri abdest alıp namaz kılsa, pis suda abdest aldığı andan itibaren, o suda ne kadar abdest alıp namaz kıldıysa tekrardan temiz suda abdest alarak namazlarını iade eder. Ebu Hanife`ye göre farenin ne zaman öldüğü bilinmiyorsa, fare de şişmiş ise üç günlük namazını ihtiyaten iade eder. Şayet fare şişmemiş ise bir günlük namazını iade eder.²²¹

2-Abdestli biri tükürdüğünde, tükürüğünden kan çıkarsa bakılır; kan tükürükten çoksa hüküm çok olana göre verilir ve kan abdesti bozduğu için abdestin bozulmuş olduğuna hükmedilir. Şayet kan ve tükürük eşit ise kişinin öncesinde abdestli olduğu kesin olduğundan abdestinin bozulmamış olması gerekir. Ancak bu durum şüphe doğurur. Tükürük tarafına bakılırsa abdest bozulmaz, kan tarafına bakılırsa abdest bozulur. Bu noktada haram ve helal bir araya geldiğinde haram galip olur ilkesine dayanılarak ihtiyat gereği abdestin bozulmuş olduğuna hükmedilir.²²²

²²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, C.1, s.59.

²²² Serahsî, *el-Mebsût*, C.1, s.77.

3-Bir su kuyusunda fare ölse, kuyuyu temizlemek için fareyi oradan çıkardıktan sonra yirmi ya da otuz kova su çıkarılır. Yirmi kova suyu çıkarmak vacip iken otuz kova suyu çıkarmak ihtiyat gereğidir.²²³

4- Teyemmümde el ve yüzün mesh edilmesi esnasında meshin bu organları kaplaması abdestte olduğu gibi farzdır. Bu nedenle teyemmüm alırken, meshi tam olarak yerine getirmek için yüzüğü mutlaka çıkarmak ve parmak aralarını taraklamak gerekir. Teyemmüm bir ibadettir. İbadetlerde ihtiyatı esas almak gerekir.²²⁴

5)Guslü gerektiren durumlar hususunda İmam Yusuf meninin vücuttan atılarak çıkmasını şart koşmuştur. İmam Azam ve İmam Muhammed'e göre atılarak çıkma şart değildir. Zira bir kimse ihtilam olur veya şehvet ile bir kadına bakar da zekerini tutar, şehveti geçtikten sonra da salarsa meni çıktığı takdirde tarafeyne göre gusül gerektiği halde İmam Yusuf'a göre gusül gerekmez. Ancak bazı âlimler bu durumda Ebu Yusuf'un hükmü aksine ihtiyat ve istihsan amel ederek tarafeynin görüşüne mutabık davranmayı tercih etmişlerdir.²²⁵

6)Guslettikten sonra kadından meni gelirse ve bu meninin kendi menisi olduğuna emin ise tekrar yıkanması gerekir. Şüphe ederse yıkanmaz. Zira ihtimal ile amel edilmez. Ancak evla olan tarafeynin görüşü ile amel edip, ihtiyaten tekrar yıkanmaktır.²²⁶

7)Haşefenin girmesi ile guslün vacip olması hakkında Ebu Hureyre'den nakil ile Peygamber Efendimiz "Erkek kadının dört dalı arasına oturup da onu becerdiği zaman meni gelsin gelmesin gusül vacip olur" buyurmuştur. Ancak bununla birlikte "yıkanmak ancak meniden dolayı lazım gelir" hadisi de mevcuttur. Bu durumda ihtiyatla hareket edilerek dübüründen cima edilen kimseye guslün icap etmesine hükmedilmiştir.²²⁷

8) Tarafeyne göre uykudan uyanan kimsenin elbisesinde ıslaklık fark etmesi ancak bu ıslaklığın meni mi mezi mi yahut vedi mi olduğunu kestirememesi durumunda ihtiyaten gusül alması gerekmektedir.²²⁸

9) Bir kimse haşefesinin veya zekeresinin haşefe miktarını bir bezle örtüp cima ederse ve fakat lezzet de alırsa (ferc dışarı çıkmamış da olsa) ihtiyaten gusül alması gerekir.²²⁹

²²³ Serahsî, *el-Mebsût*, C.1, s.90.

²²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, C.1, s.107.

²²⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtâr*, C. I, s. 236.

²²⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtâr*, C. I, s. 235.

²²⁷ İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtâr*, C. I, s. 239.

²²⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtâr*, C. I, s. 240.

10) İmam-ı Azam'a göre doğurup kan görmeyen kadının gusletmesi farzdır. İmameyne göre kan görmediği için farz değildir. Ancak pek çok ulema ihtiyatlı davranarak gusletmesi gerektiğini belirtmiştir.²³⁰

11) Temiz suyun içine bir miktar kullanılmış su karışırsa temiz suyun kullanılmış su hükmünde olacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte necaset az da olsa temiz suyu ifsat eder hükmü de vardır. Bir kimsenin abdest alması ya da gusül etmesi gerektiğinde suyun az olması ya da kesilmiş olması durumunda ihtiyatla davranılarak havuzdan su alınıp necis olan azaları dışarıda yıkaması gerekir.²³¹

12) Büyük bir havuzun içindeki su buz haline gelirse, şayet su buz ile ayrı ise bu su ile abdest almak caiz olur. Eğer buz su ile bir bütün ise caiz değildir. Bir başka görüşe göre ise her iki durumda da caizdir. Ancak ilk görüş daha ihtiyatlıdır.²³²

13) Hadesli bir kimse kuyuya düşerse, bazı fakihlere göre yirmi, bazılarına göre kırk kova suyu çıkarmak icap eder. Bir takım fakihler ise durumun müşkül olacağından hareketle suyun tamamının çıkarılmasını uygun bulmuştur. Bu durum hilafı olduğundan şeriatın bildirdiği en az miktar çıkarılır. O da ihtiyaten yirmi kovadır.²³³

14) Kuyuya necaset düştüğü vakit, kuyu kaynadığı için suyun tamamını çıkarmak mümkün değilse, su işlerinden anlayan iki adil erkeğin sözü ile amel edilir ve necaset çıkarılmaya başlandığında ne kadar su var ise o kadar çıkarılır. Bazılarına göre ise 200–300 kova su çıkarılmalıdır. Birinci görüş daha ihtiyatlıdır.²³⁴

15) Namaz kılmak için abdest alması gereken bir kimse mutlak su bulamazsa şüpheli su ile namazda ihtiyaten hem abdest alır veya yıkanır hem de teyemmüm eder.²³⁵

16) Teyemmüm, iki elini yere vurma ve ileri geri çekerek başta onlarla yüzünü mesh etme, sonra yine ellerini yere vurma, ileri geri çekme ve bununla kolların içini ve dışını dirseklere kadar mesh etme şeklinde yapılır.

Bir başka tarife göre ise teyemmüm sol elinin dört parmağının içleri ile sağ elinin parmak uçlarında başlayarak dirseğe kadar dış tarafını, sonra sol avucu ile parmakları deydirmeksizin sağ kolunun iç tarafının dirsekten başlayarak bileğe kadar mesh etmektir.

²²⁹ İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtâr*, C I, s. 242.

²³⁰ İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtâr*, C I, s. 249.

²³¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtâr*, C I, s. 275.

²³² İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtâr*, C I, s. 292.

²³³ İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtâr*, C I, s. 325.

²³⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtâr*, C I, s. 326.

²³⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C I, s. 345.

Sonara sol elinin başparmağının içini sağ elinin başparmağının dışından geçirir. Sol elinle de aynı şeyi yapar.

Son tarifte kullanılmış toprağı kullanma ihtimali daha aza indirildiğinden ihtiyata daha uygundur.²³⁶

17) Abdest alan kimsenin abdest uzuvları sayı itibari ile fazlası yaralı ise ya da hastalıklı ise teyemmüm eder. Uzuvlarının çoğu sağlam ise sağlam olanları yıkar diğerlerini mesh eder. Eşit ise sağlamı yıkar yaralıları mesh eder. Bir kısım âlime göre Uzuvlarının çoğu yaralı olduğunda teyemmüm ettiği gibi yaralılar eşit olduğunda da teyemmüm eder. Zira bazısını yıkayıp bazısını yıkamamak eksik temizlik olur. Teyemmüm ise tam temizliktir. Bu görüş daha ihtiyatlıdır.²³⁷

18) Mest bir fersah ya da daha fazla yere gidebilecek kadar dayanıklı olmalıdır. Bazen meshin altı incelik ancak ayakkabı içinde olduğu için günlerce onunla yürünebilir. Bu gibi durumlar hakkında ulema arasında ihtilaf çıkmıştır. Kişi o mesti ayakkabısız giyse bir fersahta mest meshe mani olur. Bu nedenle mesti giyen kimsenin zannı galibine göre amel etmesi ihtiyatlıdır. Zira müellif bu kısmı yazdıktan sonra Peygamber Efendimizi rüyasında görmüş ve bu durumu ona sormuş o da “Mestin 3 parmak miktarı incelirse meshe manidir” buyurmuştur.²³⁸

19) Kadın, hayızla tuhur arasında temizlenip temizlenmediğinden emin değilse her vakit namaz için yıkanır. İkinci vakit namaz için vakit namazını kılmadan önce, bir önceki namazını da ihtiyaten tekrar kılarak kaza eder. Zira namazı kıldıktan sonra hayız devam etmiş ve aynı zamanda birinci namaz vakti çıkmadan hayız kesilmiş olabilir. Bu nedenle ihtiyaten namazı tekrar kılmalıdır.²³⁹

20) Kadın temiz olarak uyurda hayızlı olarak kalkarsa ihtiyaten kalktığı andan itibaren hayızlı olduğuna itibar edilir. Şayet hayızlı olarak yatıp temiz olarak kalkarsa yattığı andan itibaren hayızlı sayılır. Eğer kadın yatsı namazını kılmamışsa ihtiyaten her iki durumda da onu kaza eder.²⁴⁰

21) Cünüp kimsenin elini ağzını yıkamadan yiyip içmesi mekruh, hayızlı kimsenin mekruh değildir. Kuran-ı Kerime de yenle dokunması mekruhtur ki bu görüş ihtiyatlıdır.²⁴¹

²³⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C I, s. 353.

²³⁷ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C I, s. 404.

²³⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C I, s. 418.

²³⁹ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C I, s. 469.

²⁴⁰ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C I, s. 475.

²⁴¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C I, s. 480.

22) Kadının hayzı üç günden az zamanda kesilirse abdest alarak vaktin sonunda namaz kılar. Üç günde kesilir fakat kendi adet gününün azında kesilmiş olursa cinsi münasebet helal olmaz ihtiyaten yıkanarak namaz kılar ve oruç tutar.²⁴²

23) Bir kişinin üzerine hem hafif hem galiz necaset bulaşırsa ihtiyaten hafif necaset galiz necasete tabi tutulur.²⁴³

24) İstincanın kısımları açıklanırken pislik, çıktığı yerin ötesine geçerse az ya da çok olduğuna bakılmaksızın yıkanması vacip olur. İhtiyatlı olan görüş budur.²⁴⁴

25) Çocuk doğarken üzerinde bulunan rutubet temizdir. Bununla elbise pislenmediği gibi suya düşse suda pislenmez. Ancak bu durum ihtilafıdır. İmameyne göre elbise de su da pislenir. İhtiyatlı olan budur.²⁴⁵

26) Bir kişi çamurda yürüyüp de üzerine çamur bulaşır ve o çamur kuruduktan sonra üzerinde necaset görünmezse namaz kılınabilir. Ancak ihtiyat edip üzerini yıkarsa daha makbul olur.²⁴⁶

27) Guslü gerektiren haller hususunda, erkek ya da kadının uykuda veya uyanırken meninin atılarak ya da şehvetle çıkmasıyla ilgili Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre muteber olan meninin yerinden ayrılmasıdır. Ebu Yusuf'a göre ise şehvetle de çıkması gerekir. Zira gusül için bu iki durum da gereklidir. Ancak Ebu Hanife ve İmam Muhammed ihtiyatlı davranarak her iki durumda da gusül gerekir demişlerdir.²⁴⁷

Eğer meni şehvetli çıkarsa gusül alınması gerekir, yok eğer şehvetsiz çıkarsa konu ibadet olduğu için ihtiyaten gusül alması gerekir.²⁴⁸

28) Hz. Peygamber(sav) “iki sünnet mahalli birbirine kavuşur da kerkit kaybolunca meni inse de inme de gusül gerekir.” Buyurmuştur. Zira kişi farkına varmadan da meni çıkmış olabilir. Bu nedenle inzal etmemiş olsa da iki tenasül uzvu birbirine kavuşursa gusül gerekmektedir. Bunun gibi erkek organının bir başkasının dübürüne girmesi de guslü gerektirir.²⁴⁹

29) suyun bulunmadığı zamanlarda artık su ile abdest alınıp alınmayacağı ile ilgili olarak; Ebu Yusuf'a göre nebiz ile abdest alınmaz, teyemmüm edilir. Eğer nebizden başka

²⁴² İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C I, s. 483.

²⁴³ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C I, s. 541

²⁴⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C I, s. 575.

²⁴⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C I, s. 604.

²⁴⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. I, s. 605.

²⁴⁷ Merğînânî, Ebu'l-Hasen Burhânuddîn Ali b. Ebubekr, *el-Hidâye*, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1986, C. I, s. 17.

²⁴⁸ İbnü'l- Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s. 42.

²⁴⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, C. I, s. 17.

bir şey bulamazsa Ebu Hanife'ye göre teyemmüm edilmez; nebiz ile abdest alınır. İmam Muhammed'e göre ise ihtiyaten hem nebiz ile abdest alınır hem de teyemmüm edilir.²⁵⁰

30) İçinden ayak parmaklarının üçünün yeri kadar bir yer görünebilecek derecede delik olan mestleri mesh etmek caiz değildir.

Burada büyüklüğün ölçüsü üçayak parmağı kadar olan yerin görülmesidir ve sahih olan budur. Çünkü ayağın aslını parmaklar oluşturur. Üç parmak da parmakların çoğudur ve hepsinin yerine geçer. Parmakların küçüklerinin esas alınması da ihtiyat gereğidir.²⁵¹

31) Bir kadının hayzı üç günden fazla sürer ve fakat kadının eski hayz süresini doldurmadan sona ererse kadın gusleder. Ancak eski adet süresi dolmadan cinsel ilişkide bulunması caiz değildir. Zira adet süresi içerisinde kesilen kanın tekrar gelmesi muhtemeldir. Bu nedenle cinsel ilişkiden kaçınması gerekir.²⁵²

32) Abdest almak vaciptir. Abdest almak ise elleri suya daldırmakla mümkün olur. Elleri üç kere yıkamadan suya daldırıp abdest almak ise haramdır (su pis olmasın diye). Dolayısıyla hem elleri suya daldırıp üç kere yıkamak hem de sonrasında yıkamak vaciptir, çünkü vacip olan ellerin yıkanması ancak ilk önce onları suya dalıp pisliği gidermekle olur. Fakat biz (hanefiler) yıkama konusunda vacip olanı sünnete terk ederiz. Çünkü Hz. Peygamber(sav), necasetin tevehhümünü (illetini) açıklamıştır.

Bu durumun tevehhümü yıkamayı gerektiren necaseti gerektirmez. Bu teverru' ve ihtiyata delildir. Yani abdest almaya başlamadan evvel ellerin yıkanması vacip olduğundan değil; ihtiyattandır.²⁵³

33) Akarsuya düşen bir necaset, idrar gibi görünmeyen türden olursa suyun rengi, kokusu, tadı değişmedikçe su temiz olur. Şayet necaset ceset ve leş gibi katı cinsten bir şey olursa aynı hükümdedir. Nehir büyük de olsa küçük de olsa, katı necasetin düştüğü kısmın altından değil, üstünden veya diğer tarafından abdest alınır. Necaset suyun çoğuna bulaşırsa su necis olur, azınlığına bulaşırsa temiz olur. Şayet yarı yarıya necaset bulaşırsa su temiz olur; ancak ihtiyaten orada abdest alınmaz.²⁵⁴

34) Bazı âlimler nifas konusuyla ilgili İmam Ebu Yusuf'un sözünü kabul etmişlerdir. Yani doğumdan sonra kan görmeyen kadın loğusa değil; nifaslı hükümdedir. Zira nifaslı olmadan loğusa olunmaz. Ebu Yusuf bu konuda kıyas kullanmıştır. Çünkü

²⁵⁰ Merğînânî, *el- Hidâye*, C. I, s. 24.

²⁵¹ Merğînânî, *el- Hidâye*, C. I, s. 29.

²⁵² Merğînânî, *el- Hidâye*, C. I, s. 32.

²⁵³ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s. 13.

²⁵⁴ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s.54.

nifas doğumdan sonraki kandır. Ebu Hanife'nin görüşü ise şöyledir: eğer bir kadın doğumdan sonra kan görmezse loğusa sayılır. Ebu Hanife'nin görüşü ihtiyata daha uygundur.²⁵⁵

35) Bir şeyin dörtte biri o şeyin tamamı sayılır. Hükümlerin çoğunda bu kural geçerlidir. Başın mesh edilmesi ve ihramda başın tıraş edilmesi konusunda geçen kelime aynı durumdadır. Mesela "bir adamı gördüm" dendiğinde o kimsenin tamamını görmemiş olsa dahi o adamı gördüm denir. Bunun gibi ibadet konularında da ihtiyaten böyle uygulanır.²⁵⁶

36) Avret mahalleriyle ilgili zikredilen saçtan kastedilen şey, kişinin başında olan kıllardır. Müsteslele gelince o, iki kulağın en alt kısmına düşen kıllardır. Bu kılların avretten sayılıp sayılmayacağı hususunda iki görüş vardır. Ebu Leys'e göre ihtiyaten avret sayılması gerekir. Çünkü diğer rivayet yabancı bir kadının saç lülesine ve alın tarafına bakmanın caiz olduğunu gösterir. Abdullah b. El-Belhî de aynı durumu söyler ve fitneye götürecek bir iş olduğunu iddia eder. Öyleyse ihtiyaten bu rivayetin esas alınması gerekmektedir.²⁵⁷

37) Bir kimse tükürdüğünde tükürüğü ile birlikte kan çıkarsa bakılır; eğer kan fazla ise abdest bozulur, tükürük fazla ise abdest bozulmaz. Kan ve tükürük eşit ise genel kurala göre bu kan hades değildir dolayısıyla abdest bozulmaz. Çünkü kanın kendiliğinden veya tükürüğün şiddetinden dolayı çıkmış olma ihtimali vardır. Burada da şüphe bulunması sebebiyle çıkan kan, bu şüpheye binaen hades kabul edilmez. Ancak istihsanen bu kanın hades olduğu kabul edilir ve abdest de bozulur. Hades kabul edilmesinin iki gerekçesi bulunmaktadır. Birincisi; kan ve tükürük eşit oldukları takdirde tearuz ederler ve birinin diğerine tabi kılınması mümkün olmadığı için de her birine kendi hükmü verilir. İkincisi ise; "*şüphe durumunda ihtiyat ile hareket etmek vaciptir*"²⁵⁸

38) Bir elbiseye bulaşan necasetin azlık ve çokluk miktarı ile ilgili mezhep içinde farklı yorumlar bulunmaktadır. Tarafeyn'den gelen bir rivayete göre bu ölçü dörtte birdir. Kâsânî bu ölçünün, yapılan yorumlar içerisinde en sahih görüş olduğunu kaydettikten sonra, çünkü "*ihtiyat sebebiyle dörtte bir, şer'î ahkâmda bütün hükmündedir*" demektedir.²⁵⁹

²⁵⁵ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s.130.

²⁵⁶ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s.182.

²⁵⁷ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s. 183.

²⁵⁸ Kâsânî, *Bedâyi*, C. I, s. 430.

²⁵⁹ Kâsânî, *Bedâyi*, C. I, s. 430 .

39) Bir kimseden meni şehvet ile infisal etse fakat şehvetsiz bir şekilde çıksa Tarafeyn'e göre gusletmesi gerekir. Çünkü bu tür durumlarda ihtiyatla hareket etmek gerektiği için *vücûb ve yokluk ihtimali bulunduğunda, ihtiyaten vücûba hükmetmek evlâdır.*²⁶⁰

Temizlik, ibadetleri yerine getirmede ön şart ve hazırlık safhası kabul edilmiş bu nedenle de ibadet konularının başında yer almıştır. Öyle ki namaz, oruç ve hacla ilgili pek çok hüküm öncelikle temiz olma şartına bağlanmıştır. Örneğin, namazın vücup şartlarından olan gusle bağlı olarak hayız ve nifas halinde bulunup bulunmama, kadınların hayız ve nifas günlerinin kesin olarak belirlenmesi, durumlarında şüphe olanların ise ihtiyatlı hareket etmeleri gerektiği, yine gusül almayı gerektiren durumlar ile ilgili pek çok hüküm ihtiyata dayandırılmıştır.

Örneklerden açıkça anlaşılmaktadır ki, namaza hazırlık safhası olan abdest ve gusülle ilgili pek çok konu, önemine ve durumla ilgili hassasiyetine binaen temizlikle öncelenmiş ve ihtiyata dair hükümler ortaya konmuştur.

B. Namaz Konuları

İhtiyat prensibinin en çok uygulandığı konulardan biri de namaz konusudur. İslam'ın beş şartından biri olan namaz, kelime-i şahadetten sonra İslam'ın en önemli rüknü sayılır. Bütün ibadetlerin esasını teşkil eden namaz Allah ile kul arasındaki ilişkiyi bir ömür boyu amelî olarak sürdüren, insanın eylemlerini dini ve ahlaki hükümler çerçevesinde geliştirmesine yardımcı olan bir ibadettir.

Esas aldığımız Hanefi kaynaklarında namaz hususunda ihtiyat dayanan içtihat örnekleri şunlardır:

1) Namaz esnasında avret olan uzuvlardan birinin yarısının görünüp yarısının görünmemesi durumunda kişinin namazının bozulup bozulmayacağı ile ilgili Ebu Yusuf'tan naklolunan iki rivayet vardır. Bir rivayete göre bu durum namaza engel değildir. Diğer rivayete göre ise namazı bozması yönü cevazlığı yönüyle eşit seviyededir. İbadetlerde ihtiyat ilkesini gözetmemiz gerektiği için de ağır basan taraf namazın bozulacağına hükmetmektir.²⁶¹

2) Namaz kılariken şüpheye düşerek üçüncü rekâtı mı dördüncü rekâtı mı kıldığını hatırlamayan kimsenin ihtiyatlı davranarak namazı tekrar kılması gerektiğine

²⁶⁰ Kâsânî, *Bedayî*, C. I, s. 177.

²⁶¹ Serahsî, *Mebûsât*, C.1, s.197.

hükmedilmiştir. Çünkü namazı yeniden kılmak onu şüpheden kurtarıırken, namaza devam etmek onu şüphede bırakır. İbadetleri tam olarak yerine getirmek için ihtiyatlı davranmak vaciptir.²⁶²

3) Namazı kaza etmekten de aciz olan biri için kılamadıkları namazları adına fidye verip veremeyeceği tartışılmıştır. Burada oruçla kıyaslanmış, oruçtaki fidyenin illetine bakılmış ve illetin acizlik olup olmadığıyla ilgili bir şüphe hâsıl olmuştur. Bu şüpheden dolayı da ihtiyaten namazda fidye vaciptir denmiştir.²⁶³

4) Öğle namazının çıkış vaktiyle ikindinin giriş vakti hususunda âlimler ihtilafa düşmüş. Bazıları gölge bir misli olunca, bazıları da gölge iki misli olunca ikindi vaktinin girdiğini söylemişlerdir. Bu hususta ihtiyaten öğleyi gölge bir misli oluncaya kadar geciktirmemek, ikindiye de iki misli olmadan kılmamak gerekir denmiştir.²⁶⁴

5) Bulutlu günde ikindiye ve yatsının ilk bölümünü bir parça geciktirerek kılmak menduptur. Ve bu durum ihtiyata da uygundur. Zira vakit çıktıktan sonra namazı kılmak caiz, ancak vakit girmeden kılmak caiz değildir.²⁶⁵

6) Setr-i avret hususunda erkeğin, avret yeri göbeğinin altından dize kadardır, denmiştir. Ancak burada dizi kapsayıp kapsamayacağı hususunda şüphe hâsıl olmuştur. Bu nedenle ihtiyaten diz kapağının altına kadar dizi avretten saymak gerekir.²⁶⁶

7) Namaz esnasında avret yerlerinden bir uzvun dörtte birinin bir rükün eda edecek kadar açılması namaza başlamaya da devam etmesine de mani olur. Buradaki rükünü ihtiyaten en kısa olanına hamletmek gerekir ki bu da üç tesbih miktarıdır.²⁶⁷

8) Bir kimsenin kazaya kalmış birden çok namazı varsa onları kaza edeceği zaman namazı tayin adına ihtiyaten “en son kazaya kalan ya da en evvel kazaya kalan (.....) namazını kılmaya” diye niyet etmesi şarttır.²⁶⁸

9) Bir kişi kıbleyi araştırır da hangi tarafın kıble olduğu hususunda gönlü tatmin olmazsa bir görüşe göre namazını tehir eder. Bir başka görüşe göre dört tarafa doğru birer kere kılar. Son görüşe göre bu ikisini yapma hususunda muhayyerdir. En ihtiyatlı olan ikinci görüştür.²⁶⁹

²⁶² Serahsî, *Mebûât*, C.1, s.219.

²⁶³ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. II, s.15.

²⁶⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. II, s.21.

²⁶⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C II, s. 29.

²⁶⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C II, s. 109

²⁶⁷ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C, II, s. 116.

²⁶⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C II, s. 137.

²⁶⁹ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C II, s. 165.

10) Vitrin her rekâtında ihtiyaten Fatiha ve zammî sure vaciptir. Çünkü vitir namazı sünnet namazlar gibidir. Ezan ve kamet yoktur. Bu yüzden vitir namazının kıraati de sünnetinki gibidir.²⁷⁰

11) Bir kimse cemaatle namaz kılacağı sırada imamın tekbir alıp almadığını bilmiyorsa ihtiyatla hareket ederek ikinci defa tekbir almalı ve bu konudaki şüphesini ortadan kaldırmalıdır.²⁷¹

12) Bismelenin kuran'dan bir ayet olup olmadığı tartışılmış. Maliki mezhebi ve Hanefi mezhebinin bazı âlimlerine göre kurandan değil, cumhura göre kurandan bir ayettir. Bu noktada namaz esnasında Fatiha ile zammi sure esnasında gizli veya aşikâr ihtiyaten besmele okumanın sahih olacağı söylenmiştir.²⁷²

13) Gizli namazlarda imam uyan kimse Fatiha ve zammî sureleri ihtiyaten okumamalıdır.²⁷³

14) Seferi imamın namaz esnasında kendi yerine mesbuk, lahik veya mukim birini geçirmesi sahihtir. Ancak halefi olan kişi kaçınıcı rekâtta olduğunu bilmezse ihtiyaten her rekâtta oturması gerekir. Zira her rekât imamın namazının sonu olması ihtimali vardır.²⁷⁴

15) Zelle-i kârî durumunda mana itikadî küfür olacak şekilde değişirse namaz bozular. Kelimenin misli kuranda bulunur, fakat mana gerçek manasının dışında olur ama fazla değişmezse Ebu Hanife ve imam Muhammed'e göre ihtiyaten namaz yine bozular.²⁷⁵

16) Vitrin her rekâtında Fatiha ve ihtiyaten bir sure okunur. Zira vitir namazı vacip bir namazdır. Vacip de farz ile sünnet arasındadır. Şayet sünnet olsa her rekâtta kıraat vacip olurdu. Yok, eğer farz olsa idi her rekâtta kıraat vacip olmazdı. Bu nedenle ihtiyaten her rekâtta kıraat yapılır.²⁷⁶

17) Namaz esnasında bir imam cemaatindeki kişilerin muhtelif mezheplerden olmaları durumunu göz ardı etmemelidir. Namazı bozmayan haller hususunda ihtiyatı gözetmelidir.²⁷⁷

18) Farz namazlar dışında kalan sünnet namazlar da vardır. Bunlar müekked ve gayr-ı müekked sünnetlerdir. müekked sünnetleri kişi yalnız da kılabilir cemaatle de.

²⁷⁰ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. II, s. 209.

²⁷¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. II, s. 250.

²⁷² İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. II, s.268.

²⁷³ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. II, s. 375.

²⁷⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. II, s. 507.

²⁷⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. II, s. 559.

²⁷⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. III, s. 9.

²⁷⁷ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. III, s. 15

İmkân bulan birinin müekked sünnetleri terk etmek gibi bir durumu olamaz. Bu ihtiyat gereğidir. Zira müekked sünnet namazı tamamlayıcıdır.²⁷⁸

19) Namazını kıldıktan sonra namazda bir rüknü terk ettiği hususunda kesin yargısı olan ancak bu rüknün hangisi olduğu hususunda şüpheye düşen biri ihtiyaten namazını tekrar kılar.²⁷⁹

20) Tilavet secdesinin yapılacağı yerler hususunda secde, ayetin bütünü okumak kaydıyla mı, yoksa bir kısmını okuyarak mı yapılacağı hususunda ihtilaf ortaya çıkmıştır. Ve ihtiyaten secde kelimesi ve öncesi ya da sonrasındaki bir kelime daha okunursa secdenin yapılması vacip olur, denmiştir.²⁸⁰

21) Bir meclis içerisinde aynı secde ayeti birkaç defa tekrarlanırsa tek bir tilavet secdesi yapmak yeterlidir. Bu nedenle secdeyi tehir etmek daha ihtiyatlıdır.²⁸¹

22) Bir kişi gemi sahilde iken namaza niyetlenirse Ancak namazı bitmeden, gemi sefere çıkarsa kişi de yolcu olacağı için namazı iki rekât mı yoksa dört rekât mı kılacağı hususunda ihtilaf ortaya çıkmıştır. Zira her iki durumu da gerektiren sebep bir arada toplanmıştır. İhtiyaten dört rekât kılması gerektiği söylenmiştir.²⁸²

23) Mukim ve yolcuların aralarında müşterek sahip oldukları köle sahipleri nöbetleştikleri takdirde sahibine tabi olacağından, yolcuya tabi ise seferî; şayet nöbetleşmezlerse ihtiyaten namazı dört rekât olarak kılar.²⁸³

24) Cuma namazı sonrası kılınana zühr-i ahir namazı konusunda âlimler ihtilafa düşmüştür. Bu tartışmanın çıkış noktası, Cuma namazının bir şehirde birden çok yerde kılmanın caz olup olmadığıyla ilgilidir. Ebu Hanife'ye göre bir şehirde birden çok yerde Cuma namazı kılınabilir. Çünkü Cuma namazı ancak şehirde kılınır, hükmü gerçekleşmiştir. Burada sayı önemli değildir. Ancak Ebu Hanife'nin hilafında ad hükümler vardır. Bu kısım âlimlere göre müteaddid yerlerde Cuma kılmanı caiz olduğu hiçbir sahabî ve ya tabiinden nakledilmemiştir. Bu nedenle ihtilaf kuvvetli olduğundan ihtiyaten zühr-i ahirir kılınması gerekmektedir. Takva için ihtiyat meşruiyet kazanmaktadır.²⁸⁴

²⁷⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. III, s.125

²⁷⁹ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. III, s. 160.

²⁸⁰ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. III, s.212.

²⁸¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. III, s. 237.

²⁸² İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. III, s. 251.

²⁸³ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. III, s. 279.

²⁸⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. III, s. 300.

25)Hutbe okunurken namaz kılmak ve konuşmak caiz değildir. Ancak kişi imamı duyamayacak kadar uzakta ise konuşmasının caiz olduğunu söyleyenler de olmuştur. Yine de en ihtiyatlı olan kişinin susmasıdır.²⁸⁵

26)Cenazeyi hazırlamakta acele edilmelidir. Ancak önceki devirlerde tıp ilerlemiş olmadığından kalp sektesi yaşayanlar ölmüş sayılmış. ve ölmüş zannedilenlerin pek çoğu diri olarak defnedilmiş. Bu nedenle acele etme ihtiyaten vacip sayılmamıştır.²⁸⁶

27) Bir müslümandan gebe kalan zimmî bir kadının hamile olduğu halde öldüğü vakit nereye defnedileceği tartışılmıştır. Bazılarına göre kadına bakılarak hüküm verilmiş bazılarına göre ise çocuğa bakılarak hüküm verilmiştir. Ancak en ihtiyatlısı kadına ayrı bir yerde kabir kazılacağıdır.²⁸⁷

28) Havanın kapalı olduğu zamanlarda sabah, öğle ve akşam namazlarını tehir etmek; ikindi ve yatsıyı ise erken kılmak müstehaptır. Zira hava yağışlı olduğunda yatsı namazının geç kılınması durumunda cemaat azalabilir. İkindinin geç kılınmasında da kerahat vaktinde kılınma şüphesi vardır. Sabah namazının vakti ise uzun olduğundan onu geç kılmada bir şüphe yoktur. Ebu Hanife'ye göre ise kapalı havalarda bütün namazlar ihtiyaten geç kılınmalıdır. Zira vakti çıktıktan sonra kılınan namaz caizdir ve vaktinden önce kılınmasından iyidir.²⁸⁸

29) Hz. Peygamber(sav) “imamla birlikte namaz kılan kimse için imamın kıraati kendi kıraati gibidir” ve “imam okuduğu zaman susup onu dinleyiniz” buyurmuştur. Bununla beraber İmam Muhammed ihtiyat yolunu tutarak okumayı kişinin kendi okumasını müstahsen kabul etmiştir.

Ancak minberden uzakta olan kimse hakkında ihtilaf vardır. İhtiyaten bu kimsenin hutbeyi dinlemesi farz olduğunda hiç değilse susması gerekir. Doğrusunu Allah bilir. ²⁸⁹

30) Kıraat nafîle namazların her rekâtında ve vitir namazının bütün rekâtlarında vaciptir. Zira nafîle namazların her iki rekâtı kendi başına bir namaz olduğundan üçüncü rekâta kalkış yani bir namaza başlamaktır ve meşhur olan görüşe göre birinci başlangıçla birlikte üçüncü rekâta sübhaneke ile yeniden başlamalıdır. Vitir namazında da üçüncü rekâta ihtiyaten kıraati yapmalıdır.²⁹⁰

²⁸⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. III, s. 330

²⁸⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. III, s. 402.

²⁸⁷ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. III, s. 417.

²⁸⁸ İbnu'l-Hümâm *Fethu'l-Kadîr*, C.I, s. 40.

²⁸⁹ İbnu'l-Hümâm *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s. 53

²⁹⁰ İbnu'l-Hümâm *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s. 68.

31) Kuranda tilavet secmeleri A'raf suresinin sonu, Ra'd, Nahl, İsrâ, Meryem, Hac süresinin birinci secmesi, Furkan, Neml, elif lam mim, Tenzil, Sad, Secde, Necm, izessemaun şekkat ve Alak surelerinin secmeleri olmaz üzeredir. Hz.Osman mushafında böyledir. Hac süresinin ikinci secmesi ise biz Hanefilere göre namaz secmesi hakkındadır. Hz. Ömer'e göre secde suresinde secde ayetinin yeri lâyes'emundur. Bu görüş daha ihtiyatlı bulunmuştur.²⁹¹

32) Yolcu olan biri yolcu olmayan birilerine imamlık ederse iki rekât kıldıktan sonra selam verir. Yolcu olmayanlarda namaza devam ederek kalkıp namazlarını tamamlarlar. Tıpkı namaza sonradan yetişen mesbuk gibidir. Ancak bu kişi namaza imamla birlikte başladığından farz olan okuyuş eda edilmiştir. İhtiyaten okumaması daha iyidir.²⁹²

33) Cenaze namazını binek sırtında kılmak kıyasa göre caizdir. Zira bu namaz duadır. Ancak burada tahrim olduğundan namaz olma yönü de vardır ve istihsana göre caiz değildir. Başka bir özür nedeniyle terk etmek ihtiyaten caiz değildir.²⁹³

34) Yolcu olan kimse namazın son vaktinde mukîm olursa namazı tam kılar. Namazın son vaktinde yolculuğa çıkarsa ve namazı kılmadıysa yolcu hükmünde olacağından namazı kısaltır. Mest, oruç ve namaz gibi değildir çünkü onlar bölünmez kişinin orucun ilk vaktinde mukim olduğu için iftar etmesi mübah değildir. Yolcu olduğu için orucun son vaktinde orucu bozması mübahtır. bu durumda yasak olması (haramlık yönü) tercih edilir. Aynı şekilde namazda mukîm olduğu için ihtiyaten mukîm hükmü uygulanır.²⁹⁴

35) Ebu Yusuf un imama Ebu Hanife'den rivayet ettiğine göre besmeleyi her rekâttan önce okumak ihtiyaten gerekir, vacip olduğu için değil.²⁹⁵

36) Namazda selam verme meselesinde bazı fakihler farz olduğu görüşündedir. Ancak Hanefilere göre ihtiyaten vaciptir. Yoksa normal olarak selam vermeden de namaz kabul olur.²⁹⁶

37) İmamın arkasında kıraat okumak Hanefilere göre caiz değildir. Ancak ihtiyat üzerine Fatiha okuması müstahaptır. Bu görüş İmam Muhammed'e göredir.²⁹⁷

²⁹¹ İbnu'l-Hümâm *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s. 78.

²⁹² İbnu'l-Hümâm *Fethu'l-Kadîr*, C.I, s. 81.

²⁹³ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C.I, s. 92.

²⁹⁴ İbnu'l-Hümâm *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s. 107.

²⁹⁵ İbnu'l-Hümâm *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s. 205.

²⁹⁶ İbnu'l-Hümâm *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s. 206.

38) Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre teyemmüm alan kimse abdest alan kimselere imamlık yapabilir. İmam Muhammed'e göre ise ihtiyaten teyemmüm alan kimse abdestliye imamlık yapamaz, çünkü suyla ile alınan abdest aslî taharettir. Teyemmüm ile alınan abdest zaruridir.²⁹⁸

39) İmam Ebu Hanife'ye göre farz namazların dışındaki namazlarda kıraat okumak ihtiyaten vaciptir. Çünkü nafil namazlar sünnet ile sabit olmuştur.²⁹⁹

40) Vitir namazında her rekâta kıraat okumak ihtiyaten vaciptir. Yoksa normal olarak vitre namazı hadislerle yani kati olmayan delillerle sabit olmuştur.³⁰⁰

41) Kaza namazlarının tertibe göre kılınması ihtiyaten gereklidir. Mesela öğle namazını uykuya daldığında dolayı kılmayan bir kimse uyandığında abdest alıp imama ikinci namazına başladıysa imama uyararak ikindiye kılar. Sonra kaçırdığı öğle namazını kaza etmesi gerekir ancak ikindiye ihtiyaten tekrar kılmalıdır. Zira namazların tertibine riayet etmek gerekir.³⁰¹

42) Tilavet secdesi ile ilgili olarak namaz dışında olan kimseler secde ayetini işittikleri zaman ihtiyaten secde etmeleri gerekir.³⁰²

43) Kâbe'nin içinde namaz kılmak Kâbe'nin bir kısmına yöneldiği için caizdir; fakat diğer bir kısmına sırtını döndüğünden fasittir. Tercihimiz ihtiyata dayanarak fasit olduğunu kabul etmek ve Kâbe'nin içinde namaz kılmamaktır.³⁰³

44) İçerisinde tilavet secdesi bulunan ayetler tekrarlandığı zaman ya da birden fazla tilavet secdesi bulunan ayetler okunduğu zaman ihtiyaten her tekrarlandığında ve her okunduğunda tilavet secdesi yapması gerekir. Fakat biz insanlara zorluk olduğu için secdesi bulunan ayet tekrarlandığı zaman veya biden fazla okunduğunda sadece bir secde yaparak ihtiyatı bırakmış oluruz ve istihsana dayanarak zararı giderme prensibine öncelik veriniz.³⁰⁴

45) Fussilet suresinde tilavet secdesinin yapılması gereken yer konusunda ihtilaf vardır. Hz. Ali'ye göre birinci ayetin sonundaki “eğer O'na ibadet ediyorsanız.” (41/37) kelimelerinden sonradır. İbn Mesud'a göre ise ikinci ayetin sonundaki “onlar hiç

²⁹⁷ İbnu'l-Hüâm *Fethu'l-Kadîr*, C. I, s. 241.

²⁹⁸ İbnu'l-Hümâm *Fethu'l-Kadîr*, C.I, s. 260.

²⁹⁹ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C.I, s. 309.

³⁰⁰ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C.I, s.324.

³⁰¹ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C.I, s.346.

³⁰² İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C.I, s. 385.

³⁰³ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C.I, s. 479

³⁰⁴ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C.I, s. 390.

usanmazlar.” (41/38) ifadelerinden sonra yapılmalıdır. Hanefiler ihtiyaten ikinci görüşü uygulamıştır. Zira secde ayeti ikinci ayetin sonunda ise o okunmadan secde yapılması zorunlu olmaz. Şayet ilk ayetin sonunda ise ikinci ayetin sonuna tehir edilebilir.³⁰⁵ğundan dolayı tekrar yıkanır.

46) Eğer bir kadının adet günleri farlılık gösterir de bazen beş gün ve bazen de yedi gün olursa bu istihaze sayılır. Beş gün kesin olarak namaz kılmaz. (beş gün) sonra hayızdan çıkmış ihtimali olduğundan dolayı yıkanır ve iki gün her vakit için ayrı abdest alarak namazlarını kılar. Sonra hayızdan çıkmış ihtimali olduğundan dolayı tekrar yıkanır. Bu iki gün içerisinde kadının adet görmüş olması mümkün olduğundan kocası ihtiyaten eşiyile cinsel münasebette bulunmaz.³⁰⁶

47) Cuma namazına teşehhüde ya da sehiv secdesinde yetişen kimse, cemaate uyarsa; Ebu Yusuf’a göre Cuma namazına yetişmiş sayılır ve iki rekât olarak kılar. İmam Muhammed’e göre ise dört rekât olarak kılar. Buradaki farklı iki görüşün altında farklı iki hadis yatmaktadır.

Birinci görüşün delili “yetiştiginizi kılınız; kaçırdığınızı ise kaza ediniz.”

İkinci görüşün delili ise “kim Cuma namazından bir rekâta yetişirse, cumaya yetişmiş sayılır. Cemaate otururlarken yetişirse dört rekât olarak kılar.”

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’un görüşü kıyas gereğidir. İmam Muhammed ise ihtiyatlı davranarak dört rekât kılınmasını uygun görmüştür.³⁰⁷

48) Farz ya da bidat olup olmadığı hususunda şüphe duyulan bir konuyu ihtiyaten yapmak gerekir. Zira farzı terk etmemek lazım gelir.³⁰⁸

49) İbadetler hususunda ihtiyatı gözetmek adına namaz pek çok açıdan geçerli olsa dahi bir açıdan ifsat olduğunda tekrar kılmak gerekir.³⁰⁹

50) Bir kimse sabah namazını kılar ve ondan bir secdeyi kılmadığını hatırlarsa, selamdan önce ya da sonrası bu secdeyi iade etmesi gerekir. Selam vermiş olsa da üzerine farz olan secdeyi terk ettiği için namazdan çıkmış sayılmaz. Yalnız terk edilen son secdeyi yaptıktan sonra sehiv secdesi de yaparak son oturuşu yapar ve selam verir.³¹⁰

³⁰⁵ Serahsî, *Mebûsât*, C. II, s. 7.

³⁰⁶ Serahsî, *Mebûsât*, C. II, s. 17.

³⁰⁷ Serahsî, *Mebûsât*, C. II, s. 35.

³⁰⁸ Serahsî, *Mebûsât*, C. II, s. 80.

³⁰⁹ Serahsî, *Mebûsât*, C. II, s. 80.

³¹⁰ Serahsî, *Mebûsât*, C. II, s. 81.

51) Hanefilere göre vaktinde kılınmamış namazlar kaza edilmek istendiğinde, onlar ile vaktinde kılınacak namazlar arasında tertibin gözetilmesi vaciptir. Unutma ve vakit darlığı dışında. Örneğin bir kimse öğle namazını kılmayı unutur da ikindi namazının vakti girdikten sonra vaktin ilk anında ikindiye kılmaya başlayıp bir rekât kıldıktan sonra öğleyi kılmadığını hatırlarsa, ikindi namazını kılmayı bırakarak öğle namazını kılar, sonra ikindiye kılar. Zira ikindiye başlarken öğleyi hatırlamış olsaydı o namaza başlaması geçersiz olurdu. Dolayısıyla ikindiye bitirmeden önce namazı hatırladığı sürece ikindiye tamamlaması sahih olmaz. Tıpkı teyemmümlerle namaz kılan kimsenin namazda iken suyu görmesi halinde namazını tamamlamasının doğru olmaması gibidir. Bu hükmün gerekçesi âlimler arası ihtilafın olması ve hükümdeki belirsizlik halidir. Bu nedenle ibadetlerde ihtiyatlı olmak gerekir. Buradaki ihtiyat da öğlenin hatırlanması durumunda ikindinin kesilip öğleyi kılarak ikindiye devam etmektir.³¹¹

52) Bir kimse iki günde iki namazı unutsa, onların hangi namazlar olduğunu bilmeseydi ihtiyatlı davranarak iki günün bütün namazlarını kaza etmesi gerekir.³¹²

53) vaktin farzıyla kazaya kalan namazlar arasında tertib farz olduğu gibi, geçmiş namazların miktarının az olması halinde onlar arasında da tertib farzdır. Bu nedenle bir kimse farklı günlere ait öğle ve ikindi namazını kılamamış olsa da hangisinin önce olduğunu bilmezse araştırma yapması lazımdır. Buna rağmen kalbinde bir temayül oluşmazsa daha güvenli ve sağlam olmasını istiyorsa her ikisini de kılar. Ardından da önce kıldığını tekrar kılar.³¹³

54) Namaz kılan bir kimse selam verdikten sonra “âdil” bir kimse ona namazı üç rekât kıldığını haber verirse, eğer kendince onu tam kıldığını düşünüyorsa onun sözüne itibar etmez. Fakat o kimsenin doğru mu yoksa yalan mı söylediği hususunda şüphe ederse, İmam Muhammed’e göre, o namazı ihtiyaten yeniden kılması gerekmektedir.

Çünkü haber verenin doğru söyleyip söylemediğinden şüphe etmesi namazdan şüphe etmesi mesabesindedir.³¹⁴

55) Çift cinsiyetli olan kimse (hünsâ) namazda kadınlarla birlikte olması halinde erkek gibi, erkeklerle birlikte olması halinde ise kadın gibi muameleye tabi tutulur. Yani

³¹¹ Serahsî, *Mebûât*, C. II, s. 87.

³¹² Serahsî, *Mebûât*, C. II, s. 102.

³¹³ Kâsânî, *Bedâiyü*, C. I, s. 132.

³¹⁴ İbn Nüceym, *Bahru’r-Râik*, C.II/s. 118.

kadınlarla birlikte ise saf düzeninde kadınlardan önce durur. Erkeklerle beraber ise erkek çocuklarından sonra saf tutar. Bu hükümler ihtiyat gereğidir.³¹⁵

56) Hanefi mezhebine göre, namazların birinci rekâtlarında fatihadan önce bismelinin çekilmesi sünnettir. Fakat diğer rekâtlarda fatihadan önce bismelinin okunup okunmayacağına mezhep içinde farklı iki görüş vardır. Ebu Hanife'ye göre okunması gerekmez. Uygulama da bu görüş üzerinedir. Ancak Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ihtiyaten öyle okunması gerekir. Onlara göre bismelinin fatihadan bir ayet olduğuna dair haber-i vahid ile gelen bir rivayet vardır. Bu nedenle fatihadan sayılmaktadır. Dolayısıyla tüm rekâtlarda onunla beraber okunması her ne kadar kesin sabit olmasa da, amel bakımından haber-i vahid bağlayıcı olduğundan besmeleyi fatihadan sayıp onunla birlikte okuma ihtiyaten lazım gelir.³¹⁶

Mükelleflerin, namazlarını yerinde eksiksiz bir biçimde ifa etme adına, namazın şartlarından olan setr-i avrete riayet, kıblenin tayini vakit ve niyetle ilgili konularda, bununla birlikte namazın rükünlerinden sayılan iftitah tekbiri, kıyam, kıraat, rükû, secde ve kade-i ahire ile ilgili hususlarda ihtiyati hükümlerin varlığı konunun hassasiyetini bizlere göstermektedir.

C. Oruç Konusu

İslam'ın beş temelinden bir diğeri de oruçtur. Tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar şer'an belirlenmiş ibadeti yerine getirmek niyetiyle yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmayı ifade eder.

Oruç ile ilgili tespit ettiğimiz ihtiyati hükümleri şöyle sıralayabiliriz.

1) bir kimse sahur yaparken fecrin doğup doğmadığında şüphe (şek) ederse, ihtiyaten yiyip içmeyi bırakması müstehaptır. Bununla birlikte şüphesi devam ettiği halde yiyip içmeye devam ederse orucu tamamdır. Zira aslolan gecenin devam ediyor olmasıdır. Kesin olan bu durum şek ile ortadan kalkmaz. Böyle bir kimsede hâkim kanaat, fecir sökerken sahur yaptığı şekildeyse yine ihtiyaten o günü kaza etmesi müstehaptır.

Hasan b. Ziyad, Ebu Hanife'den şöyle rivayet etmiştir. "fecrin belli olduğu bir yerde bulunan bir kişi şüpheye düşmez. Fecrin doğduğunu kesin anlayana kadar yemeğe devam eder. Ancak fecrin belli olmadığı bir yerde ise ve gece ay varsa ihtiyatlı davranması evladr. Şayet yemeğe devam ederse kaza etmesi gerekmez. Ancak, kendinde fecir

³¹⁵ Serahsî, *Mebûât*, C. XXX, s. 100.

³¹⁶ Serahsî, *Mebûât*, C. I, s.16.

doğduktan sonra yemek yemeye devam ettiği kanaati hâkim olursa kaza etmesi gerekir. Çünkü ihtiyatlı davranılması gereken konularda haki olan kanaat kesin bilgi gibidir.”³¹⁷

2) Hz. Ömer’den varid olan bir olaya göre, o, hilali gördüm diyen birine kaşını su ile mesh etmesini emreder. Sonra “hilal nerede?” diye sorar. O da kaybettiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Ömer “kaşından bir kalkmış onu hilal sanmışsın.” der.

Biz o gün ramazan olduğunu hükmetmeksizin başta ihtiyaten oruç tutmasını emrettik. İhtiyat ise bayramı devlet başkanı ve halk ile yapmaktır.³¹⁸

3) Hanefilere göre bir kimse fitre olarak buğdayın değerini verse caiz olur. Çünkü muteber olan zenginden almaktır.

Ebu Bekir el-a’meş’e göre ise buğday vermek değerini vermekten daha faziletlidir. Çünkü bu emri gerçekleştirmek âlimlerin ihtilafına daha uzaktır. Bu düşünce daha ihtiyatlıdır.³¹⁹

4) Vacip olan sadaka miktarı Hanefî âlimlerine göre buğdaydan yarım sa’ şafi âlimlerine göre ise bir sa’dır. Şafi âlimlerinin delili İbn Ömer’den rivayet edilen şu hadistir: “buğdaydan ve arpadan bir sa’dır.” Ebu Said el Hudrî’ye göre yarım sa’ olarak (sadanın) takdiri Muaviye’nin takdirine göredir. Hudrî der ki: “biz fitır sadakasını Muaviye Şam’dan gelene kadar buğdaydan bir sa’ veriyorduk. O Şam buğdayının yarım sa’yının bizim buğdayın bir sa’yına eşit gördüğünü söyledi.”

Bu konuyla ilgili rivayetler farklılık göstermektedir. Ancak ibadetlerde ihtiyatlı davranmak vacip olduğundan, burada ihtiyat olan sa’yı tamamlamaktır.³²⁰

5) Gökyüzünün kapalı olduğu günlerde ancak iki kişinin şahitliğiyle ramazanın bittiği kabul edilir. Nevâdir kitaplarından birinde bu konu ile ilgili farka şöyle işaret edilmektedir. Ramazan hilali ibadete başlamak içindir. Bu konudaki haber-i vahid islama giren kişiyi haber vermekte olduğu gibi makbuldür. Oysa şevval hilali ibadetten çıkmak içindir. Bunun için de irtidat eden kimsede olduğu gibi iki kişinin şahitliğine ihtiyaç vardır.

Bir başka fark ise şevval hilali oruç tutmama ruhsatı olduğundan insanların yararına bir durumdur ve kul haklarıyla ilgilidir. Ramazan hilali ibadet olan oruç tutmayı gerektirdiğinden burada da din hakkı vardır. İhtiyat gözetilmelidir. Bu nedenle hava bulutlu olduğunda haber-i vahid yeterlidir.

³¹⁷ Serahsî, *Mebûsât*, C. III, s. 77.

³¹⁸ Serahsî, *Mebûsât*, C. III, s. 79.

³¹⁹ Serahsî, *Mebûsât*, C. III, s. 107.

³²⁰ Serahsî, *Mebûsât*, C. III, s. 112.

Hasan b. Ziyad'ın Ebu Hanife'den rivayet ettiği şu görüşe göre sahih olan budur: “onlar (insanlar) haber-i vahidle oruca başlarlar ve orucu otuz güne tamamlasalar bile hilali görmedikleri sürece oruca son vermezler. Bu ihtiyat gereğidir.”³²¹

6) Murahaka bir genç kızın kan görmesi sebebiyle kan sürekli hale gelmeden önce orucu ve namazı bırakmasıyla ilgili müftüye gidip fetva isteyebilir mi? Ebu Hafs ve Muhammed b. Seleme'ye göre namazı ve orucu bırakması emredilir. Zira adet vakti geldiği için bu kız, gelen kanın adet kanı olabileceğini yakinî olarak bilir. Bundan dolayı hayız hükümleri geçerli olur.

Şayet kan üç günden evvel kesintiye uğrarsa bu hayız kanı olmaktan çıkar. Ancak bu kesintinin olup olmayacağı şüpheli olduğundan biz (Ebu Hanife ve İmam Muhammed) şüpheyi bırakarak zahire göre hükmederiz. Bu kızın da namazı ve orucu bırakmasına hükmederiz.

Ebu Yusuf'tan gelen bir rivayete göre ise bu kız ihtiyatla amel eder. Üç gün sonra gusleder. Sonraki yedi gün şüpheli olduğundan namaz kılip oruç tutar. Ancak on gün tamamlanıp da gusledene kadar eşi ona yaklaşmaz. Hayzının en az hayız süresi olması muhtemel olduğundan yedi günün orucunu da kaza eder. Çünkü ibadetlerde ihtiyatlı davranmak vaciptir.³²²

7) Her ay düzenli adet gören bir kadın, sürekli kan görse ve hayız günlerinin süresini ve zamanını unutsa ağır basan düşüncesine göre hükmeder. Zira temizlik tıpkı kibleye dönmek gibi namazın sıhhat şartlarındandır. Eğer kadının ağır basan kanaati hayızdan çıkma hususunda herhangi bir zamanda kesinleşmemişse her vakit için gusleder ve namaz kılar

Ebu Sehl'e göre kadın, namaz vakti içinde gusleder ve namazını kılar. İkinci namaz vakti girdiğinde namazını eda etmek için gusleder ve birini temiz olarak kıldığından emin olmak için bir önceki vaktin namazını iade eder. Zira ibadetler konusunda ihtiyatlı davranmak vaciptir.³²³

8) Özü sahibi bir kadın ramazan ayında tutamadığı oruçları kaza etmek istediğinde bakılır. Hayzı ya gece başlamıştır, ya gündüz ya da ne zaman başladığını hatırlamamaktadır. Şayet hayzı gündüz başlamışsa, ihtiyaten yirmi iki günlük orucu kaza etmelidir.

³²¹ Serahsî, *Mebûât*, C. III, s. 139.

³²² Serahsî, *Mebûât*, C. III, s. 154.

³²³ Serahsî, *Mebûât*, C. III, s. 193.

Yine özür sahibi bir kadının orucunu kasten bozması sebebiyle ya da birini öldürmesi sebebiyle peş peşe iki ay oruç tutması gerekse, hayzın başlangıç vakti ile ilgili gece mi gündüz mü olduğunu hatırlayamazsa Hanefi âlimlerinin çoğunluğuna göre doksan gün oruç tutar. Ebu Cafer'e göre ise orucun başlangıcı hayzın başlangıcına denk gelmiş olacağı mümkün olduğundan iki durumdan ihtiyata daha uygun olanını yapar ve yüz dört gün oruç tutar.³²⁴

9) yemin kefareti için üç gün peş peşe oruç tutması gereken özür sahibi bir kadın, hayzın gece başladığını hatırlarsa ihtiyaten on beş gün oruç tutması gerekir. Zira oruca başladığı vakit temiz olduğu günlerden geriye iki gün kalmış olabilir. Sonraki on gün tutacağı oruç geçersizdir. Çünkü iki günden sonraki on gün peş peşe tutması gereken oruç kesintiye uğrayacağından bu on günden sonra tutacağı üç gün geçerli olur.³²⁵

10) Özür sahibi karısını boşayan eşin, boşama vaktinden otuz dokuz gün geçtikten sonra ric'ati son bulur. İhtiyat gereği böyle olmalıdır. Zira hayzının üç gün, temizlik süresinin de on beş gün olması mümkün olduğundan boşamanın gerçekleşmesi temizliğin son zamanında gerçekleşmiş olabilir. Bu durumda kadının iddeti otuz dokuz gündür. İhtiyata dayanarak da geri dönüşün olmayacağına hükmedilmiştir.³²⁶

11) Kadının hayzı bilinen zamanından önce kesintiye uğrarsa namazı kaçıracağından korktuğu için gusleder. Ancak ihtiyaten âdetin bitiş zamanına kadar kocası kendisine yaklaşamaz.³²⁷

12) Kadın âdetli değilken avret bölgesine pamuğu koyar ve uyursa, fecrin doğuşundan sonra pamukta kan görürse ihtiyaten en yakın namaz vaktinden itibaren hayızlı sayılır. Bu vakit de fecrin doğuşundan sonraki andır. Bu nedenle ihtiyatlı olanı alması ve hatta yatsı namazını kılamamışsa kaza etmesi gerekir.³²⁸

13) Fetva makamında birine şek günü oruç tutmak ihtiyaten caizdir. Ancak ona soranlara zeval vaktine kadar yemeden içmeden beklemelerini ve ondan sonra oruç tutmaları gerekmiyorsa rafizilik töhmeti altına girmemeleri için öğleden sonra oruçlarını bozmaları gerektiğini söylemelidir.³²⁹

³²⁴ Serahsî, *Mebûât*, C. III, s. 196.

³²⁵ Serahsî, *Mebûât*, C. III, s. 199.

³²⁶ Serahsî, *Mebûât*, C. III, s. 200.

³²⁷ Serahsî, *Mebûât*, C. III, s.208.

³²⁸ Serahsî, *Mebûât*, C. III, s. 152.

³²⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, C. I, s.120.

14) Ramazan hilalini gören kimsenin şahitliğini hakim kabul etmese de orucunu tutması gerekir. Bu kimse orucunu otuz güne tamamlasa da hakim bayram olduğuna hükmetmedikçe oruca devam etmek zorundadır. Çünkü başlangıçta oruç tutmak ona ihtiyaten vacip olmuştur. Şimdi ise herkes oruçlu iken onun orucunu bırakacak olması yine ihtiyata aykırı olur. Bununla birlikte oruç tutmaz ya da tuttuktan sonra bırakırsa ramazanın bittiğini düşündüğü için kefaret gerekmez.

Bayram hilalini gören kişi ihtiyaten bayram yapamaz bu yüzden ihtiyaten oruca devam etmelidir.³³⁰

15) Ebu Hanife'ye göre eğer kişi, tan yerinin ağarması belli olmayan bir yerde olur ya da gözü tanyerinin ağarıp ağarmadığını ayırt edemeyecek kadar zayıf olursa veya gece ay ışığından tan yerinin ağarıp ağarmadığını kestiremezse sahur yiyemez. Zira Hz. Peygamber (sav) “seni şüpheyi düşüren şeyi bırak, şüpheyi duymadığın şeyi yap.” buyurmuştur.

Şayet fecir vakti sahur ettiği hakkındaki görüşü ağır basarsa ihtiyaten kaza etmesi gerekir.³³¹

16) Ramazan ayının girip girmemesi ile ilgili şüphe duyan bir kimsenin Şaban ayının son üç günü oruç tutması ile ilgili olarak; ihtiyaten bu durum havas takımına caiz kılınmıştır. Zira yevmi şekk hakkında herhangi bir ilme sahip olmayan avam takımı Ramazanın arttığını düşüneceğinden onların oruç tutup tutmaması ile ilgili bakılır. Havastan olanlar oruca niyetlenir. Avam olanları ise zeval vaktine kadar bir şey yedirmezler. Duruma göre oruca devam ettirir ya da oruç tutmazlar. Ancak müftü ihtiyaten oruç tutmalıdır.³³²

17) Ulemanın beyanına göre vacip ile bidat arasında tereddüt eden bir şey ihtiyaten yapılır.³³³

18) Bir kişi ramazan ayının yirmi dokuzuncu gününde hilali gördüğü halde bu günü oruç tutarak otuza tamamlarsa ancak imam ile birlikte orucu bozar(iftar eder). Çünkü imam emrettikten sonra ihtiyaten otuzuncu gününü bozması gerekir.³³⁴

19) şemsu'l-Eimmenel-Halvanî oruca başlama vakti ile ilgili şöyle der: “Fecr-i evvel (yani fecru's-sadık) vaktinin ihtiyaten oruca başlama vakti olması gerekir.”³³⁵

³³⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, C. I, s.121.

³³¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, C. I, s.130.

³³² İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C. IV, s. 52.

³³³ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C. IV, s. 383.

³³⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. II, s. 59.

20) Eğer kişi eşiyle cinsî ilişkiye girip de boşalmazsa, kendisine gusül gerekir hükmüne itibar edilerek aynı şekilde (oruçlu iken) ona kefarete de gerekir. Yani bu durumda olan kimseye gusül almak vacip olduğu için ihtiyaten kefarete de gerekir.³³⁶

21) Şek günü nafil oruç tutmak ile ilgili Kâsânî şöyle söylemektedir: “Bazıları Hz. Aîşe ve Hz. Ali’nin o gün nafil oruç tuttıkları ve “elbette bizim için, şaban ayından bir gün oruç tutmamız Ramazan ayından bir gün oruç yememizden daha iyidir.” Dedikleri rivayet edilmektedir. Bu nedenle o günü oruçlu geçirmek daha faziletlidir. İhtiyat da o günü oruçlu geçirmeyi gerekli kılmaktadır.

Bazı âlimler ise o günü oruçsuz geçirmenin daha faziletli olacağını belirtmişlerdir. Muhammed b. Seleme bu şekilde fetva vermiştir. O, şek günü önüne bir maşrapa su koyar, kendisine şek günü hakkında fetva sormaya gelene oruç tutmaması yönünde fetva verir ve o sudan içerdi.

Kâsânî, o zatın böyle yapmasının nedenini şöyle açıklar: “şayet o, oruç tutmak gerektiğine dair fetva verseydi insanlar onu adet haline getirirdi ve o orucun farz olan oruca ilhak edilmesi endişesi ortaya çıkardı. Bu da ihtiyata dayanan bir düşüncedir.

Bazı âlimler de faziletli olanın, “O gün hem oruca niyet etmeden hem de yiyip içmeden beklemektir. O günün zevalden önce ramazan olduğu anlaşılırsa oruca karar verir ve tutar. Ramazan olmadığı anlaşılırsa yiyip içer.³³⁷

22) Hanefilere göre gıda ve tedavi edici özelliği olmayan çakıl, toprak, çekirdek vb. şeyler yutan kimsenin orucunun bozulmasına ve kefarete değil kaza gerekmesine hükmedilmesi de ihtiyat gerekçesine dayandırılmaktadır. Çünkü bu durumlarda oruç şeklen bozulmaktadır. Manen bozulmamaktadır.³³⁸

23) Oruçlu bir kimsenin dişleri arasından çıkan kan boğazına giderse bakılır, eğer tükürük kana baskın bir halde ise orucu bozulmaz. Eğer kan baskın ise orucu bozulur. Birbirine eşit olması durumunda ise ihtiyaten bozulduğu kabul edilmiştir. Yani o kimse ihtiyaten bir gün kaza etmesi gerekir.³³⁹

Oruç ibadeti farz olarak belirli bir ay içerisinde ve belirli saatlerde tutulmakla mükellef olduğundan Ramazan ayının belirlenmesi hususunda hilalin görülmesi meselesi özel bir öneme sahip olduğundan onunla ilgili ihtiyati hükümlerin de ramazan

³³⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C II, s.61.

³³⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C II, s. 69.

³³⁷ Kâsânî, *Bedâ'î*, C. II, s. 78.

³³⁸ Kâsânî, *Bedâ'î*, C. II, s. 99.

³³⁹ İbn Nüceym, *Bahru'r-Râik*, C. II, s. 294.

ayının başlangıç ve bitiş tarihlerinin tespitinde ortaya konduğunu, yine kadınların hayız ve nifas zamanlarıyla ilgili durumlarda ve orucu bozan haller ile ilgili ihtiyati hükümlerin sıklıkla ortaya konduğunu görmekteyiz.

D. Zekât Bahsi

İbadet bahislerinin önemli başlıklarından biri de zekâttır. Önemine binaen Kuran-ı Kerim’de pek çok yerde namazla birlikte zikredilmiş ve ifasıyla ilgili Müslümanlar teşvik edilmiştir. Zira zengin-fakir Müslümanlar arasındaki yardımlaşma ve dayanışma zekâtla sağlanmaktadır.

Bu noktada zekatla ilgili meselelerde öne çıkan ihtiyatî durumlar şöyledir.

1)Bunak olan kimsenin ibadetlerinden mesul tutulup tutulmayacağı tartışılmış, fıkıhla ilgili pek çok hükümde aklı eren çocuk muamelesi gösterildiği halde ibadetler hususunda ihtiyaten sorumlu tutulması gerektiği söylenmiştir.³⁴⁰

2)Zalim sultanın zekât toplaması konusunda ona zekât vermenin caiz olmadığı zira verilen zekâtı nerelerde harcayacağını şüpheli olması dolayısıyla ihtiyaten caiz olmadığını söylemişlerdir.³⁴¹

3) Yabancı madenî altın ve gümüşe eşdeğer olan paraların ihtiyaten zekâta tabi tutulacağı söylenmiştir. Nitekim ibadette ihtiyat vacip olmasıdır.³⁴²

4)Zekâtın verileceği kimselerle ilgili olarak zina eden kimsenin zinadan olan çocuğuna zekât vermesi ihtiyaten caiz değildir.³⁴³

5) Fıtır sadakası konusunda bir kimse sadakasını kendisini sahura kaldıran davulcuya verirse bu caizdir. Ancak en ihtiyatlı ve şüpheden uzak olan önce davulcuya hediyesini vermek sonra sadaka vermektir.³⁴⁴

6) Bir kimse çocukları ve karısı adına buğdayı ölçerek fıtır sadakası vermek istese her birinin ölçüsünü bir araya toplayıp bir fakire verirse bu caizdir. Ancak ihtiyatlı olan her fitreyi ayırmaktır.³⁴⁵

7) Ebu Hanife’den rivayet edilen bir görüşe göre bir kişinin doksan beş dirhem gümüşü ve değeri beş dirhem gümüş olan bir dinar altını olsa, her dinarın değeri beş

³⁴⁰ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. IV, s. 9.

³⁴¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. IV, s.64.

³⁴² İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. IV, s.84.

³⁴³ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. IV, s. 193.

³⁴⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. IV, s.199.

³⁴⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtâr*, C. IV, s. 296.

dirhem gümüş olduğundan bu mala zekât gerekir. Zira doksan beş dirhem gümüşün değeri on dokuz dinar altın eder. Bunu bir dinar altına eklediğinde tamamı yirmi dirhem eder.

Bu rivayetle Ebu Hanife'nin kuralına göre bazen altının gümüş ile gümüşün altın ile değerlendirilebileceği ortaya çıkar. Bu da ihtiyatlı davranmak ve yoksullara yarar sağlamak içindir.³⁴⁶

8) Eğer bir ülkenin haraçları ile hayvanlarının zekâtı asiler tarafından alınırsa bir daha onlardan zekât alınmaz. Zira yönetici onları koruyamamıştır.

Bu konuda iki görüş vardır. Bazılarına göre haraç onlardan bir daha alınmaz. Ve fakat zekâtlarını bir daha verirler. Çünkü zekât fakirlerin hakkıdır ve asiler bunu fakirlere harcamazlar. Fakat haraç asilere verilebilir. Zira asiler gerektiğinde bu haracı savaş durumunda harcayabilirler.

Bazılarına göre ise, kendisinde alınırken zekât niyetiyle veriyse zekât borcu üzerinden sakıt olur. Ancak ilk görüş ihtiyata daha uygundur.³⁴⁷

9) Ebu Hanife'ye göre ticaret eşyasına değer biçilirken ihtiyaten fakirlerin hakkını korumak için altın ve gümüşten hangisi onların yararına ise onunla değer biçilir.³⁴⁸

10) Dakik ve sevik mansus aleyh değildir. Bunların illetlerinin belirlemede ihtiyaten kadr (miktar) ve kıymet esas alınır.³⁴⁹

11) Bey' bi'l-vefâ yoluyla yapılan bir alım satım işleminde alışverişe konu olan bir malın zekâtının ihtiyaten hem alıcı hem de satıcı tarafından verilmesi gerekir.³⁵⁰

12) İmam Ebu Yusuf'a göre bir kimse yılın çoğunluğunu aklî dengesi yerinde geçirse zekât mükellefi olur. Zira özellikle ihtiyatlı olunması gereken meselelerin çoğunda, çoğunluğa bütünü hükmi uygulanır.³⁵¹

13) Ebu Hanife ticaret mallarının zekâtında verilecek paranın cinsini belirlerken, fakirlere en faydalısının seçilmesi gerektiğini düşünmektedir. Zira ihtiyata uygun olan ile amel etmek evladır.³⁵²

14) Daha önce emrin fevriyete delalet edip etmediğiyle ilgili olarak bazı usulcülerin, ihtiyata binaen fevriyeti tercih ettiklerini izah etmiştik. İşte bu tartışmaların pratik sonucunu ihtiyatta da gözlemliyoruz. Emrin fevriyete delalet ettiğini söyleyenler

³⁴⁶Serahsî, *Mebûât*, C. III, s. 21.

³⁴⁷Merğînânî, *el-Hidâye*, C. I, s. 103.

³⁴⁸Merğînânî, *el-Hidâye*, C. I, s. 105.

³⁴⁹İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. II, s. 40.

³⁵⁰İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, C. II, s. 165.

³⁵¹Kâsânî, *Bedâyi*, C. II, s. 383.

³⁵²Kâsânî, *Bedâyi*, C. II, s. 417.

zekâtın da fevrî bir farz olduğunu söylemişlerdir. Sebep olarak ise, yoksulların ve ihtiyaç sahiplerinin menfaatlerinin gözetilmesidir.³⁵³

E. Hac Konusu

Kutsal kabul edilen mekânları dinî maksatla belirlenmiş vakitler içerisinde usulüne uygun bir biçimde ziyaret etmek anlamına gelen hac İslam'ın şartlarından bir diğeridir.

Hac, belirttiğimiz gibi belirli zamanlarda ve belirli mekânlarda gerçekleşen bir ibadet olduğundan ve insanların ömürlerinde bir kez yerine getirmeleri halinde sorumluluktan kurtuldukları bir ibadet olduğundan âlimler onu lââyık-ı vech ile yerine getirme adına onunla ilgili ihtiyatî hükümler ortaya koymuşlardır.

1)Hac ihtiyaten mühletsiz hemen farz olan bir ibadettir. Zira geciktirilmesi onu elden kaçırmaya maruz bırakabilir.³⁵⁴

2)Kadının yolculuğa mahremsiz çıkmaması ile ilgili olarak zina ihtimali ile kendisine mahrem olan erkek ile kadın sefere çıkamaz. Pek çok âlim bunu tercih etmiştir. Dinde ihtiyat ve töhmetten uzak olan görüş budur.³⁵⁵

3)Hatim Kâbe'den bir parça gibi sayılmaktadır. Tavafı hatim arkasından yapmak vaciptir. Ancak hatime karşı namaz kılmak caiz değildir. Zira hatim bir yandan Kâbe'denmiş gibi, bir başka yönden Kâbe'den değilmiş gibidir. Çünkü Kâbe'ye karşı namaz kılmak kati delil ile sabittir. O halde ihtiyat tavafı hatimin arkasından yapmanın caiz olması, ona karşı namaza durmanın sahih olmamasıdır.³⁵⁶

4) Kişi eğer cemrelere bir taş eksik atmışsa, fakat hangi cemreden eksik attığını bilmiyorsa, ibadetlerde ihtiyatı gözetmek adına her cemreye birer taş daha atmalıdır. Tıpkı beş vakit namazdan birinde bir secdeyi terk eden birinin bu secdeyi nerede unuttuğunu hatırlamaması durumunda beş vakit namazı yeniden kılması gerektiği gibidir.³⁵⁷

5) İhramlıyken bir kimse ceylanın karnına vursa, bu ceylan da ölü bir cenin bıraksa ve sonra ceylan da ölse; kesin olarak o kimsenin her ikisi için de ceza vermesi vacip olur.

İhramlıyken bir kimsenin avlanması ile ilgili ceza ihtiyat üzerine kuruludur. Bu nedenle cenin de cana benzemektedir. Ve her ikisi için de ceza vermesi gerekir.³⁵⁸

³⁵³ İbn Kudâme, *el-Mugnî*, C. II, s. 539.

³⁵⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C. IV, s. 413.

³⁵⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C. IV, s. 432.

³⁵⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l Muhtâr*, C. IV, s. 502.

³⁵⁷ Serahsî, *Mepsût*, C. IV, s. 61

³⁵⁸ Serahsî, *Mepsût*, C. IV, s. 85.

6) Ayaklarının bir kısmı hill bölgesinde ve bir kısmı da haremde olan bir av hayvanına ok atan bir avcıya bunun cezası vacip olur. Zira harem bölgelerinde avlanmanın cezası ihtiyat üzerine kuruludur.

Çünkü haramlığı gerektiren bir davranışla, mübahlığı gerektiren bir davranış bir şeyde birleştiği vakit, Hz. Peygamber (sav)'in şu hadis-i şerifine göre haramlığı gerektiren anlam galip gelir.

“Helal ve haram bir şeyde birleşirse, haram olması helal olmasına galip gelir.”³⁵⁹

7) Telbiye ile ihrama giren fakat ne hacca ne de umreye niyet etmeyen kişinin ihramı geçerlidir. İhramının bu niyetini sonradan belirlemesi önceden belirlemesi gibidir. Ancak bir şey belirlemeden muhsar olursa, bir hedy kurban etmesi gerekir. Çünkü o bir niyetle ihrama girmiş ve bir ihramdan çıkmıştır. İstihsanen bu kimsenin bir umre kaza etmesi gerekir. Kıyasa göre ise bir hac ve bir umre kaza etmesi gerekir. Zira ibadetleri yerine getirmede ihtiyatı gözetmek vaciptir.

Bunun gibi kişi, herhangi bir şeye niyet ederek telbiye getirmiş olsa, sonra bunu unutsa ve muhsar olsa, bir hedy kurbanı gönderir. Hedy kurbanı ile ihramdan çıkınca hem umre hem de hac kazası yapması vaciptir. Çünkü ihrama girerken hacca niyet etmiş olabileceği için bu durum ihtiyattır.

Aynı şekilde bu konuda muhsar olmasa ve Kâbe'ye ulaşsa, hem umre hem de hac yapması gerekir. Bu kişiye kıran haccı yapan kişinin yapması gereken şeyleri yapması gerekir. Çünkü hac ihramına da umre ihramına da niyet etmiş olması muhtemeldir. İbadetlerde ihtiyatı gözetmeli ve haccı ve umreyi birleştirmelidir. .³⁶⁰

8) İki şey için telbiye getirip sonra bunları unutup muhsar olan kişi, iki hedy kurbanı gönderir. İstihsanen bu kişi iki ihramla ihrama girdiğinden iki umre ve bir hac kaza etmelidir. Kıyasa göre ise iki hac ve iki umre gerekmektedir. Çünkü ihrama girerken iki hacca niyet etmiş olması caizdir. Bu nedenle ihtiyaten iki umre ve iki hac kaza etmelidir.

361

9) “Haram bölgesine ya da Mescid-i Haram'a yürümek üzerime vaciptir.” Diyen bir kimse, Ebu Hanife'ye göre kıyas yoluyla bir şey yapması gerekmez. Zira Mescid-i Haram, Kâbe'nin avlusu gibidir. Harem bölgesi de Mekke'nin avlusudur. Avlunun anılması aslının anılması gibi değildir.

³⁵⁹ Serahsî, *Mebûât*, C. IV, s. 99.

³⁶⁰ Serahsî, *Mebûât*, C. IV, s.116.

³⁶¹ Serahsî, *Mebûât*, C. IV , s. 118..

Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre bu iki yer de ihtiyata ve istihsana göre aslı gibidir. Ve mükellef bu ikisine niyet etmekle ihrama girme yükümlülüğü altına girmiş sayılmaktadır.³⁶²

10) Haccın fevrî olup olmadığıyla ilgili olarak İmam Ebu Yusuf'a göre hac yılın belli zamanında olur ve yılın her yılında hacca gidilmez. Eğer kişiye vacip olduğu ilk yılda gidilmezse bir yıl beklemek gerekir. Bu bir yılda ise ölüm nadir olmadığı için ihtiyaten vacip olur olmaz hacca gitmek gerekir.³⁶³

11) Kâbe'nin etrafında tavaf edilirken hatimin dışından geçilir. Zira burası önceden Kâbe'ye aitken sonradan oradan koparılmıştır. Kâbe'nin içinden sayılır. Bu yüzden tavaf ederken hatimin dışından geçmek gerekir.

Şayet dışından geçmez de Kâbe ile ikisi arasındaki yerden geçerse tavafı caiz olmaz. Bununla beraber namaz kılarken hatimi kible yapmak caiz değildir. Zira namazda Kâbe'ye karşı durmak şarttır ve Kur'an ile sabittir. Ancak hatimin Kâbe'den bir parça olduğu haber-i vahit ile sabittir. Tavafta ihtiyat onun dışından geçmektir.³⁶⁴

12) İmam Ebu Hanife ve İmam Yusuf'a göre ihramlı iken avlanan kimseye verilecek ceza, avın öldürüldüğü yerdeki ya da çölde öldürüldü ise öldürüldüğü yere en yakın yerdeki kıymetidir. Bu kıymet de adil bir kişi tarafından belirlenir.

Avlanan kişi ise ceza hususunda muhayyerdir. Ya onunla bir kurban satın alır, ya sadaka alıp her bir fakir dağıtır(yarım sa' buğday; bir sa' arpa, kuru üzüm). Ya da her bir sa' arpa yerine birer gün oruç tutar.

Denilir ki, şayet bir kişi değer biçmede kâfi gelmezse, iki kişinin hakem olması ihtiyata daha uygun olur ve yanılığa düşmekten daha uzak olduğundan hakemlerin iki kişi olması daha evlâdır.³⁶⁵

13) Hz. Ali ile Abdullah İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre deve kuşunun yumurtalarını kıran kimseye yumurtaların kıymetini ödemesi gerekir. Eğer kırılan yumurta içinden ölü civciv çıkarsa, o zaman canlı olan bir civcivin kıymetini ödemesi gerekir. Bu istihsan gereğidir. Çünkü civcivin canlanıp canlanmadığı bilinmez. Ancak yumurtadan canlı bir civciv çıkma ihtimali de olduğundan zamanından önce kırıldığı için civcivin ölümüne sebep olmuş olabilir. Bu yüzden ihtiyaten "ondan dolayı ölmüştür." denilir.

³⁶² Serahsî, *Mebûât*, C. IV, s.132.

³⁶³ Merğînânî, *el-Hidâye*, C. I, s. 134.

³⁶⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, C. I, s. 140.

³⁶⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, C. I, s. 170.

İhramlı bir kimsenin bir ceylanın karnına vurup da bir ölü yavru düşürmesine neden olması durumunda hem ceylanın hem de yavrunun kıymetini ödemesi gerektiği de bunun gibidir.³⁶⁶

14) Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre hac fevrî bir farizadır. İmam Muhammed'e göre ise ertelenebilir farzdır. Fevrî diyenlerin gerekçesi şudur; hacla ilgili emir fevrî olmakla ertelenebilir bir farz olmak arasında muhtemel bulunmaktadır. Bu durumda fevriyete hamletmek ihtiyata da uygundur.

Hacla ilgili emir fevriyete yorumlanırsa kişi, haccı erteleme günahına düşmemek endişesiyle onu derhal eda eder.³⁶⁷

Yukarıda tespit ettiğimiz hükümlerden de açıkça anlaşılacağı üzere haccın kişiye farz oluş şartlarının gerçekleştiği yıl içerisinde hemen eda edilmesinin gerekip gerekmediği ile ilgili, hacca niyet meselesi ve ihramlı kişiye yasak olan fiilleri işlemesi durumunda uygulanacak ceza ile ilgili ihtiyati hükümler, hac konusuna da ihtiyatın sirayet ettiğini bizlere açıkça göstermektedir.

³⁶⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, C. I, s. 171.

³⁶⁷ Kâsânî, *Bedâ'î*, C. II, s. 119.

SONUÇ

Hanefi mezhebine ait eserlerin ibadet bahislerinin ayrılmaz bir parçası olarak sıklıkla karşılaştığımız ihtiyat kelimesi, sözlükte korumak, tedbirli olmak, muhafaza etmek, gözetmek, kollamak, kendisi için en güvenli olanı almak gibi anlamlara gelir. İslam âlimlerinin ihtiyatı tanımlama adına ortaya koydukları terimsel tanımlamalar ise birbirinden farklılık arz etmektedir. Zira yapılan bütün tanımlamaları tek tek incelediğimizde görmekteyiz ki, her biri ihtiyatı birbirinden farklı yönlerini nazara alarak yapılmış tanımlardır.

Bu noktada bazı tanımlara göre ihtiyat, kendisiyle şüpheyi yok etmeyi mümkün kılacak şeydir. Bazılarına göre ise, karşılaşılan bir probleme verilebilecek birden çok delilden en güvenilir olanı ile hüküm vermek, bazısına göre ise şüphe vereni bırakıp şüphe vermeyene bakmaktır.

Yani bazı tanımlar ihtiyatı tereddüt ve şüphe merkezli, bazıları ise korunma ve sakınma merkezli ele almışlardır. Bunun nedeni ise alimlerin ihtiyatı müstakil olarak tanımlamayı amaçlamalarından ziyade ele aldıkları konu bağlamında değerlendirmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda bütün tanımları kuşatıcı tarzda bir tanım ortaya koymanın zorluğu ile birlikte son dönem çalışmalarından olan Ali İhsan pala'nın ihtiyat hakkında yapmış olduğu tanımı yerinde ve kuşatıcı bulduk. Tanımı burada zikretmek yerinde olacaktır. Ona göre ihtiyat "iştibaha konu olan meselede mükellefin, farz ya da mendubun lehinde, haram ya da mekruhun aleyhinde olmak üzere hükümlerin delillerini kuşatıcı ve sorumluluktan kesin çıkmasını sağlayıcı tarzda yapmak veya yapmamak şeklinde tutum sergilemesidir."

İhtiyat hakkında bir tanım ortaya koyduktan sonra ihtiyatın da ilişkili olduğu ve temelinde bizlere ihtiyatı anlam olarak hissettiren ve çağrıştıran bazı ilgili kavramlar da vardır. Bu kavramlardan bazıları ihtiyatla amel etmeyi gerektiren bir şart iken, bazıları ihtiyata başvurmayı gerektiren bir sebep olabilmektedir. Bazı kavramlar ise kimi zaman ihtiyatla eşanlamlı olarak kullanılabilir. Bu kavramlar hilaf, ilham, vera, züht, takva, tevakkuf, şek, şüphe, vehim, vesvesedir.

Mükellefin ihtiyata başvurmasını gerektiren sebepler arasında, başta kuvvetli bir şüphe olmalıdır. Bizleri ihtiyatlı olmaya sevk eden bu şüphe, hükmün delilinde kendisinde ya da sonucunda olabilir. İhtiyat durumunda şüphe hakikatin yerini alır. Ve ihtiyat, şüphe

durumunun var olduğu hiçbir yerde göz ardı edilmemelidir. Tearuz duru da mükellefi ihtiyatlı olmaya sevk eden sebeplerden biridir. Bir diğer sebep ise mükellefi dini yaşayış noktasında daha derunî bir sonuca götürme yolu olan verâdır.

İhtiyatın hukukî dayanağı ve mükellefi bağlayıcılığı noktasında sunmuş olduğumuz ayet ve hadisler, ihtiyatı gözeterek ve onu uygulayarak yaşamak gerektiğini mükellefe göstermek adına önemli olduğunu düşündüğümüz delillerdir.

İhtiyatı meşru bir biçimde uygulayabilmek için belli başlı bazı şartları haiz olması gerekmektedir. Bunlardan ilki kuvvetli bir şüphe durumudur. Yine ihtiyatın naslara aykırı olmaması, mükellefi sıkıntıya sokacak nitelikte olmaması, başkalarının hakkını ihmal ya da ihlale yol açacak nitelikte olmaması, tearuz durumunda en güçlü olanın tercih edilmesi gerektiği gibi şartları vardır.

Elbette ihtiyatla gözetilen amaçlar da vardır. Genel manada bu amaç dinin amacı ile örtüşmektedir ki o da yararın elde edilmesi ve oluşabilecek zararın da bertaraf edilmesidir. Bu genel amacın yanında, hükümlerin maslahatlarının korunması, şer'î delil yerine geçmesi, din ve şeref selametinin sağlanması, kişinin mükellef olduğu şeyleri yapma hususunda kendini eğitmesi, kalbini tatmin etmesi gibi amaçları da vardır.

Hanefi mezhebinde fikhın furû konularında yaygın bir biçimde kullanılmış olan ihtiyat kavramı, usul bölümünde müstakil olarak kullanılmaktan ziyade bazı meselelerin temellendirilmesinde ele alınmıştır. Bu noktada usulün lafızlar bahsinde, Kuran ve sünnetteki emir kiplerinin ve bu anlama gelebilecek diğer ifade şekillerinin manaya delaleti ve bunlardan hüküm çıkarılması ile ilgili durumlarda ele alınmış, âlimler ihtiyattan söz etmiştir.

Yine birden fazla anlam taşıma ihtimali bulunan âmm lafızlarla ilgili Hanefi âlimleri, âmm lafzın delaletinin kat'îliği ile ilgili amel bakımından onun umumiliğe hamledilmesi gerektiğini belirtirken ihtiyatla gerekçelendirmiştir.

Hz. Peygamber(sav)'in vefatından sonra sünnete ait birikim, rivayetlerin kabulü ile ilgili hususta âlimler ihtilafa düşmüş, söz konusu rivayetlerin kabulünde sahabe arasında birtakım ihtiyati tutumlar uygulanmıştır.

Harama ya da kötülöklere götürün vasıtaların kapatılması veya yasaklanması anlamındaki sedd-i zerâyi de bir çeşit ihtiyat olarak görölmüştür.

İslam hukuk metotlarından olan istihsanın uygulama nedenlerinden birinin de ihtiyat olduğunu çeşitli örneklerle gördük.

Fıkıh usulünde ihtiyata rastlayacağımız bir diğer esele de tearuz ve tercih konusudur. İhtiyatın hükümler arasındaki şüphe ve belirsizlik durumunda ortay çıktığı gerçeğinden hareketle, deliller arasındaki çatışmadan kaynaklanan tearuz durumunda da tearuzu giderme adına yapılan tercihin gerekçeleri arasında ihtiyatı görmek mümkündür.

furûun ayrılmaz bir parçası olan ihtiyat, özellikle tezimizle ilgili, temizlik, namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadet meselelerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada ihtiyatın yoğunlaştığı konular, kadınlarla ilgili hayız, nifas halleri ve bunların sürelerinin tespiti, buna bağlı olarak namaz ve oruçla ilgili durumları, ramazan ayının başlangıç ve bitişi ile ilgili mesele, oruca niyet, zekât ve haccın fevriliği ile ilgili durumlar, hacca niyet gibi meselelerde ihtiyata ihtiyaç duyulmuş ve uygulanmıştır. Bu gibi taabbudî meseleler Allah haklarıyla ilgilidir ve ifasında hassasiyet gösterilmelidir. Bu nedenle Kerhî'nin de belirttiği gibi ihtiyat Allah haklarında caizdir.

Dinî hayatı daha güvenli bir zeminde sürdürülmesi her müslümanın görevi olduğundan temizlik, namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadet konularının başını çeken konularda şüphe ve belirsizliğin var olduğu durumlarda ihtiyatlı davranmak gerekir.

“Hanefî mezhebinde ihtiyat” çalışması bizlere göstermiştir ki, ihtilafı olan, hakkında şüphe bulunan ve çoğu kere tercih gerektiren belirsiz durumlarda Şari'nin amaçları doğrultusunda hareket etmek üzere ihtiyatı daima gözetmek gerekir. Bunun neticesinde mükellef sorumluluktan kurtulma hususunda daha tatminkâr olacaktır.

KAYNAKLAR

- AHMED b. HANBEL Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, **el-Müsned**, I/V, Beyrût, ty.
- ALÎ HAYDAR Hoca Eminefendizâde, **Düreru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, I/XIV, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul, 1319.
- APAYDIN H. Yunus, "Sahâbî Sözü'nün Hukûkî Değeri", **Erciyes üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Bahaddin Ögel'e armağan)**, S.IV, Kayseri, 1990.
- APAYDIN H. Yunus, "İhtiyât", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.XXI, İstanbul, 2000.
- AYNÎ Bedruddîn Mahmut b. Ahmed, **Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- BELKÂ İlyas, **el-İhtiyât: Hakîkatuhû ve Hücciiyyetuhû ve Ahkâmuhû ve Davâbituhû**, Müessesetu'r-Risaleti Nâşirûn, Beyrut, 2003.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, **Hukuku İslamiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu**, I_ VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1985.
- BUHÂRÎ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Kahire, 1958.
- BURHÂNÎ Muhammed Hişâm, **Seddu'z-Zerâi' fi'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye**, Matba'atu'r-Reyhânî, Beyrut, 1985.
- CESSÂS Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Thk.: Muhammed es-Sadık Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985.
- CESSÂS Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **el-Fusûl fi'l-Usûl**, I-IV, İrşad Yay., İstanbul, 1994.
- CİCİ Recep, "Kolaylık Prensibinin Hukukî Hayata Yansıma Biçimleri: Hanefî Mezhebi Örneği", **Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XIV, S.I, Bursa, 2005.
- CURCÂNÎ EŞ-Şerif Ali b. Muhammed, **et-Ta'rîfât**, İstanbul, h.1327.
- CÜVEYNÎ İmâmu'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdillâh, **el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh**, Thk.: Abdulazim ed-Dîb, Dâru'l-Ensâr, 2.b., Kahire, 1980.
- DEBÛSÎ Ebu Zeyd Abdillâh b. Ömer, **Takvîmu'l-Edilleti fi Usûli'l-Fıkh**, Thk.: Halil Muhyiddîn el-Mîs, Dâru'l-Kutubi'-İlmiyye, Beyrut, 2001.

- DEBÛSÎ, Mukayeseli **İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi**, Çev. Ferhat Koca, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- DEVELİOĞLU Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1970.
- DÖNDÜREN Hamdi, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul, 1993.
- ERDOĞAN Mehmet, **İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1990.
- ERDOĞAN Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 2.b., Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- FÎRÛZÂBÂDÎ Mecduddin Muhammed b. Yakûb, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Muessetu'r-Risâle, 2.b., Kahire, 1998.
- GAZÂLÎ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- GÜNAY Hacı Mehmet, “Şüphe”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**,, İstanbul,
- HÂDİMÎ Ebû Sa'îd Muhammed b. Mustafa, **Mecâmi'u'l-Hakâik**, Dâru't-Tıbâ'ati'l-Âmire, İstanbul, 1890.
- İBN ABDİSSELAM Sultânu'l-Ulemâ İzuuddîn Abdulazîz b. Abdusselâm, **el-Fevâid fi'htisâri'l-Makâsîd**, Thk.:İyâd Halid Tıbâ, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Dımaşk, 1995.
- İBN ABDİSSELAM Sultânu'l-Ulemâ İzuuddîn Abdulazîz b. Abdusselâm, **Kavâ'idu'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-Enâm**, Thk.: Mahmud b. et-Telâmîd, Dâru'l-Meârif, Beyrut, ts.
- İBN ABDİSSELAM Sultânu'l-Ulemâ İzuuddîn Abdulazîz b. Abdusselâm, **Şecretu'l-Me'ârifî ve'l-Ahvâli ve Sâlihi'l-A'mâli ve'l-Akvâl**, Thk.: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İBN ÂBİDÎN Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdulazîz, **Reddu'l-Muhtâr 'ale'd-Durri'l-Muhtâr**, Çev.: Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982.
- İBN HACER Ahmed b. ali Askalânî, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Thk.: Muhammed Fuad Abdulbaki- muhibbuddin el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1959.

- İBN HAZM Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, Thk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1984.
- İBN KAYYİM el-CEVZÎYYE Şemsuddîn ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, **er-Rûh**, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1975.
- İBN KAYYİM el-CEVZÎYYE Şemsuddîn ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, **medâricu's-Sâlikîn beyne Menâzili 'iyyâke ne'budu ve iyyâke neste'in**, Thk.: Muhammed Hâmid el-Fakî, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2.b., Beyrut, 1973.
- İBN KAYYİM el-CEVZÎYYE Şemsuddîn ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, **Tuhfetu'l-mevdûd fî ahkâmi'l-Mevlûd**, Thk.: Abdulkadir el-arnavut, Mektebetu Dâri'l-Beyân, Dimaşk, 1971.
- İBN KAYYİM el-CEVZÎYYE Şemsuddîn ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, **İğâsetü'l-Lehfân min Mesâidi's-Şeytân**, Thk.: Muhammed Hâmid el-Fakî, dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1975.
- İBN KUDÂME Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî, **el-Mugnî**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985.
- İBN MANZÛR Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.
- İBN NUCEYM Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed, **el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- İBN NUCEYM Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1980.
- İBNU'L- HÛMÂM, **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, Daru's-Sadr, 1.b. Beyrut, h.1315.
- İBNU'S-SUBKÎ Tâcuddîn abdulvehhâb b. Ali, **el-Eşbah ve'n-nezâir**, Thk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Avad, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- İSFEHÂNÎ er-Râğıb el-Hüseyin b. el-Mufaddal, **Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an**, Thk.: Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem-Dimaşk ve ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrut, 1992.
- KARAFÎ Şihabuddin Ahmed b. İdris, **el-Furûk**, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, ts.
- KÂSÂNÎ Melikü'l-Ulemâ Alâuddin Ebî Bekr b. Su'ûd, **Bedâi'u's-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi**, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, I-VII, 2.b., Beyrut, 1974.
- KERHÎ Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Elhüseyin b. Dellâl, **el-Usûl**, (Debûsî'nin Te'sisu'n-Nazar, Mektebetü'l-Hancî, 2.b., Kahire, 1994'i içinde)

- KIZILKAYA Necmeddin, **Kâsânî'nin Bedâyi' İsimli Eserinde Kavâid'in Yeri**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi, (basılmamaış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2005.
- KOCA Ferhat, **İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis**, İSAM yay., İstanbul, 1996.
- KURTUBÎ Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kurân**, Thk.: Ahmed el-Berdûnî-İbrâhim Atfiş, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2.b., Kahire, 1964.
- MERĞİNÂNÎ Ebu'l-Hasen Burhânuddîn Ali b. Ebubekr, **el-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Mubtedî**, Mektebetü'l-İslâmiyye, I-II, İstanbul, 1986.
- MOLLA HÜSREV Muhammed b. Ferâmuz, **Mir'âtu'l-Usûl ilâ Mirkâti'l-Vusûl**, Dâru't-Tıbâ'ati'l-Âmire, İstanbul, 1282.
- MÜSLİM Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1330.
- ÖZEN Şükrü, "Hilâf" **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C. XVII, İstanbul.
- PALA Ali İhsan, **İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehyin Yorumu**, (yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2003.
- PALA Ali İhsan, **İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi**, Fecr Yay. 1.b., Ankara, 2009.
- PEZDEVÎ Fâhru'l-İslam Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed, **Kenzu'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl**, Matba'atu Câvid Berîs, Karaçi, ts.
- RÂZÎ Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, **Mefâtihu'l-Ğayb**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- SANO Kutb Mustafa, **Mu'cemu Mustalahâti Usuli'l-Fıkh**, 3.b., Dâru'l-Fikri'-İMu'âsır, Beyrut-Dâru'l-fikr, Dımaşk, 2006.
- SEMÂÎ Muhammed Ömer, **Nazariyyetü'l-İhtiyâti'l-Fıkhî**, Drâse Te'siliyye Tatbikiyye, Daru'bni hazm, Beyrut, 2007.
- SEMERKANDÎ Alauddin Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed, **el-Mizân fî Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- SERAHSÎ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, **Usulu's-Serahsî**, I-II, Thk.: Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- SERAHSÎ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, **el-Mebsût**, I-XXX, 1.b., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1980.

ŞABAN Zekiyyüddin, **İslam Hukuk İlminin Esasları(Usulu'l-Fıkh)**, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6.b., Ankara, 2003.

YAVUZ Yunus Vehbi, **Hanefî Mezhebinde İctihat Felsefesi**, İşaret Yay., İstanbul, 1992

YAVUZ Yusuf Şevki, “İlhâm”, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, XXXIX (devam ediyor), İstanbul, C.XXII.

YAVUZ Yusuf Şevki, “Fâsık”, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, XXXIX, (devam ediyor), İstanbul, C. XII.

YILDIRIM Mustafa, **Mecelle'nin Küllî Kaideleri**, İzmir, 2001.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Zuhal	PEHLİVAN	
Doğum Yeri ve Yılı	Bursa	04.02.1986	
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça	İngilizce	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2000	2004	Bursa İpekçilik Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2004	2008	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2008	2011	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	Zuhal_pehliwan@hotmail.com		
	Tarih	07.09.2011	
	İmza		
	Adı Soyadı		